

Zveza združenj borcev
za vrednote NOB
Ljubljana

ZBORNİK SPOMINOV IN AKCIJE RESNICA IN OPOMIN

Zveza združenj borcev

za vrednote NOB ★ 80 let osvoboditve ★ 80 let osvoboditve ★

Ljubljana

ZBORNİK SPOMINOV IN AKCIJE RESNICA IN OPOMIN

ZBORNİK SPOMINOV IN AKCIJE
RESNICA IN OPOMIN

Izdajatelj in založnik: Mestni odbor Zveze združenj borcev
za vrednote NOB Ljubljana, zanj Julijana Žibert

Za uredniški odbor: Meta Verbič

Lektoriranje: Irena Kristan Bradač

Vse zgodovinske fotografije hrani Muzej novejše in sodobne zgodovine Slovenije

Oblikovanje in prelom: Srečo Knafelc

Tisk: Eurografis d.o.o., Maribor

Naklada 3000 izvodov

Z naslovnico letošnjega Zbornika spominov in akcije – Resnica in opomin
se spominjamo 80. obletnice osvoboditve.
Prihod partizanov Ljubljano (foto Rudi Stopar in Maksimilijan Zupančič)

Ljubljana 2025

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4Ljubljana)”1941/1945”(082)

ZBORNİK spominov in akcije : resnica in opomin / [za ur-
edniški odbor Meta Verbič]. - Ljubljana : Mestni odbor Zveze
združenj borcev za vrednote NOB, 2025

ISBN 978-961-6681-89-6
COBISS.SI-ID 231455747

Kazalo

1. »Naši Ljubljani« odposlanci SNOS – Kočevje, 1. 10. 1943	4
2. Ponosno in odgovorno ob 80. obletnici osvoboditve! Julijana Žibert, predsednica ZZB NOB Ljubljana	5
3. Živela Ljubljana, mesto heroj! Zoran Janković, župan Mestne občine Ljubljana	7
4. Pesem Ljubljani in njeni brigadi Marjan Regally	8
5. Uporna Ljubljana in njena osvoboditev Prof. dr. Božo Repe.	9
6. 9. maj 1945, dan, ko so se uresničile sanje slovenskega naroda	28
- Jože Hartman – Kako sem doživel osvoboditev Ljubljane	29
- Nuša Kerševan – Šivala je deklica zvezdo	30
- Antona Kralj – Boril sem se na Orlah	31
- Magda Lovec – Ponosna na svoje starše	32
- Meta Mencej – Prišla je svoboda	34
- Tone Ponikvar - »Pojdi domov«	36
- Marjan Sedmak – Spomin je varljiv sopotnik	37
- Beti Stopar – Strah pred vojno je ostal	38
- Marjan Virant – Kako sem doživel prvi dan svobode	39
- Vida Živec – Spomini na 9. maj 1945	41
- dr. Janez Kanoni – Spomini na vrnitev v osvobojeno Ljubljano.	43
7. Spomini še živijo	47
- dr. Janez Kanoni – Iz dnevnika partizanskega zdravnika	47
- Bine Pibernik – Od malega proletarca do velikega pilota	52
- Ciril Ribičič – S pesmijo skozi življenje	57
- Tit Stanovnik – Moj oče Janez Stanovnik	61
- Ivo Svetina – Tri materine podobe	67
- Marjeta Šentjunc – Moja starša Lidija Šentjunc in Sergej Kraigher	71
- Manja Vrenko – Moja stara starša Lidija Šentjunc in Sergej Kraigher.	73
- Živa Vidmar – Josip in Nada Vidmar – je bila to pravljica?	75
8. 80 let Partizanskega pevskega zbora.	77
- Jožef Roškar, predsednik društva	
9. Ljubljana se spominja, praznuje in opominja	83
- Meta Verbič	
10. Združenja ZZB za vrednote NOB in društva	87
- Združenje za vrednote NOB Ljubljana Bežigrad	87
- Združenje za vrednote NOB Ljubljana Center	89
- Združenje za vrednote NOB Črnuče	92
- Združenje za vrednote NOB Medvode.	96
- Združenje za vrednote NOB Ljubljana Moste-Polje	102
- Združenje za vrednote NOB Šiška.	109
- Združenje za vrednote NOB Ljubljana Vič-Rudnik.	114
- Društvo Odmev Mokrcra IG	118
- Društvo Zarja spominov Velike Lašče	120
11. Imeli smo dekleta, imeli smo žene	125
dr. Mojca Poredoš in Meta Verbič	
12. Prepoved poveličevanja nacizma in fašizma	131
dr. Martin Premk	
13. Spomenica ZZB NOB Slovenije – Zmaga nad fašizmom in nacizmom	134

NAŠI LJUBLJANI

»Zbor svobodno izvoljenih odposlancev slovenskega naroda
s svobodne in neosvobojene domovine, zbran 1. oktobra 1943
z vodstvom Osvobodilne fronte na svobodnem slovenskem ozemlju,
da manifestira enotnost in borbena voljo vseh Slovencev in postavi
še močnejše pogoje za nadaljnjo borbo proti okupatorju
in njegovim hlapcem,
pošilja svoj prvi in najtoplejši pozdrav srcu slovenskega odpora –
tebi, junaška, neuklonljiva, draga Ljubljana.

Kmalu boš vredna in ponosna prestolnica velike, združene
Slovenije, svobodne domovine vseh Slovencev v močni
in demokratični Jugoslaviji.

Ta domovina raste in bo rasla v vsej svoji veličini po zaslugi dela,
borbe, junaštva in žrtev tudi tvojih sinov in hčera.

Dala si Slovincem in svetu nov primer junaštva in domovinske
ljubezni, ki ga hočejo danes posnemati vsi slovenski kraji.

Vodstvo slovenske usode, Ljubljanska brigada in slovenske
divizije so na delu, da skrajšajo tudi tvojo trnovo pot.

Naj živi naša neuklonljiva, ponosna Ljubljana!
Naj žive njeni junaški branilci in branilke!»

Vir: Junaška Ljubljana 1941–1945, Druga knjiga

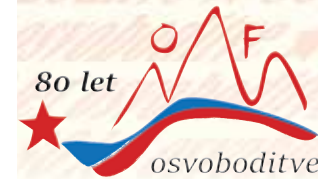
Izdala leta 1985 Mestna konferenca SZDL Ljubljana

Prapor Ljubljana - mesto heroj, foto Srečo Knafelc.

Listina narodnega heroja, foto Nik Rovar.

Ponosno in odgovorno ob 80. obletnici osvoboditve! Julijana Žibert

Julka Žibert, predsednica Zveze
združenj borcev za vrednote NOB
Ljubljana; foto Stanko Gruden.

V letu 2025 mineva 80 let od osvoboditve Ljubljane, Slovenije, nekdanje Jugoslavije in 80 let, ko so narodi svobodoljubnega sveta premagali največje zlo dvajsetega stoletja, fašizem in nacizem. Osemdeset let je doba, ki je prinesla, lahko mirno zapišem, tektonske premike v razvoju in življenju na našem planetu Zemlji. In prav zato se moramo ob 80. obletnici osvoboditve vprašati, kakšno naj bo sporočilo generacij, ki smo preživele teh 80 let v svobodni domovini, prispevale k njenemu razvoju in ne nazadnje samostojnosti Slovenije kot suverene države za generacije, ki zdaj prevzemajo odgovornost za njen razvoj in spoštovanje vseh vrednot svobodnega sveta.

Spomnimo se grozečih Hitlerjevih besed v Mariboru aprila 1941: »Naredite mi to deželo nemško,« ki so pomenile samo eno: slovenski narod zbrisati z obličja Zemlje. Pa se to ni zgodilo. Štiri leta neizprosnega boja slovenskega naroda proti mnogo močnejšemu sovražniku so prispevala k porazu fašizma in nacizma. Ta knjižica, Zbornik spominov in akcije, bo odstrla le de-

lček spominov Ljubljančanov, kako so se v odločilnem, zgodovinsko prelomnem trenutku postavili ob bok tistim silam v Evropi in svetu, ki so se v drugi svetovni vojni uprle nacizmu in fašizmu.

Takratni narodnoosvobodilni boj je v Sloveniji vodila Osvobodilna fronta (OF), ustanovljena 27. aprila 1941 v Ljubljani, ki je združevala in povezovala vse napredne sile. Nasprotovali so ji le nekatere meščanske stranke in del Rimskokatoliške cerkve v Ljubljanski pokrajini, ki so se podali v kolaboracijo z okupatorji. Vedno znova pa se nam dogaja, da pozabimo na zgodovino, in kaj hitro se znajdemo v vrtincu vojnih spopadov, celo genocida. Ponovno smo tudi priča pojavljanju raznih oblik fašizma in nacizma. In prav zaradi tega moramo nenehno poudarjati vrednote, ki so se rodile v narodnoosvobodilnem gibanju. To pa so: domoljubna in suverena samozavest, socialna pravičnost in solidarnost, tovarštvo, demokracija, spoštovanje človekovih pravic ter pravica vseh narodov in narodnosti do življenja v svobodi in miru. Vse to so bile vrednote viso-

kih moralnih načel, ki so spremenile slovenski narodni značaj iz naroda hlapcev v narod junakov. In te vrednote živi Ljubljana – mesto heroj še danes.

V tem neizprosni boju je Ljubljana odigrala pomembno vlogo. Mesto je bilo obdano z bodečo žico in bunkerji ter razdeljeno na 13 sektorjev. Na vsakega tretjega prebivalca je bil en sovražni italijanski vojak, vsak četrti prebivalec pa je bil interniran ali zaprt. Kljub težkim razmeram je OF s svojo razvejano mrežo skupin in odborov ter iznajdljivostjo več tisoč svojih aktivistov od najmlajših do najstarejših, med katerimi so bili delavci, zdravniki, odvetniki, kulturniki, obrtniki, trgovci in podjetniki, uspela organizirati pomoč za prebivalce – varen in topel dom za otroke ilegalčke – in še posebej oskrbovati partizanske enote z živili, obutvijo, oblačili, zdravili, orožjem in še marsičim drugim. Vse to so aktivisti OF v Ljubljani počeli za ceno lastnega življenja, saj so bili domači izdajalci in kolaboranti nenehno na preži.

Ampak ne z žico in bunkerji obdano mesto, ne španski jezdec in utrjene postojanke, ne dejstvo, da je bil vsak četrti Ljubljančan v zaporu ali internaciji, niso mogli ukloniti uporne Ljubljane. Ob tej priložnosti naj spomnimo tudi na pogum Ljubljančank, ki so se 1942. ne glede na ves teror okupatorjev kar nekaj mesecev zapored zbirale in demonstrirale za izboljšanje razmer v ljubljanskih zaporih, osvoboditev zapornikov in internirancev ter proti streljanju talcev. Bile so vztrajne. Okupatorska oblast je sicer malce popustila, pa spet uveljavljala svoj moč. Vse do avgusta 1944, ko je demonstriralo več kot deset tisoč Ljubljančanov z zahtevom: »Ne prosimo, ampak zahtevamo! Zahtevamo, da izpustite naše ljudi.«

12. decembra 1941 je OF v Ljubljani razglasila kulturni molk kot eno od orožij proti okupatorjem. Na predvečer je v nabito polni unionski dvorani v Ljublja-

ni še zadnjič zazvenela znamenita pesem Lipa zelene-la je v izvedbi Akademskega pevskega zbora Franceta Marolta. Potem se je kulturni boj preselil v partizanske enote širom po Sloveniji in v sleherni kotiček osvobojenega ozemlja. Kulturniške skupine, ki so delovale v partizanskih enotah, so bile nosilke kulturnega boja ter nastajanja pesniških, kiparskih in slikarskih del, dram-skih iger in še bi lahko naštevala. Ne nazadnje je bilo leta 1944 v Črnomlju ustanovljeno Slovensko narodno gledališče, le nekaj kilometrov stran, v vasi Planina pri Semiču, pa Partizanski pevski zbor.

Pesem upora je bila neločljivi del odporiškega gibanja – glasno je zazvenela tudi ob osvoboditvi Ljubljane, Slovenije in Jugoslavije, ko sta bila premagana fašizem in nacizem. Partizanska pesem odmeva še danes, saj je neizbrisen del naše kulture, tako kot je partizanski boj neizbrisen del naše zgodovine.

V tem zborniku bralcem ni mogoče prikazati vse veličine ter resnice o dogajanju v času fašizma in nacizma na našem ozemlju. O tem pričajo številne knjige in izpovedi o narodnoosvobodilnem boju, ki verodostojno in dokumentirano objavljajo resnico, vendar jih nekateri namenoma skrivajo ali ignorirajo. Zato je še kako pomembno nenehno opozarjati, pa čeprav samo na drobce resnice o življenju Ljubljančanov v takratnem času.

Ponosni smo na ljudi, ki se niso skrivali ali udinjali okupatorjem in domačim izdajalcem, ampak so odgovorno prevzeli dolžnost, ki jim jo je naložila krvava vojna, ter se jim zahvaljujemo, da so nam priborili svobodno sonce nad Ljubljano.

Tudi zaradi njih je bila Ljubljana 9. maja 1970 razglašena za mesto heroj. Ta naziv ponosno nosi še danes.

Julijana Žibert, predsednica

Zoran Janković, župan Mestne občine Ljubljana, foto Stanko Gruden.

V Ljubljani na podlagi spoštljivega spomina na herojke in heroje druge svetovne vojne gradimo strpno, solidarno in tovariško skupnost, v kateri različni živimo skupaj in spoštujemo drug drugega. Skupaj skrbimo, da nikoli ne bo zbledel spomin na čas, ko je bila Ljubljana obdana z bodečo žico, s katero je okupator želel osamiti meščanke in meščane ter zlomiti njihov duh in borbo za svobodo. Nikoli ne bomo dovolili, da bi kdorkoli potvarjal zgodovino, ki je tako močno zaznamovala naše mesto. Ljubljana je in vedno bo mesto heroj; mesto, v katerem so nam svobodo izborili pogumne borke in borci, ki so združeni pod peterokrako zvezdo skupaj z zavezniki okupatorju pokazali, kdo je tu gospodar.

Večkrat sem povedal in tu ponavljam še enkrat: v Ljubljani ni prostora za izdajalce naroda, tu nikoli ne bo domobranskih spomenikov ali drugih obeležij. Ponosni smo na partizanke in partizane ter na vse meščanke in meščane, ki so sodelovali z njimi, saj so z iz-

jemnim pogumom tlakovali pot generacijam, ki danes soustvarjamo Ljubljano, zame najlepše mesto na svetu.

Tudi praznik mesta nas vsako leto opomni, da je svoboda najvišja vrednota, za katero se moramo boriti prav vsak dan. 9. maj, dan zmage, je dan, ko počastimo zaslužne meščanke in meščane, ki imajo izjemen pomen za naše mesto. Počlaščen sem, da je naziv častne meščanke lani prejela prav Julka Žibert, predsednica Mestne zveze ZZB za vrednote NOB in mestna svetnica na Listi Zorana Jankovića.

Julka Žibert je skupaj s sodelavci in somišljeniki izjemno zaslužna tudi za ohranitev edinstvene Poti spominov in tovarštva. Dobro se spomnimo dni, ko so nekateri želeli uničiti PST in s tem zbrisati spomin na grozote druge svetovne vojne, med drugim so požgali tudi jambore, ki so stali ob prometnicah, in skušali odstraniti spominska obeležja. Jambore smo pred nekaj leti pod vodstvom častnega meščana prof. Janeza Koželja postavili nazaj na svoja mesta. Danes je Pot, ob

kateri je nekoč stala bodeča žica, edinstvena, prostrana zelena površina, ena najbolj priljubljenih za družanje, rekreacijo, sproščanje in preživljanje kakovostnega prostega časa meščank in meščanov, pa tudi obiskovalcev našega mesta.

Pot spominov in tovarštva je vsak dan polna sprehajalcev, še posebej lep pogled nanjo pa je ob mestnem prazniku, ko se v velikem številu podamo na pohod po Poti ob žici. Takrat z veseljem občudujem nepregledno množico pohodnikov, še posebej tiste najbolj pogumne, ki prehodijo celoten krog. Tekачice in tekači se podajo na Tek trojk, kjer v ospredju ni čas, ampak sodelovanje tekaških trojk, ki se bodrijo med seboj in skupaj pritečejo do cilja. Tako, kot so se v časih borili in bodrili tisti, ki so premagali največje zlo 20. stoletja nacizem in fašizem.

Spoštovane tovarišice, spoštovani tovariši, obljubljam vam, da v Ljubljani nikoli ne bomo pozabili naše skupne zgodovine! Še naprej bomo skrbeli za našo Ljubljano, mesto Heroj in zame najlepše mesto na svetu!

Srečno!

Zoran Janković

Plošča na stopnišču ljubljanske Mestne hiše priča, da je X. SNOUB Ljubljanska brigada na Magistratu končala svojo bojno pot.

PESEM LJUBLJANI IN NJENI BRIGADI

(Marjan Regally)

*Ljubljana ponosna, o hrabra Ljubljana
vso vojno zatirana, nikdar ugnana
vkvovana v neštete jeklene blokade
polnila si hrabre slovenske brigade.*

*Vse mesto postalo je vojna poljana
a v borbi enotna, uporna Ljubljana
odločno je strla sovražno pregrado
in dala je vojski še svojo brigado.*

*Brigada Ljubljanska, brigada udarna
v spopadih srditih sovragu nevarna
v vseh bojih ostala Ljubljana si zvesta
borila za slavo se rodnega mesta.*

*Ljubljana ponosna, junaška Ljubljana
kljub žrtvam številnim nikdar poteptana
brigado udarno poslala si v boj,
kot prva postala si mesto – heroj.*

Pesem je objavljena v drobni knjižici Partizanske pesmi, ki jo je prvič natisnila tehnika 14. divizije leta 1944. Ob 50. obletnici osvoboditve je izšel prvi ponatis. Drugi ponatis pa je izšel septembra 1997 ob 50. obletnici priključitve Primorske k matični domovini.

Dr. Božo Repe; foto osebni arhiv.

Italijanska okupacija in odpor

Italijanska okupacijska cona, poimenovana Provincia di Lubiana, je 3. maja 1941 postala ena od italijanskih provinc s posebnim statutom. Kljub vključitvi v italijansko cesarstvo pa so Italijani obdržali rapalsko mejo (policijsko, carinsko in davčno, prehod je bil možen le z veljavnim potnim listom) in s tem drugačen sistem, kot je veljal za druge dele Italije, tudi za Primorsko (v Ljubljanski pokrajini npr. niso izvajali mobilizacije). V Ljubljani je bilo od začetka okupacije do spomladi 1942 skoncentrirano vse. Postala je upravno središče t. i. Ljubljanske pokrajine, ki jo je vodil t. i. visoki komisar. Pomagal naj bi mu štirinajstčlanski sosvet, izbran med »produktivnimi sloji slovenskega ljudstva«. Novoimenovani sosvet (consulta) je v začetku junija odpotoval v Rim in se poklonil Mussoliniju, sprejel pa ga je tudi papež Pij XII. Sosvet za Ljubljansko pokrajino ni imel

nobenega vpliva na politiko, med junijem in novembrom 1941 se je sestal petkrat, nato je nehal delovati, še prej pa so iz njega izstopili nekateri posamezniki. Visoki komisar je bil najprej Emilio Grazioli, nato Giuseppe Lombrassa in nazadnje general Riccardo Moizo.

Na gosto prepletena žica je Ljubljano zaprla v pravo taborišče; foto Jakob Prešern, 1945, hrani Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije.

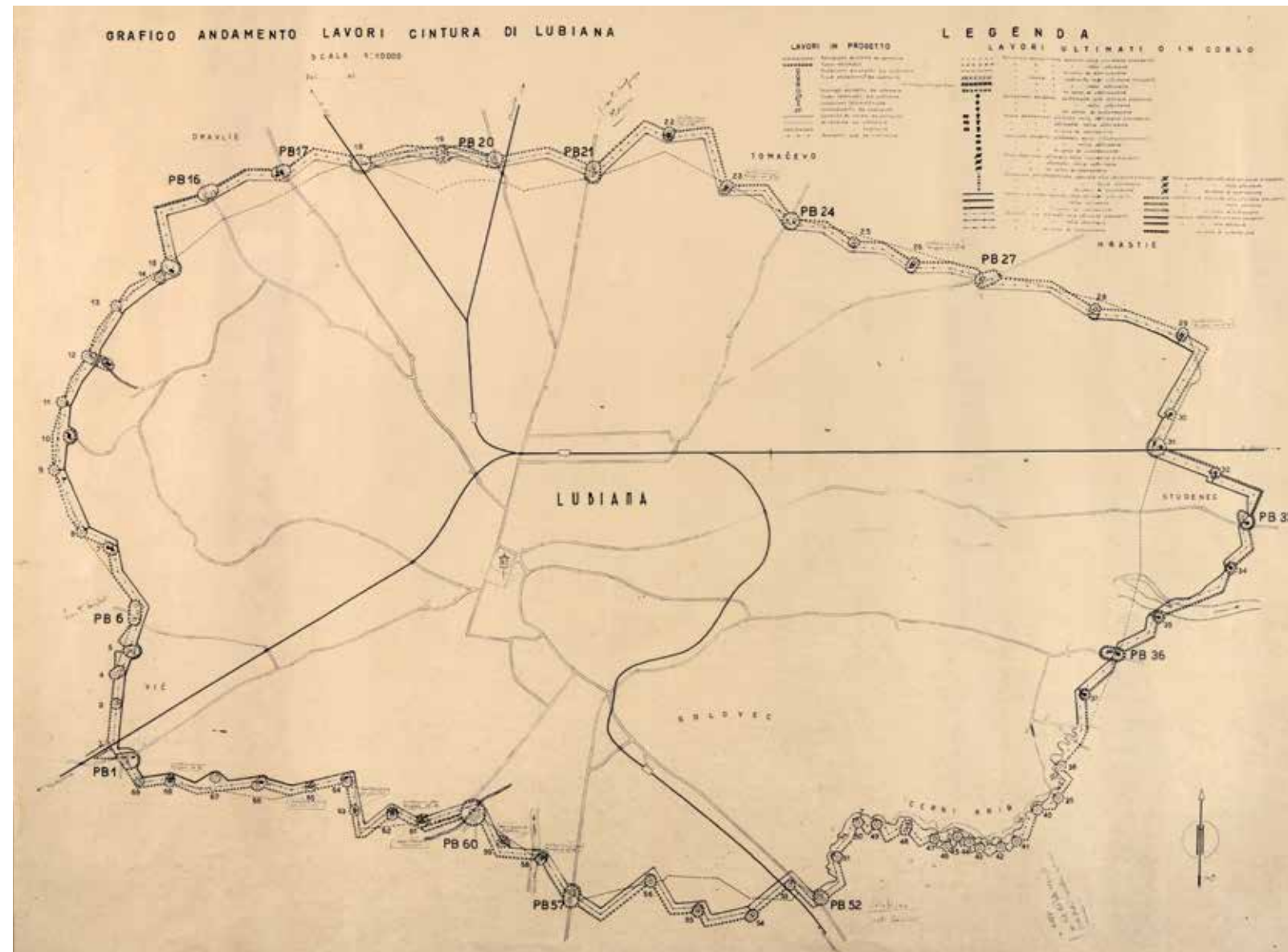
Ljubljancani so za prehod žice ali pa celo za prehod meje med italijanskim in nemškim delom Ljubljane potrebovali posebne dovolilnice oziroma potne liste. Foto: Jakob Prešern, hrani Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije.

Podrejeni so mu bili policija, karabinjerji, finančna straža in obmejna milica. Italijani so obdržali upravo nekdanje Dravske banovine in ji dodali svoje urade. V Ljubljani je imel sedež tudi italijanski civilni komisar za okraj Ljubljana, v njej so bili pokrajinsko vodstvo fašistične stranke, močne vojaške posadke in poveljstva vojaških enot, dvakrat po nekaj mesecev pa tudi

poveljstvo 11. armadnega zbora oz. generalov Maria Robottija in nato Gastona Gambare. Italijanska oblast je dovolila tudi slovenskega župana (najprej Jurij Adlešič in za njim Leon Rupnik).

Vendar je pod Italijo sodil samo osrednji del ljubljanske občine. Njena predmestja na zahodu in vzhodu so pripadla Nemčiji. Tako je postala tudi obmejno mesto. Meja je bila utrjena z bodečo žico, stražnimi stolpi, minskimi polji. Na robovih Ljubljane je bilo postavljenih nekaj državnih mejnih prehodov. Dva sta bila v Šiški, kjer pa tramvaj od oktobra 1941 ni več smel voziti iz Italije v Nemčijo. Mejni prehod je bil tudi na Ježici, in sicer na mostu čez reko Savo. Nemci so mejo na Savi, ki naj bi bila naravna meja med Nemčijo in Italijo, prestavili na desni breg Save in tako povezali svoje ozemlje. Ker je meja med Italijo in Nemčijo presekala cestne povezave in železniško progo med nemškima okupiranimi območjema, so bili primorani zgraditi novo cesto in nov železniški odsek med takratnima naseljem Vižmarje in Črnuče. Še en mejnih prehod je bil na vrhu klanca na cesti od Sostrega proti Litiji.

Medtem ko so meščanski politiki in Katoliška cerkev s škofom Rožmanom pričakali italijanske okupatorje, jih pozdravili in jim izročili mestne ključe ter kmalu pristali tudi na vključitev t. i. Ljubljanske pokrajine v Italijo, večina prebivalstva okupacije in kolaboracije ni sprejela. Ljubljana je postala središče narodnoosvobodilnega gibanja. V njej je bila 26. oz. 27. aprila 1941 ustanovljena Osvobodilna fronta, 22. in 23. junija pa Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet ter druge organizacije OF. Vodstva Osvobodilne fronte, Komunistične partije Slovenije in drugih pomembnih organizacij so v Ljubljani ostala do pomladi 1942. V Ljubljani so delovale ilegalne ciklostilne tehnike in tiskarne (Podmornica, Tunel, Tehnika, Tiskarna Toneta

Zemljevid okupirane Ljubljane – potek žice in položaji kontrolnih točk (MNSZS Grafico andamento lavori cintura di Lubiana); hrani Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije.

Tomšiča, Jama in Cinkografija) ter tiskale časopise in propagandno gradivo, pa tudi izdelovale ponarejene dokumente in druge papirje, delavnice in od 17. no-

vembra 1941 do 4. aprila 1942 celo radio Kričac. Ker ga Italijani niso mogli odkriti, so civilnemu prebivalstvu odvzeli radijske sprejemnike.

Obelisk ob Poti spominov in tovarištva pri Gramozni jami nas spominja na 143 talcev, ki so jih okupatorji ob pomoči domačih izdajalcev ustrelili v Gramozni jami. Za vsakim od teh imen je skrita pripoved posameznikov, ki so se odločili upreti okupatorjem, pa so jim prav njihove krogle vzele življenje. Med njimi sta bila tudi narodna heroja Tone Tomšič in Tone Trtnik, pa slikar Hinko Smrekar in narodna herojinja Antonija Kucler, mati 10 otrok. Pet sinov je padlo v partizanih, moža so ji ubili, dom požgali, njo pa aretirali in zasliševali. Toda odločila se je, da ne bo odgovarjala, in molče je odšla v smrt. Foto Tone Kovič.

Do spomladi 1942 so v ljubljanskih bolnišnicah in sanatorijih (tudi v umobolnici) skrivaj zdravili ranjene aktiviste in partizane (evidence so vodili pod lažnimi

imeni z lažnimi dokumenti in pod pretvezo delovnih in drugih poškodb), v tem času pa je že zrasla mreža partizanskih bolnišnic po gozdovih. Podobno kot zdravstvena je bila organizirana tudi socialna pomoč, ena od organizacij OF, Slovenska narodna pomoč, ki se je razvila iz predvojne komunistične Rdeče pomoči, je med vojno npr. našla zatočišče pri družinah za več kot sto »ilegalčkov«, otrok partizank in aktivistk ter partizanov in aktivistov.

OF oz. njeni organi so v Ljubljani delovali kot »država v državi«. Že v začetni fazi upora je OF kazala svojo moč s pisanjem propagandnih gesel in letakov, izobešanjem zastav, širjenjem ilegalnega tiska in drugimi demonstrativnimi akcijami. Prve množične demonstracije, deloma spontane in deloma organizirane, so bile že 6. julija 1941 na železniški postaji in ob železniški progi, ko so skozi Ljubljano z vlakom peljali 522 izgnancev iz taborišča v Šentvidu v Srbijo. Na simbolne dneve in v spomin na ustreljene talce in druge žrtve so bile izvedene t. i. »tihe akcije«. Med sedmo in osmo uro zvečer so na ukaz Osvobodilne fronte ljudje izpraznili ulice in javne lokale ter niso hodili v kino, gledališče ali na koncert. Hišni vhodi so se zaprli, žaluzije in rolete spustile. Tramvaji so bili med šesto in sedmo uro nabito polni, da so se ljudje obešali nanje, plačevanje vožnje je postalo nepomembno, potem so se popolnoma izpraznili. Policija je ponekod skušala to preprečiti in zadrževati ljudi z legitimiranjem, a so ljudje nato skakali s tramvajev in šli domov peš. Ob osmi uri zvečer pa so ljudje spet množično napolnili ulice. V šolah so ob odmoru učenci, namesto da bi kot običajno hrupno zapustili učilnice, tiho obsedeli v klopih.

Odpor do okupacije s »tišino, molkom in odsotnostjo« je imel velik psihološki učinek, saj okupatorji in njihovi sodelavci niso mogli razbrati, kaj se v tej tišini pripravlja.

Po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo so se začeli sabotaže, gverilske akcije, oboroženi napadi. V prvih dveh mesecih je bilo v Ljubljani in okolici vsaj 50 večjih akcij. Preden sta bili ustanovljeni Narodna zaščita in Varnostno-obveščevalna služba (VOS), so akcije izvajale sabotažne in borbene skupine z okrog 100 člani. Tudi verjetno prvi partizanski četi – Rašiška in Molniška – sta nastali v bližini Ljubljane in v prvem letu vojne je večina borcev v Ljubljanski pokrajini izhajala iz Ljubljane (med 900 in 1000). Akcije sta v mestu izvajali zlasti Narodna zaščita (oktobra 1941 jo je ustanovilo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja) in Varnostno-obveščevalna služba (to je CK KPS ustanovil že prej, avgusta 1941). Slednja je poleg tega po nalogu vodstva KPS obračunavala s kolaboracionisti in ostrimi nasprotniki komunistov oz. OF.

Ker je bilo v Ljubljani tudi vodstvo protikomunističnega (OF nasprotnega) tabora, se je politični in propagandni boj (večina osrednjih časopisov je izhajala v Ljubljani) med OF in meščanskim taborom stopnjeval do medsebojnega oboroženega spopada. Najbolj enotni so bili Ljubljančani v prvih mesecih okupacije. Za to obdobje je Edvard Kardelj zapisal: »Razmere v Ljubljani so bile takrat take, da nisem nikoli prej v ilegalnem delu pred vojno imel občutka tako svobodnega gibanja kot tiste dni. Vse je bilo na naši strani. Svobodno sem hodil po cestah in primerilo se je celo, da so me nekateri slovenski policisti, ki so me poznali, pozdravljali. Izolacija okupatorja je bila takrat še popolna.« V začetku leta 1942, ko je bilo osvobodilno gibanje v Ljubljani na vrhuncu, je delovalo 433 terenskih odborov OF z okrog 10.000 člani.

Ko je osrednje vodstvo spomladi 1942 zapustilo Ljubljano, se je njen pomen za odporniško gibanje zmanjšal, a je bil do kapitulacije Italije kljub ujetosti v obroč

žic, bunkerjev in minskih polj še vedno precejšen. Najbolj krizno je bilo obdobje od poletja 1942 do konca leta 1942, ko je bila Ljubljana zaradi upada partizanskega gibanja izolirana. Odporniško dejavnost sta usmerjala komite KPS in okrožni odbor OF oz. poverjeništvu CK KPS in izvršnega odbora OF. Spomladi 1941, do italijanske ofenzive poleti in jeseni 1942, ko so partizanska osvobodena ozemlja segala do ljubljanskih predmestij, tako rekoč do obroča, je bila morala še visoka, med okupatorji pa panika. Italijanski zunanji minister Galeazzo Ciano je pisal o nepretrdnosti ljubljanskih ulic in zasedah za vsakim vhomom, Mussolini pa, da so najboljše razmere takrat, ko je nasprotnik mrtev, zato je naročal, da je treba v Ljubljanski pokrajini postreliti čim več talcev in jih streljati že za vsako malenkost. Zaradi italijanskih represalij, usmrnitev kolaboracionistov ter vse tesnejše kolaboracije in izdajanja, ki sta pripeljala tudi do nastanka kolaboracionističnih enot (MVAC), je prihajalo do vse ostrejših delitve na partizanski in protipartizanski tabor. Proti partizanskemu gibanju je aktivno delovalo vodstvo Katoliške cerkve s škofom dr. Gregorijem Rožmanom na čelu. Krizo v odporniškem gibanju v Ljubljani je povzročil tudi močan upad partizanskega gibanja poleti in jeseni 1942 med italijansko ofenzivo, ko so se partizanske enote, vključno z vodstvom, znašle na robu preživetja, kar je močno vplivalo tudi na javno mnenje v Ljubljani.

Osvobodilno gibanje je v Ljubljani doseglo vrhunec jeseni in pozimi 1941/1942. Italijanska oblast je bila nemočna, civilna uprava je bila deležna številnih kritik, italijanska vojska je zahtevala, da prevzame pristojnosti za obrambo ter varovanje reda in miru, kar se je v prvih mesecih leta 1942 tudi zgodilo. Že pred tem so bili vpleteni nekateri ukrepi: policijska ura, zaplenba radijskih aparatov, konfiskacija avtomobilov, prepoved vožnje s

kolesi (za vse kršitve je bilo zagroženo streljanje na kraju samem). Septembra 1941 je bila uvedena konfinacija za politično sumljive prebivalce, novembra je začelo delovati vojaško vojno sodišče (do kapitulacije Italije je bilo več kot 13.000 sodnih procesov z 8737 obsodbami, od tega je bilo 83 smrtnih). Ti ukrepi so se nato še zaostрили: februarja je bilo mesto obdano z bodečo žico, zato da bi ga ločili od partizanskih enot v gozdovih. S pomočjo ovaduhov so Italijani tako zaprto mesto v več racijah med februarjem in aprilom ter med 21. in 23. decembrom 1942 sistematično prečesali od ulice do ulice, od hiše do hiše. Preverili so več kot 44.000 moških, jih 5400 poslali v koncentracijska taborišča, internirali so bivše jugoslovanske častnike (več kot 1000) ter okrog 100 ljudi obsodili. Zadnje, t. i. božične racije je izvedla MVAC, to je njena Ljubljanska varnostna straža, s pomočjo oddelkov MVAC iz Dolenjske in Notranjske ter ob sodelovanju italijanskih policijskih in vojaških oddelkov. Pobirali so vse, od šestnajstletnih deklet do starcev. Aretirane so maltretirali in zasliševali ter nato prek okupacijske oblasti pošiljali v taborišča, protipartizanski tisk pa je cinično objavljajl članke o mirnih božičnih premišljevanjih in božični idili.

Med aprilom 1942 in januarjem 1943 so v Ljubljanski pokrajini Italijani ustrelili 16 skupin s skupaj 146 talci, od tega 120 v Ljubljani (samo junija in maja 43). Streljanje je imelo visok zastraševalni učinek, a je bilo hkrati kontraproduktivno, saj je še spodbujalo odpor. Poleg tega poletna in jesenska ofenziva partizanskega gibanja ni uspela uničiti. Zato je italijanski pritisk v začetku leta 1943 popustil in odporniško gibanje v Ljubljani se je uspelo konsolidirati ter je bilo nato do kapitulacije Italije znova v vzponu. Novi vzpon odporniškega gibanja v Ljubljani v letu 1943 se je kazal na različne načine, najizraziteje z množičnim odhajanjem Ljubljančanov v partizane

in s ponovnim vzponom množičnih gibanj, v katerih so osrednjo vlogo imele ženske demonstracije. Demonstracijsko gibanje (okrog 16 demonstracij) je trajalo od januarja do novembra 1943. Od izražanja osebnih stisk zaradi usode svojcev je postopoma prešlo v politično gibanje, od skupin z nekaj deset udeleženci do množičnih demonstracij, mnoge ženske pa so se tudi zelo izpostavile in tudi same tvegale zapor ali taborišče. Stopnjevale so se tudi politične zahteve. Vrh so demonstracije dosegle 21. junija 1943 pred visokim komisariatom (ob prihodu novega komisarja), potem ko so jih razbili, pa se je del zbral pred škofijo. Še bolj množične demonstracije so bile še v začetku avgusta pred sodnimi zapori in sodiščem, kjer pa so sodelovali tudi moški. Glavni namen je bila izpustitev jetnikov in internirancev.

Med italijanskimi represivnimi ukrepi je najbolj izstopal namen, da bi mesto spremenili v nekakšno hermetično zaprto taborišče, ki bi ga nato lahko znotraj obvladovali po sektorjih. Mesto je bilo obdano s 34 kilometri ograje iz bodeče žice in z več kot šestdesetimi bunkerji s stalnimi posadkami. Zunaj mesta je bil še dodaten obroč iz postojank, ki so jih sestavljale enote MVAC. Ta obroč MVAC naj bi še otežil stik s partizani. Tudi znotraj mesta je vojska postavila 225 cestnih ovir, t. i. španskih jezdecev, s katerimi so mestno jedro ločili od Viča, Šiške in Most. Ob ovirah so postavili stražnice.

Po vzpostavitvi obroča je OF začela z organizirano in dolgotrajna akcijo »prebijanja blokade«. Vzpostavljene so bile nove poti za kurirje, tajne točke za srečevanje in predajanje gradiva, nove skrite postojanke in skladišča, narejeni ilegalni prehodi. Večji in težji tovari so ilegalno potovali po železnici. Tudi veliko ljudi je Ljubljano skrivaj zapustilo po železnici, nekaj so jih skritih v vozove pretihotapili tudi kmetje. Ilegalna dokumentna tehnika je izdelovala ponarejene izkaznice (Lasciapas-

sare). Izdelovala je žige, tudi dnevne, za čase racij, ki so jih Italijani pritiskali v dokumente že pregledanih oseb. Na desetine ljudi (šolarji, kmečke gospodinje, ki so prodajale na trgu, šoferji, gasilci, poštarji) je ob vsakodnevni prehodih prenašalo sporočila in pošiljke. Več sto je bilo drobnih junaštev, ki niso bila nikoli zabeležena. Veliko ljudi so ob pregledu italijanski in kasneje nemški vojaki tudi odkrili, nekaj so jih ustrelili na kraju samem ali pa so kasneje padli kot talci.

Kljub temu je poostrena kontrola pozimi 1942/1943 promet čez žico zelo zmanjšala. Skladišča v Ljubljani so bila prenapolnjena, medtem ko so bili okoliški partizani lačni ter pomanjkljivo oblečeni in obuti. Spomladi so se prehodi spet okrepili, od poletja 1943, ko je v Italiji padel fašizem, pa je tudi pozornost italijanskih okupacijskih sil postopoma pešala. Italijanski okupacijski režim se sicer ni bistveno spremenil, so pa bile omiljene nekatere oblike nasilja in ustrelili niso več nobenega na smrt obsojenega udeleženca NOB ali talca, zavlačevali so tudi z začetkom sodnih obravnav.

Načrti in priprave za osvoboditev Ljubljane ob kapitulaciji Italije

Ravnanje italijanske oblasti po padcu fašizma v Ljubljani in Ljubljanski pokrajini je bilo zmedeno in protislovno. Gastone Gambara, znan po vojnih zločinih, za katere po vojni ni odgovarjal, je bil politično spreten ter je ohranjal nadzor nad kolaboracionističnimi politiki in enotami MVAC, hkrati pa imel stike s četniškim poveljnikom Karlom Novakom. Ta je imel operacijsko cono v okolici Otočca, poleti 1943 pa je zaradi spora s katoliškim taborom, kdo naj prevzame glavno vlogo, MVAC ali četniki, ohranil le del pripadnikov četniških enot.

Gambara je že po izkrcanju zaveznikov na Siciliji in še pred padcem fašizma skušal vzpostaviti stike z osvobodilnim gibanjem v Ljubljani. Vodstvo v Ljubljani je sprva menilo, da jih na ta način skuša zgolj uspavati v za Ljubljano odločilnih trenutkih, ter se je odzvalo s posmehom in z zaostritvijo demonstracij. Dva meseca kasneje je na sestanek le pristalo. Še vedno mu ni pripisoval kakega večjega pomena, so pa ugibali, ali skuša preko njih in slovenskega partizanskega vodstva dobiti stik z zahodnimi zavezniki. Devetindvajsetega avgusta 1943 se je z Gambaro sestal Vlado Krivic, član IOOF za Ljubljano in sekretar okrožnega komiteja KPS, ki za sestanek niti ni zahteval kakih varnostnih zagotovil. Prevajal je dr. France Messesnel (domobranci so ga pred koncem vojne ubili na Turjaku). Gambara je skušal doseči povezavo meščanskih političnih strank z delom OF, tako da bi izločili KPS ter s četniki in enotami MVAC ustanovili nekakšno skupno slovensko vojsko, ki bi ji Italijani dali lahko oborožitev (10.000 pušk in 200 strojníc). Gambara se je sprva namreč pripravljajl na to, da bi Nemcem preprečil okupacijo Trsta, Reke in Slovenije, za kar je sicer uradni ukaz dobil v Rimu nekaj dni pozneje, 5. septembra. Nekakšna skupna slovenska vojska naj bi torej služila temu namenu ali vsaj varovala organiziran umik italijanske vojske z orožjem in opremo iz Slovenije. V perspektivi pa naj bi to sodelovanje pripeljalo do tega, da bi se Slovenci bolj naslonili na Italijo kot Nemčijo. Kljub tem dolgoročnim načrtom Gambara ni hotel pristati na sprostitev blokov niti na kake druge koncesije narodnoosvobodilnemu gibanju v Ljubljani, češ da so že prenehali streljati talce in da zavlačujejo s sodnimi procesi; tako sestanek zanj ni bil uspešen.

Ker je Italija le nekaj dni za tem, ko je dobil ukaz, da Ljubljansko pokrajino, Trst in Reko z zaledjem ubrani za Italijo, podpisala kapitulacijo, je ta načrt padel

v vodo, Gamba pa naj bi poskrbel vsaj za organiziran umik italijanske vojske, kar pa mu prav tako ni uspelo. Mu je pa uspelo obraniti Reko pred partizani. Nato jo je izročil Nemcem, ti pa so ga vzeli v varstvo (pri njih je bil cenjen že zaradi skupnega bojevanja v španski državljanski vojni in v Afriki). Ostal je zvest Mussoliniju in njegovi »Salojski republiki« ter postal načelnik generalnega štaba njene vojske.

V Ljubljani je odporniško gibanje kapitulacijo Italije izkoristilo za sprostitev čim več ilegalnih prehodov. Sredi avgusta so sicer računali, da bi Ljubljano osvobodili že po kapitulaciji Italije ter evakuirali ljudi in material. A bi v primeru vstaje v Ljubljani morali mobilizirati vse aktive KPS, SKOJ-a, VOS-a (ki je v Ljubljani štel okrog 100 ljudi), Narodne zaščite in zlasti Delavske enotnosti (sindikata), kar bi skupaj zneslo med 15.000 in 20.000 borkov ter borcev. Vendar vojaško izurjenih za poulične boje skoraj ni bilo, saj so taki dotlej večinoma odšli v partizane. Odporniška organizacija v Ljubljani je tudi imela malo orožja: le deset mitraljezov, nekaj deset pušk in pištol z malo nabojev, nekaj avtomatskih pušk, bomb in min. Nekaj orožja so dobili iz italijanskih skladišč, tako da so podkupili skladiščnike. Dovolj so imeli le eksploziva. Ljubljana je bila za Nemce kot prometno križišče preveč pomembna in je zato ne bi mogli obdržati, notranjo vstajo bi morali koordinirati z napadom partizanskih enot, njihov glavni štab pa se je tedaj v prvi vrsti ukvarjal z razoroževanjem Italijanov, mobilizacijo in ustanavljanjem novih enot. Kratkotrajna osvoboditev za ceno velikih žrtev je bila tako ocenjena za nesmotrno.

Hitler je osebno že 20. avgusta 1943 naročil 71. pehotni diviziji na Gorenjskem in nemški motorizirani enoti v Zagrebu, naj v primeru vstaje v Ljubljani takoj ukrepata. Nemci so sicer kot povod za pohod

na Ljubljano izkoristili napad Tomšičeve brigade na nemški transportni vlak pri Gorčici nad Preserjem triindvajsetega avgusta zvečer. Šestindvajsetega avgusta opoldne so enote 71. divizije začele prodirati čez mejne prehode pri Šentvidu in Črnučah, v sklopu širše akcije pa tudi proti Podbrdu in Trbižu. Poveljniki italijanskih enot so sicer protestirali, niso pa jih zadrževali. Dve nemški enoti sta šli skozi Ljubljano naprej proti Primorski, polk planinskih lovcev Admont pa se je v njej ustavil in nastanil v domobranski vojašnici ter nato postopoma zasedel zunanje obrambne položaje okrog Ljubljane in se začel spopadati s partizani. Italijanske enote se niso upirale nemški razorožitvi, nekaj manjših fašističnih enot pa se jim je pridružil. Devetindvajsetega avgusta so Nemci na nekaterih prehodnih točkah že legitimirali ljudi in delovali kot nova oblast, okrog 200 naj bi jih bilo tudi po ljubljanskih vojašnicah. Vendar so bile nemške zasedbene sile v začetku šibke in niso obvladovale celotnega mesta, kar je vodstvo odporniškega gibanja sicer predvidelo in prav zato tehtalo o osvoboditvi Ljubljane. A je bilo obdobje, ko so se »Nemci Ljubljane prav tako bali kot Ljubljančani Nemcev«, kot je zapisal Vladimir Krivic, hitro končano.

V noči zasedbe mesta 8. septembra 1943 so Nemci izhodne bloke sicer v glavnem zavarovali, a zaradi pomanjkanja sil pustili odprte še tri dni zasedbi, od 9. do 11. septembra 1943. Italijani so namreč samo na blokih imeli okrog 1500 vojakov in policistov, Nemcev pa je bilo ob zasedbi Ljubljane le 800, šele sredi septembra se je ta številka povečala na 1600. »Kot da bi se odprla vrata koncentracijskega taborišča, se je v nekaj dneh dobesedno vsulo iz mesta okrog 5000 do 6000 ljudi in odpeljali so na svobodno ozemlje veliko različnega materiala za potrebe narodnoosvobodilne vojske ... Vtis o

razpoloženju ljubljanskega prebivalstva, ki ga je takoj po padcu fašizma dobil na obisku v Ljubljani nemški policijski general Erwin Rosener, slika izraz: 'Ena svinja je že šla, kdaj pojde druga?'« je o dogajanju zapisal zgodovinar Tone Ferenc. Na Golem se je v nekaj dneh zbralo toliko ljudi, da so ustanovili Ljubljansko brigado. Veliko se jih je pripeljalo kar z vlaki, v partizane so množično šli tudi Ljubljančani, ki so se vrnili iz koncentracijskih taborišč in nekaterih zaporov.

Neuspeh osvobodilnega gibanja v Ljubljani ob kapitulaciji Italije pa je bil, da v nasprotju z Gorico in Trstom niso dosegli izpustitve političnih jetnikov iz ljubljanskih zaporov. Glavni razlog je bil v tem, da je bila nemška vojska na dan kapitulacije že v Ljubljani, medtem ko je v Gorico in Trst prišla nekaj dni po kapitulaciji. Vendar je šlo tudi za nespretnost, po oceni nekaterih tedanjih aktivistov bi jim namreč osvoboditev z odločno in pripravljeno akcijo glede na šibkost nemških sil lahko uspela. Pobeg so sicer sprva načrtovali tako, da bi v zadnjem obdobju italijanske zasedbe potekal v majhnih skupinah zapornikov (do 10 ljudi), kar bi lahko izvedli. Vendar je jetniški komite to zavrnil. Sklenili so, da pobegnejo vsi ali nihče, a jih je hitri prihod Nemcev presenetil. Tudi v začetku nemške zasedbe so še načrtovali osvoboditev, imeli so ponarejene vse ključne jetnišnice in skupine VOS-a so bile pripravljene, vendar osvoboditev brez partizanskega napada ni bila več mogoča.

Nemci so po temeljitem pregledu del jetnikov izpustili, del pa poslali v koncentracijska taborišča. Še pred zasedbo so sicer imeli spisek okrog 2000 aktivistov, ki so jih nameravali ob zasedbi aretirati in takoj poslati v koncentracijska taborišča, vendar so potem taktiko spremenili in najprej skušali razkriti celotno mrežo OF v mestu.

Nemška okupacija Ljubljane in odpor

Nemci so bili zaradi vojaške šibkosti v Ljubljanski pokrajini prisiljeni priznati obstoj Slovencev in uvesti drugačno okupacijsko politiko kot na slovenskih ozemljih, ki naj bi pripadla nemškemu rajhu. Hkrati so morali upoštevati Mussolinija in Italijo še kot suvereno državo, kar je razmere v Ljubljanski pokrajini precej zapletlo. Hitler je na severnih in vzhodnih mejah Italije ustanovil dve operativni coni, imenovani Predalpske dežele in Jadransko primorje (Furlanija, Trst, Istra, Reka in Kvarner ter Ljubljanska pokrajina). Coni sta vodila vrhovna komisarja; operativno cono Jadransko primorje dr. Friedrich Rainer, ki je bil po vojni v Sloveniji obsojen na smrt. Celotna Italija se je tako delila na tri dele: ozemlje pod neposredno vojaško upravo med fronto in Apenini, Mussolinijevo Socialno republiko Italijo severno od Apeninov ter na obe omenjeni coni. Operativna cona Jadransko primorje je bila od preostale Italije ločena z mejo, na kateri so bili cariniki in graničarji.

Po Rainerjevem načrtu naj bi operativna cona Jadransko primorje, ki je segala od Koroške in nemško-italijanske okupacijske meje z Ljubljansko pokrajino do nekdanje avstro-ogrske meje iz leta 1914 na zahodu in Kvarnerja na jugu, nekoč razdeljena. Kanalsko dolino bi znova priključili h Koroški, preostalo območje pa razdelili na tri pokrajine: Istro s Trstom, Goriško in Kranjsko (sprva le z Dolenjsko in Notranjsko, potem pa naj bi ji priključili še Gorenjsko). Center vseh treh naj bi bil Celovec. Uvedli bi »nemško gospodstvo« s civilno upravo, pomirili narodnostne razmere, organizirali samoobrambo prebivalstva pred boljševizmom ter mobilizirali vse gospodarske in človeške sile za končno nemško zmago. Tako naj bi tudi dosegli star nemški

29. 1. 1944: zaradi okvare motorja je na NUK padlo italijansko poštno letalo v službi Nemcev. Foto Miran Pavlin, hrani Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije.

cilj, to je priključitev ozemlja med Koroško in Trstom k Nemčiji ter ponemčenje prebivalstva na tem ozemlju. Hitler se je s tem aneksionističnim načrtom strinjal, a naj bi ga zaradi Salojske republike izvedli vsebinsko, ne pa (še) formalno. Operativna cona Jadransko primorje je politično služila predvsem temu namenu, Hitler pa jo je razglasil za ozemlje posebnega vojaškega pomena za nemški rajh (podobno sicer tudi Tirolsko). Do priključitve tako ni prišlo in tudi ponemčenje v najbrutalnejši obliki, kot so ga izvajali na Štajerskem in Gorenjskem, je bilo omiljeno in naj bi se dokončno uresničilo po koncu vojne.

Operativna cona je dobila sedež v Trstu, vodil jo je vrhovni komisar Rainer. Ljubljana je tako ostala le sedež Ljubljanske pokrajine, v kateri so vpeljali nekakšen nemški protektorat s slovensko samoupravo. Najprej je

komandant 71. pehotne divizije Wilhelm Raapke razglasil, da je bil Hitler prisiljen prevzeti Slovence »v svoje močno varstvo«, nato je 15. septembra 1943 Rainer skupaj s policijskim in SS-generalom Erwinom Rösenerjem prišel v Ljubljano ter na predlog škofa Rožmana za bodočega šefa pokrajinske uprave (»prezidenta«) imenoval Leona Rupnika; ta je funkcijo prevzel 22. septembra.

Rupnik, ostareli general avstro-ogrske in kraljeve jugoslovanske vojske ter pod Italijani ljubljanski župan, je bil fasciniran nad nemško močjo. Imel je skrajno konservativne ideje, ki so temeljile na geslih mati, domovina, bog. Nasprotoval je večstrankarstvu, še posebej pa je bil protikomunistično in protijudovsko usmerjen, kar je izkazoval že pred vojno. Vzpostavil je slovenske kolaboracionistične enote, imenovane Slovensko domobranstvo, ki so se borile proti partizanom.

V drugih pokrajinah operativne cone Jadransko primorje je Rainer prevzel oblast šele konec meseca, ko so Nemci z ofenzivami osrednji del Primorske »očistili« partizanov. Hkrati pa je Mussolini imenoval visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino. To je znova postal Emilio Grazioli, ki je bil na tem položaju že med aprilom 1941 in majem 1943. Rupnik se je imenovanja Graziolia prestrašil in vrstili so se protesti pri Nemcih. Vrnitev Italijanov ne bi samo ogrozila Rupnikov položaj, temveč tudi znova postavila pod vprašaj cilj kolaboracionističnih sil z začetka vojne, da Slovenija (ali vsaj njen del) postane nemški protektorat. Protesti pri nemškem zunanjem ministrstvu so zalegli, Graziolija je na ljubljanski železniški postaji pričakal nemški polkovnik Oertl in mu povedal, da dolžnosti ne bo mogel prevzeti, in Grazioli se je vrnil v Italijo. Vsem italijanskim prefektom v operativni coni Jadransko primorje in tudi Rupniku v Ljubljani so Nemci dodelili nemške »svetovalce« (deutsche Berater), ti so skrbeli za izpol-

njevanje navodil vrhovnega komisarja. Rupnikov »svetovalec« je bil najprej dr. Hermann Doujak, nato Erwin Rösener, eden najhujših nacističnih zločincev na slovenskem ozemlju, ki je postal tudi policijski poverjenik za Ljubljansko pokrajino in je v Ljubljani za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju ustanovil »operativni štab za uničevanje tolpe«. Glede na šibkost Nemcev je bil glavni cilj držati v rokah železnico Ljubljana–Postojna in naprej in postojanki v Kočevju in Novem mestu ter občasno čim bolj odrivati partizansko vojsko od Ljubljane ter nemških in domobranskih postojank.

Socialna republika Italija v pokrajini ni imela nobenih pristojnosti (čeprav je ozemlje formalno sodilo vanjo), iz racionalnih razlogov pa so Nemci ohranili liro kot plačilno sredstvo, delovale so tudi italijanska pošta in italijanske banke. Tak koncept se je ohranil do konca vojne.

V razmerah nemške okupacije, kolaboracionistične uprave pod nadzorom Nemcev ter delovanja oboroženih domobranskih in drugih oddelkov se je položaj narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani zelo poslabšal. Tudi ilegalnih prehodov sprva ni bilo, deloma zaradi novih izkaznic (tehnika je potrebovala nekaj časa, da je izdelala nemške), deloma zaradi vojaških akcij v okviru ofenzive »Wolkenbruch«, ki so jo pozno jeseni in pozimi 1943 izvedli Nemci in je za nekaj tednov odrezala narodnoosvobodilno gibanje od Ljubljane. Stik je bil vzpostavljen šele januarja 1944, pretok prek ilegalnih prehodov pa je znova potekal dokaj redno in je poleg evakuacije ljudi vključeval prenos časopisov, pisem in sporočil (nekaj časa so delovale kar štiri »linije«), manj pa materiala. Nemci so ohranili vse italijanske izredne ukrepe (policijska ura, prepoved vožnje s kolesi, prepoved posedovanja radijskih aparatov in poslušanja radia idr.). Nemci bili v boju z odporniškim gibanjem

v Ljubljani tudi precej uspešnejši kot Italijani. Za to je bilo več razlogov. V Ljubljani je po množičnem odhodu v partizane po kapitulaciji Italije ostalo le malo aktivistov, celi rajoni in četrti so ostali brez odborov, ki jih je bilo prej okrog osemsto. Nenehno obnavljanje je potem trajalo do konca vojne ter je bilo zelo naporno in nevarno delo, nikoli pa ni doseglo prejšnjega stanja. Pomembnejše položaje so zasedle ženske, celoten kader pa razen redkih izjem ni imel dovolj izkušenj. Nemški boj z odporniško organizacijo je bil tudi drugačen kot italijanski. Racij niso izvajali na slepo, temveč so z ovaduštvom, mučenjem ujetih in obveščevalno dejavnostjo najprej razkrili celo mrežo in šele nato udarili. Ogrožene aktiviste so sicer dokaj uspešno evakuirali iz Ljubljane (v prvih treh mesecih leta 1944 npr. 59, po nekaterih ocenah še več, blizu 100). Tako evakuirane kot zaprte in ubite aktiviste so znova nadomeščali neizkušeni kadri, mnogi odbori se niso sestali več kot enkrat ali dvakrat, pa se je njihova sestava že spremenila. »Vzdušja neprestanih aretacij, nečloveškega stopanja z ljudmi v zaporih, pretepanja do nezvesti in smrti, ubijanja smo se nekako privadili. Sedanje aretacije, ko noč za nočjo jemljejo po sto in še več ljudi, pa vzbujajo pri večini ljudi grozo zlasti zato, ker vsak z gotovostjo sklepa, da ni več daleč dan, ko pride tudi on na vrsto. To vpliva na ljudi hujše od blokad ali racij, ker tu nihče ne ve, koliko časa bo trajalo. Ljudje iz arestov izginjajo, domobranci jih vozijo ponoči čez blok, v gozdove, k Urhu, na Orle, k Savi ... Delajo v največji tajnosti. Hočejo se znebiti vseh, za katere domnevajo, da bi jim utegnili biti nevarni. Pri tem je seveda mnogo popolnoma osebnega obračunavanja in kriminala. Večji del ubijajo mlade ljudi ... « je v poročilu konec januarja poročala Mira Svetina, članica Poverjenišтва CK KPS in IOOF za Ljubljano.

Spomenik za Savo v Sneberju-Zadobrovi nas spominja na vse tiste žrtve, ki so jih po mučenju na Urhu belogardisti in črnorokci pripeljali na Savski breg in njihova izmučena telesa zmetali v Savo. Izginili so za vedno. Zato je tudi na spomeniku samo nekaj imen. Foto: Arhiv ZZB NOB Ljubljana

Vdore v organizacijo je organizacija OF doživela večkrat. Potem ko se je po nekaj mesecih nemške okupacije za silo pobrala in poleti 1944 postala precej aktivna, je septembra 1944 prišlo do množičnih aretacij in nepojmljivega mučenja aktivistov. Padli sta ciklostilna tehnika in radijska postaja. Najhujši udarec je sledil januarja 1945, ko je bil aretiran ves vodilni del OF in KPS, vključno s tedanjo vodjo Leopoldino Mekina – Trdina (Mimi); domobranci in Nemci so jo skupaj z drugimi aktivisti mučili in ubili 4. maja 1945 na Turjaku. Neodkritih je ostalo le nekaj aktivistk.

Poleg nemške varnostne policije je v Ljubljani delovala tudi slovenska politična policija, ki jo je vodil dr. Lovro Hacin. Za koordinacijo z nemško policijo je skrbel kriminalni sekretar Paul Duscha. Obe policiji sta izvedli številne zločine nad pripadniki odpor-

niškega gibanja in prebivalci. Nemški policijski polki in bataljoni v Ljubljani so bili različni, v času ofenziv na začetku leta 1944 je bilo v Ljubljani več kot 11.000 pripadnikov raznih enot, za dva polka do ene divizije pa še domobrancev. Jeseni so prisilno mobilizirali tudi stotine prebivalcev vseh starosti, ki so morali delati pri gradnji obrambnih linij. Rupnik je zahteval ustanovitve delovnih brigad »narodnih pionirjev«. Prvo skupino 600 ljudi so na začetku novembra poslali na delo v Postojno in Ribnico, začeli so tudi utrjevati Ljubljano.

Kljub temu je organizacija OF delovala. Občasno ali stalno tudi še osem ciklostilnih tehnik, dve ilegalni tiskarni, finančno-gospodarski odbor, intendantski sektor, propagandni sektor, celo otroški sektor, ki je skrbel za »ilegalčke«. Do oktobra 1944 je imelo ljubljansko vodstvo tudi radijsko zvezo z osrednjim vodstvom. Vedno pomembnejša je postajala propagandna vojna med nemško-domobranskim in partizanskim taborem. Domobranski pritisk se je osredotočil predvsem na moške, da bi se v čim večjem številu pridružili domobranstvu, in na mladino. Slednja je bila izpostavljena hudi protikomunistični propagandi, obveznim protikomunističnim uram in tečajem (te so izvajali tudi po tovarnah), političnemu preverjanju, posamičnemu ali skupinskemu izključevanju iz šol, pa tudi aretacijam. Tudi po tovarnah so bili organizirani odbori Delavske protikomunistične akcije. Sredi novembra 1944 je Rupnikova uprava začela z množičnimi javnimi protikomunističnimi zborovanji, ta so se vedno bolj spreminjala v poveljevanje nacizma in Nemčije. Glavni govornik na njih je bil po navadi prezident pokrajinske uprave Leon Rupnik. Njegovi govori so temeljili na antisemitizmu (poteka »odločilna borba med svetovnim židovstvom in človeštvom«); antikomunizmu (komunizem je izenačeval z OF) in protistrankarstvu (stran-

karstvo je povsem padlo v roke »judovskemu svetovnemu sovražniku«); na kritiki »anglofilstva« (napadal je usmeritev domačih politikov in publicistov, zlasti t. i. »sredine«, k Veliki Britaniji in ZDA, Churchilla in Roosevelta pa označeval za »dva največja udeleženca pri židovskem dobičku«); na poveljevanju nacizma, Velike Nemčije, Adolfa Hitlerja (»genialnega vodnika boja za srečo vseh mladih evropskih narodov«) ter na poveljevanju skupnega boja Nemcev in domobrancev.

»Vodja Nemčije je izpolnil usodno nalogo. Na nemškem narodu je dokazal, da je boljši, lepši in srečnejši svet možen tudi brez Židov, brez bogatašev, brez komunistov in boljševikov ter zlagane židovske demokracije,« je npr. dejal na množičnem zborovanju 29. junija 1944 v Ljubljani. In še: »Nas Slovence lahko reši samo zmagovita Evropa. Evropo pa more pripeljati k resnični zmagi samo Nemčija.«

Decembra 1944 so začeli zbirati podpise za Rupnikovo »božično poslanico«, s katero naj bi pod pokroviteljstvom nemškega rajha združili vse sile v boju proti komunizmu, ki si hoče pod krinko OF prilastiti oblast. Podpise so zbirali z grožnjami zapora in fizičnih likvidacij. V takih razmerah je podpisalo tudi precej vidnih javnih osebnosti in pripadnikov OF. Rupnik je v govoru v Delavski zbornici 20. februarja dejal, da je spomenico podpisalo 5745 ljudi. Odporniška stran je (z zamudo zaradi pretrganja in nato ponovnega vzpostavljanja zvez) odgovorila s popularizacijo sklepov drugega zasedanja AVNOJ-a in prvega zasedanja SNOS-a v Črnomlju, s številnimi sestanki po tovarnah, podjetjih in stanovanjskih stavbah, z zbiranjem podpisov za pozdravne resolucije ter razdeljevanjem partizanskega tiska. Nov spopad za interpretacijo je prinesel sporazum Tito-Šubašić. Mnogi aktivisti so ga sprejeli z razočaranjem, razumeli so ga kot vračanje na staro,

sredinski politiki in deloma meščanski (zunaj Rupnikovega kroga) so v tem videli preobrat, ki bo na koncu pripeljal do restavracije stare oblasti s podporo Angležev in do izolacije komunistov. V tem času, poleti 1944, se je partizanska propagandna aktivnost v mestu znova vzpela, izdala je več števil različnih revij in časopisov ter okrog 40.000 letakov. Boj za t. i. sredino, ki si jo je v mestu podredil Rupnik, narodnoosvobodilnemu gibanju ni prinesel večjih uspehov. Od znanih osebnosti se mu je približal le nekdanji ban dr. Dinko Puc, a so ga Nemci zatem aretirali in poslali v koncentracijsko taborišče. Tam je umrl.

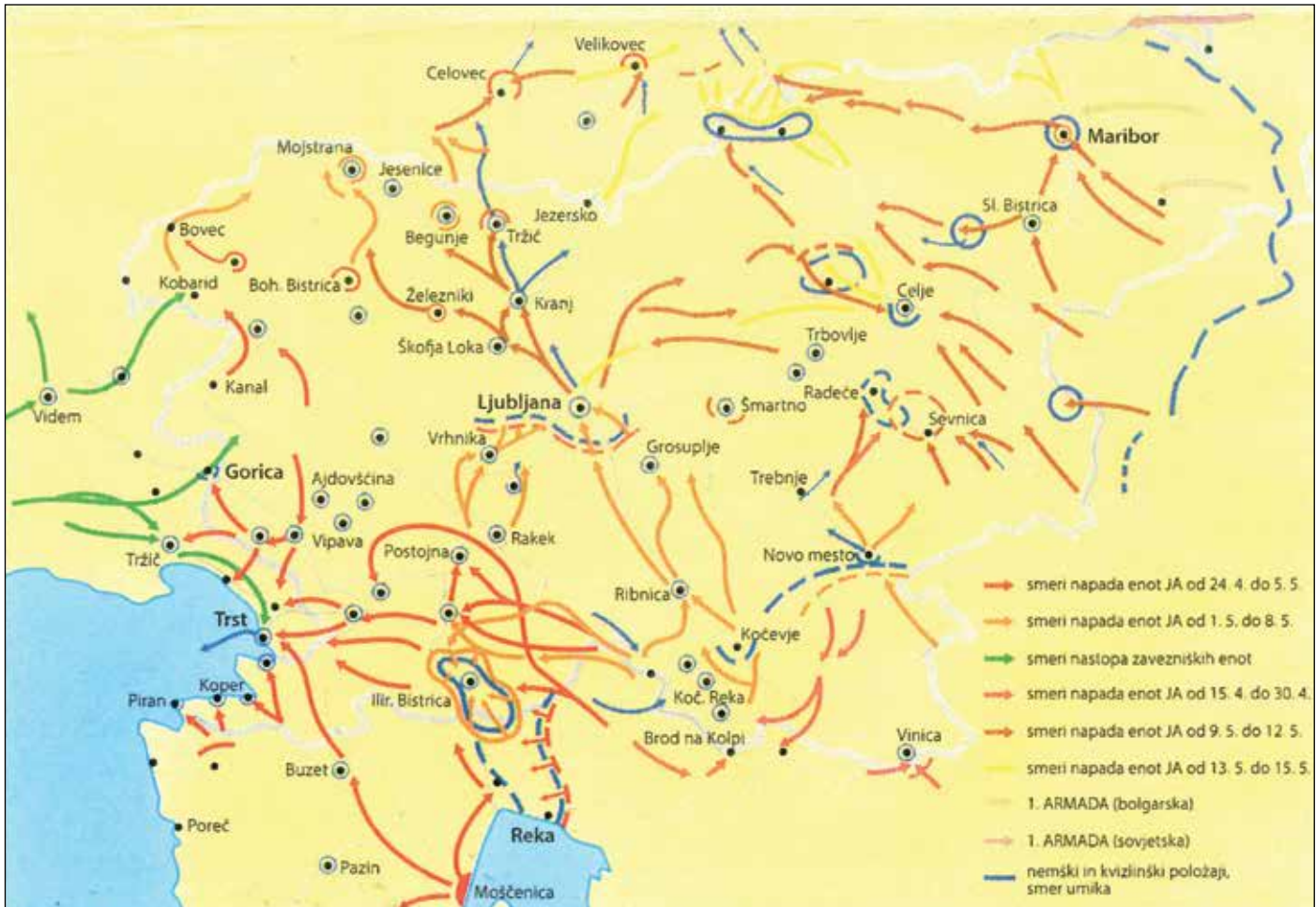
Represivni ukrepi okupatorjev, vsesplošno pomanjkanje, zatemnitve, bombni alarmi proti koncu vojne, racionirana in nadzorovana preskrba, omejen promet in vrsta drugih tegob, ki jih je prinesla vojna, so med drugo svetovno vojno v temelju spremenili življenje Ljubljančanov. Parki so bili spremenjeni v njive, rože je zamenjal krompir. O vojnem življenju jedrnato govori oznaka Revnograd, kot so Ljubljano med vojno označili njeni prebivalci. Kljub temu je velika večina Ljubljančank in Ljubljančanov prispevala velike vsote denarja (leta 1941 tudi po 40.000 lir mesečno, leta 1942 poleg prispevkov tudi šest milijonov lir narodnega davka in 12 milijonov lir posojila) za partizane, internirance in jetnike, svojce padlih borcev in aktivistov, prebežnike z nemškega okupacijskega ozemlja ter druge prizadete. Ta dejavnost se je kljub odhodu nekaj tisoč Ljubljančanov v partizane obnovila tudi v času nemške okupacije. Tako so v prvih treh mesecih leta 1944 zbirali po 290 do 300.000 lir posojila narodne osvoboditve mesečno, podobno kot prej pa je potekalo tudi zbiranje hrane in materiala. »Tako se je zbirala moka v Ljubljani po skodelicah, mast in olje po žlicah, dragoceni eter za ranjence pa po kapljicah,« je zapisal dr. Metod Mikuž. Iz

*Ljubljana se pripravlja na sprejem osvoboditeljev – transparenti, cvetje, zastave.
Foto Jakob Prešern, hrani Muzej novejši in sodobne zgodovine Slovenije.*

izkrcanja ni prišlo, možnost domobranskega obrata pa se je izkazala za neutemeljeno. Ti so z Nemci ostali do konca in se v skupnih bojih z njimi tudi prebijali na Koroško.

Drugo obrambno linijo in Ljubljano naj bi med drugimi enotami branila elitna divizija SS Prinz Eugen, kar bi verjetno pomenilo mnogo bolj krvave boje v osrednji Sloveniji in za njeno osvoboditev. Vendar so jo zaradi slabe vojaške situacije poslali na pomoč na obrambno črto med Dravo in Savo, kar pa tudi tam ni uspelo ustaviti prodora partizanov.

Zadnja obrambna linija naj bi bila na južnih mejah predvojnega nemškega rajha, torej na Karavankah. Vendar tam ni uspela gradnja načrtovanih močnih utrd, ker za to ni bilo dovolj materiala in delovne sile in ta načrt ob koncu vojne ni imel pomena. Nemcem in domobrancem je za umik koristil le predor Ljubelj, ki so ga ujetniki podružnice koncentracijskega tabori-

Zaključne operacije za osvoboditev slovenskega ozemlja – dr. Bože Repe: S puško in knjigo.

Na konec vojne se je septembra 1944 načrtno začelo pripravljati tudi vodstvo osvobodilnega gibanja. Poleg široko zastavljenega političnega načrta, ki je zajemal prevzem oblasti, odnos do zaveznikov v primeru izkrcanja in vrsto drugega, je bil izdelan vojaški načrt. Po njem naj bi 9. korpus s 30. divizijo in brigado iz 18. divizije osvobodil Trst in njegovo bližnjo okolico, medtem ko bi 31. divizija osvobodila Polhograjske dolomite ter bila za rezervo za smer proti Trstu in Ljubljani. 7.

korpus naj bi z dvema brigadama 18. divizije osvobodil Ljubljano, medtem ko bi bila 15. divizija za rezervo. 4. operativna cona naj bi z dvema brigadama osvobodila območje Ljubljane, 14. divizija pa Maribor, Prekmurje in Koroško. Še posebej pri Trstu so računali tudi na pomoč hrvaških partizanov, zlasti najbližjega 11. korpusa, in se tudi dogovorili za skupno akcijo 11. in 9. korpusa v Istri in na Primorskem.

Načrti glede zaključnih operacij so se z velikimi žrtvami v glavnem uresničili. JA in partizanske enote so slovensko ozemlje osvobajale v obliki klešč: cilj zahodnega kraka IV. armade je bil nagel pohod čez Liko in hrvaško primorje do Trsta in nato na Koroško. Večino nemških in kvizlinških enot v tem delu so obkolili med Reko in Klano in v nadaljevanju v zaledju Trsta, poskus pomoči iz Zagreba in Ljubljane, da bi jih rešili iz obroča, je bil prepozen. Pohod I., II., in III. jugoslovanske armade po prebitju sremske fronte prek Hrvaške je nemško vojsko z Balkana preusmeril proti Avstriji po krajši poti čez Celje in Dravograd, tu in na Koroškem so tudi obtičale v sicer šibkem partizanskem obroču, nekaterim pa se je posrečilo prebiti na avstrijsko Koroško.

Ljubljana v sklepnih operacijah tako ni prišla v ospredje glavnih spopadov, so bili pa boji zanj prav tako srditi in z velikimi žrtvami. Doživela je tudi zavezniška bombardiranja. Ker ni bila izrazito industrijsko mesto in bombardiranja tudi niso bila nujna v zaključnih operacijah, je bila uničena manj kot Maribor in druga mesta. Bombardiranje neindustrijskega dela mesta se je zgodilo le 9. marca 1945, ko so bili poškodovani del Mirja, tobačna tovarna in tudi del Narodne in univerzitetne knjižnice. Je pa do večjega opustošenja prišlo ob umiku Nemcev in domobrancev, ki so razstreljevali stavbe in skladišča ter opustošili utrdbe na gradu.

Partizanske enote so se približale Ljubljani v začetku maja 1945. Na obrambni črti Sostro–Zadvor–Orle so jih pričakale nemške policijske in SS-enote ter več bataljonov domobrancev. Na Ljubljanskem gradu so bile težka artilerijska baterija in topniške posadke ter med partizani povzročile velike izgube. Podobno je bilo tudi na Golovcu, Šišenskem hribu, Barju in pri Iški vasi. 7. maja so se vneli spopadi. Z juriši in bombami so partizani zavzemali jarek za jarkom, utrdbo za utrdbo. Boji so potekali od 7. do 9. maja, dva dni brez predaha. »Ko smo se približali in je vse hkrati odprlo ogenj na nas, je nastal pekel. S hribov kanonade, rafalno in plotonsko streljanje z njihovih položajev. Minometi. Mi smo z našo artilerijo streljali nanje. Vsi hkrati. Nisi slišal drugega kot bobnenje. Grmelo je na naši fronti in v celi globini po rezervnih enotah in logistiki. Granata je padla na komando v Lisičjem gradu. Od topniškega ognja smo imeli največ izgub. Medtem smo z jurišem šli na njihove položaje. Bombaši pred nami, mi za njimi. Med strojnicami, topovi, minometi in ročnimi bombami nisi slišal niti samega sebe. Samo bobnenje. Zavzeli smo rove, bunkerje, oni nad nas s tankovsko rezervo. Naprej, nazaj. Dva dni brez predaha, brez počitka. Šestdeset mrtvih. Policijski bataljoni SS so imeli 120 mrtvih. Tako je bilo, dokler nismo zavzeli Sela in začeli prodirati proti Orlam,« je leta 2015 za Dnevnik dogajanje opisal takrat 22-letni komandant Ljubljanske brigade Aleksander Kajin. A najsrđitejši boji z domobranci na Orlah so šele sledili. Partizanom je uspelo prebiti blokado 9. maja okrog treh zjutraj.

Glavnino napada na Ljubljano so izvedle enote 29. hercegovske udarne divizije z zahoda, in sicer so 5. maja pri Borovnici prišle v stik s 7. korpusom, ki se je Ljubljani bližal z juga (iz smeri Grosuplja) in vzhoda (od Litije proti Domžalam in nato Ljubljani). Enote

29. hercegovske divizije so pri Šentvidu skušale zapreti tudi pot na Gorenjsko, a so se nemške in domobranske enote 9. maja, ko je začela veljati nemška kapitulacija, umaknile skozi vrzel proti Kamniku in Kranju ter nato naprej skozi malo prej prebiti predor pod vrhom prelaža Ljubelj na avstrijsko Koroško.

Na konec vojne se je pripravljala tudi neenoten protipartizanski tabor, ki se je po sporazumu Tito-Šubašić združil v nadstrankarski Narodni odbor za Slovenijo. Ta bi moral začeti postopek za doseg taktičnega sodelovanja z OF, organizirala naj bi se tajna narodna vojska pod enotnim poveljstvom, zaveznikom pa bi ne glede na pogovore z OF poslali nujno sporočilo, da so vsem enotam izdali ukaz za skupni boj s Titovimi partizani proti okupatorjem. Tretjega maja 1945 se je Narodni odbor sestel v Sokolski dvorani na Taboru v Ljubljani. Na seji je bilo 39 politikov in škof Gregorij Rožman. Oklicali so se za slovenski parlament, izvolili Narodno vlado za Slovenijo in se z različnimi kvizlinškimi enotami, ki so pribežale v slovensko primorje, dogovarjali, da bi se podredile Narodnemu odboru. Leon Rupnik je v razmerah ob koncu vojne kot najbolj simbolna oseba kolaboracionizma postal nezaželen, zato so meščanski politiki zahtevali njegov odstop. Rupnik in domobranksko vodstvo pa sta računala, da bodo ob koncu vojne domobranci prevzeli nemško orožje, preprečili revolucijo, ki so jo ob koncu vojne pričakovali, in se pred zavezniki izkazali kot slovenska vojska. Dogodki naj bi se po njihovih računih odvijali nekako tako kot v Grčiji, torej da se bodo zahodni zavezniki postavili na njihovo stran v državljanski vojni proti komunistom. Pričakovali so tudi razdor v protifašistični koaliciji in vojno proti Sovjetski zvezi. Prvi pogoj za tak razvoj bi bil seveda prihod anglo-ameriške vojske.

Načrt, da bi se domobranci skupaj s kvizlingi, ki so pribežali iz drugih delov Jugoslavije, bojevali proti JA, ni uspel. Prav tako se ni uresničil načrt, da bi iz domobranskih in četniških enot nastala slovenska narodna vojska, ki bi se pred zavezniki izkazala kot meščansko odporniško gibanje. Rupnik se je oklical za poveljnika domobranstva, a je nato pod pritiskom meščanskih politikov vendarle odstopil. 5. maja je Rainer dovolil simbolični prenos nemške oblasti na Narodni odbor. Domobranci so se v tem času že množično umikali na Koroško. Na umik so se že precej pred tem organizirano pripravljali tudi v meščanskem političnem taboru in begu domobrancev se je pridružilo celotno protipartizansko vodstvo vključno s škofom Rožmanom ter okoli 6000 civilistov.

Odporniška organizacija v mestu se je skupaj z večino prebivalstva več tednov sistematično pripravljala na osvoboditev. Sestavili so štab za sprejem partizanov, ustanavljali bojne skupine in enote Narodne zaščite, obnavljali rajonske odbore OF ter oddelke za vzdrževanje reda in miru, poimenovane varnostna straža. Sestavljene so bile ekipe za prevzem najpomembnejših institucij, za natis pripravljena posebna slavnostna številk Sloveskega poročevalca, sešitih je bilo na desetine slovenskih zastav s peterokrako rdečo zvezdo.

9. maja 1945 ob petih uri zjutraj se je oglasila sirena na glavnem kolodvoru. Na Ljubljanskem gradu je bila obešena velika zastava z rdečo peterokrako zvezdo. Ob pol sedmih se je oglasila kukavica radia Svobodna Ljubljana, zazvonili so zvonovi ljubljanskih cerkva. Prve partizanske enote 29. hercegovske divizije in 7. korpusa so skupaj z oficirsko šolo zmagoslavno vkorakale v mesto okrog šestih zjutraj. Ljubljano je iz različnih smeri osvobodilo več enot skupaj. Ena od simbolnih fotografij osvoboditve mesta prikazuje prav Kajina,

Prihod slovenske vlade v Ljubljano 10. maja 1945 je z balkona Ljubljanske univerze na Kongresnem trgu pozdravil pesnik Oton Župančič. Foto: Franc Cerar, hrani Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije.

kako s svojim štabom na belem konju prijezdi v središče Ljubljane. »Naše veselje je bilo nepopisno. Veliko borcev je bilo Ljubljančanov, ki so se po dolgem času srečali s svojci. Bilo je tudi veliko solz, ker mnogi niso prišli nazaj. Nekateri so padli dan pred osvoboditvijo Ljubljane. Nekatera srečanja so bila težka. Prihod nas osvoboditeljev pa je bil svečan in poln radosti. Med vojno so trpeli meščani, trpeli smo tudi mi. Ljubljana se je upirala okupaciji, tako kot se mesto upre. Zalagali so nas z zdravili, obveščali so nas, informirali, skrbeli, da kot narod skupaj preživimo vojno. Meščani so nam pokazali, za koga smo se borili. Sprejeli so nas kot osvoboditelje. Šli smo v koloni in skoraj nismo verjeli, da je res. Ampak je bilo res,« se je Kajin spominjal prihoda.

Naslednjega dne, 10. maja, je v Ljubljano prišla Narodna vlada Slovenije. Z balkona univerze so sprego-

vorili tedaj najbolj znani slovenski pesnik in pripadnik osvobodilnega gibanja Oton Župančič, predsednik IO OF Josip Vidmar ter predsednik vlade Boris Kidrič. Slovensko vodstvo je na Kongresnem trgu pričakala velikanska množica z zastavami, napisi in cvetjem. 26. maja se je veličastno zborovanje ponovilo: v Ljubljani je imel na balkonu univerze zgodovinski govor predsednik začasne vlade, obrambni minister Demokratične federativne Jugoslavije in vrhovni poveljnik JA maršal Josip Broz – Tito. V govoru, sicer najbolj znanem po stavku »nočemo biti drobiž za podkupovanje, nočemo, da nas mešajo v neko politiko interesnih sfer«, je spregovoril tudi o boju Slovencev: »In danes tu, na ulicah Ljubljane, smelo trdimo, da smo izvršili svojo dolžnost do naše skupne domovine, da so Slo-

Že 26. maja 1945 pa je Ljubljano in njene prebivalce, prav tako z balkona Ljubljanske univerze na Kongresnem trgu pozdravil vrhovni komandant jugoslovanskih partizanov Josip Broz-Tito. Foto: Janez Kurent, hrani Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije.

Okrašeni Prešernov spomenik; foto Jakob Prešern, hrani Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije.

9. 3. 1945 ameriški zavezniki bombardirali južni del Ljubljane. Posledice bombardiranja na Tržaški cesti. Foto: Jakob Prešern, hrani Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije.

Takole pa so se Ljubljančani lotili podiranja bunkerjev in čiščenja trase, po kateri je žica zapirala Ljubljano – srce odpora slovenskega naroda fašizmu in nacizmu. Foto: Marjan Pfeifer, hrani Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije.

venci izvršili svojo dolžnost do svoje ožje in skupne domovine, Demokratične federativne Jugoslavije. Naš boj z največjim sovražnikom ne le Slovanov, temveč vsega človeštva, kulture in napredka, je končan. Slovenija je osvobodjena. To osvobodjenje je predvsem vaše delo, delo najboljših sinov Slovenije in sinov vseh narodov Jugoslavije.«

Ljubljana je v okupacijskem obroču preživela 1170 dni. Takoj po osvoboditvi so začeli prebivalci odstranjevati žične ograje, minska polja, stražne stolpe, bunkerje in postojanke tako na obroču okrog mesta kot na italijansko-nemški meji. Za Ljubljano in Slovenijo se je začelo novo obdobje. »Glave so se dvignile, jasno je sleherno lice,/ s krvniki ogabnimi boj izbojevan,/na stečaj odpirajo se zatohle temnice,/vesel sprevod se snuje v jutrišnji dan,« je v pesmi Osvoboditeljem zapisal Oton Župančič.

Prihod 12. brigade v Ljubljano 9. maja 1945. Na belem konju je njen komandant Vid Jerič. Foto Jakob Prešern, hrani Muzej novejši in sodobne zgodovine Slovenije.

9. maj 1945, dan, ko so se uresničile sanje slovenskega naroda – svoboda in mir

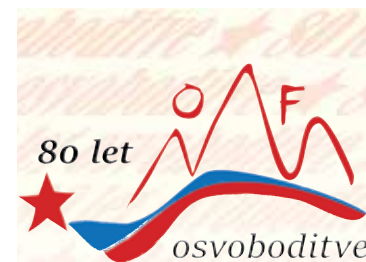
Meta Verbič

Bili so otroci, otroci vojne, ki jim je onemogočila vse tisto, kar imajo otroci danes – igro, odraščanje in osebni razvoj v družbi staršev in širše družine, normalno šolo v slovenskem jeziku, ukvarjanje s športom, spoznavanje z vrstniki doma in v svetu in še in še bi lahko naštevali.

Prezgodaj so morali odrasti in se spoprijeti s strahom pred terorjem, ki so ga po Sloveniji sejali tuji okupatorji in domači izdajalci. Spoprijeti so se mor-

ali z izgubo staršev, se skrivati pri dobrih ljudeh, da jih ne bi zaprli in odpeljali v koncentracijska taborišča. Kljub temu so mnogi našli pogum in postali kurirji narodnoosvobodilnega gibanja.

Zato je prav, da ob 80. obletnici zmage nad največjim zlom 20. stoletja, nacizmom, fašizmom in kolaboracijo, spregovorijo, kako so po štirih letih okupatorjevega terorja in terorja domačih izdajalcev dočakali svobodo ter mir.

Kako sem doživel osvoboditev Ljubljane

Jože Hartman

Jože Hartman; foto osebni arhiv.

Devetega maja 1945 je bil lep, topel dan. Jutro je bilo čisto mirno. Nič streljanja, nič alarmov. Nič vojaščine. Že to je vzbudilo prva čustva v pričakovanju nečesa veličastnega. Vleklo me je v središče mesta. Ob devetih zjutraj na cesti še ni bilo veliko ljudi. Nič čudnega. Še ponoči so se umikale domobranske enote mimo naše hiše na Vodovodni, ki je bila glavna vzporednica umika poklapane vojaščine na poti proti Ljubelju. Opazoval sem njihov umik. Od časa do časa je iz kolone izstopil vojak in na našem dvorišču odložil svoje orožje. Pobiral sem ga naivno, z mislijo na njegovo uporabo, če bi bilo treba braniti bolnega očeta, ki je pravkar prišel iz gestapovskih zaporov na ljubljanski sodniji, in vso družino, če bi komu padlo kaj na misel, saj je še pred nekaj dnevi Hitlerjugend iz objestnosti pobil nekaj ljudi v Tivoliju. Nekaj dni pred osvoboditvijo sem tudi sam doživel neprijeten dogodek. Ko sva šla s sošolcem v Novo založbo kupit nekaj za šolo, je bilo tam polno ljudi, ki so kupovali papirnate zastavice zavezniških narodov v pričakovanju zmage nad nacisti. Nenadoma sta vstopila v trgovino dva domobranca in eden je v strop spustil rafal. Ljudje so se razbežali. Naj, ki sva bila v zadnjem kotu, pa sta

pobrala in šli smo proti Tivoliju. Obšla me je zla slutnja. Kot kurir OF sem bil oborožen s pištolo. Ko smo prišli v Tivoli, sem izkoristil trenutek, ko sta si prižgala cigareto, in ustrelil proti njima, nato pa sva zbežala, kolikor so naju noge nesle. Star sem bil 14 let. Ne vem, kaj sta v resnici hotela, toda dogodek je bil stresen.

Te epizode tik pred koncem vojne niso bile edini vzrok za tako doživljanje osvoboditve. V Ljubljani smo med drugo vojno živeli obdani z žico in naš svet gibanja se je zelo zožil. Po cestah so bile postavljene tankovske ovire, ki smo jih morali obiti samo posamično. Po zidovih hiš so bili nalepljeni odloki okupatorjev, ki so se navadno končali s sankcijo smrtne kazni. Strahopetnost italijanske vojske smo občutili tudi z rekviriranjem vseh radioaparatorov, avtomobilov in motorjev, celo smuči smo morali oddati. Hranili smo se s koruzo, ki smo jo dobivali na karte, vsake toliko časa so bile racije, ko so pobirali vse odrasle moške, ki so jih domači izdajalci sortirali, in večina je bila odpeljana v italijanska koncentracijska taborišča. Pri vsem tem je pridno sodelovala ljubljanska nadškofija in s klerofašističnimi metodami na silo polnila cerkve, ki so se jim ljudje izogibali prav

zaradi izdajalske vloge duhovščine ljubljanske nadškofije. Kot gimnazijec sem moral vsako nedeljo stati na točno določenem mestu, sicer bi dobil ukor.

Jaz in še nekaj sošolcev smo imeli to »čast«, da nas je ravnatelj klasične gimnazije Bajuk (stari oče nekdanjega predsednika slovenske vlade) leta 1942 poklical v svojo pisarno, nas ozmerjal s komunisti, pretepel in izključil iz šole. Le jaz sem imel to srečo, da so me sprejeli nazaj po posredovanju nekaterih profesorjev, očetovih kolegov. Oče je bil takrat že v internaciji. Teror na vsakem koraku. Slišali smo o pobijanju talcev, videli požige vasi blizu Ljubljane – skratka smrt na vsakem koraku. Tako vzdušje se je dotaknilo skoraj vseh ljubljanskih prebivalcev in za štiri leta navdalo z nenehnim strahom, na drugi strani pa še okrepilo odpor. Ljubljansko OF so v glavnem sestavljale ženske, ker moških ni bilo veliko.

Posebej je treba omeniti zdravnike in železničarje, ki so požrtvovalno opravili nalogo srca NOB, ki je bila

Ljubljana, saj je glava operirala v partizanski vojski po slovenskih gozdovih. Partizani so bili svobodni, imeli so orožje, v Ljubljani pa smo bili na milost in nemilost prepuščeni okupatorjem, domobrancem in fašističnemu kleru. Boj z okupatorjem je bil tukaj drugačen, illegalen, vendar enako junaški kot v partizanski vojski. Oblikovala ga je velika spretnost ilegalnega odpora in neverjetna solidarnost članov OF.

Ko sem tistega 9. maja šel proti središču mesta, so z vsakim korakom padali z mene ves strah, ves teror, lakota in vse, kar nam je prinesla okupacija. Kar verjeti nisem mogel, da se mi naenkrat ničesar več ni treba bati, in z vsem svojim telesom sem občutil tisti nepozabni trenutek olajšanja in veselja nad časom, ki se nam obeta v prihodnosti. Ko sem prišel do Figovca, se je nabralo že precej ljudi, vsi so sijali od sreče in veselja, objemali smo se vse povprek in videl sem prvega partizana! Trenutek je bil in ostal nepozaben. Pri svojih 93 letih vem, da je bil to najlepši dan mojega življenja.

Šivala je deklica zvezdo

Nuša Kerševan

Na zadnje dni okupacije Ljubljane in njeno osvoboditev 9. maja 1945 mi je ostalo kar nekaj spominov. To so bili nepozabni dnevi po štirih letih okupatorskega terora.

Nekaj dni pred koncem vojne sem doživela svoj 15.

rojstni dan. Dan ni bil vesel in dobila sem samo šopek marjetic, nabranih na domačem vrtu.

V teh dnevih so se po Streliški cesti v Ljubljani začele nizati kolone kmečkih voz, ki so prihajali iz Dolenjske. Na njih je bilo veliko otrok in mater. Na

Nuša Kerševan; foto osebni arhiv.

vozovih so bili tudi stari starši, ki niso mogli več hoditi, ter vreče najnujnejših stvari, ki so jih lahko vzeli s seboj.

Te kolone so opozarjale, da se vojna bliža koncu in da prevažajo te nesrečnike z njihovih domov neznano kam. V hišah smo slišali streljanje z dolenske strani in videli dim, ki se je vil iz ljubljanskega gradu, kjer so okupatorji in domači izdajalci sežigali dokumente, ki bi jih bremenili izdajstva okupatorju.

V hiši, kjer smo prebivali, se je večina stanovalk dogovorila, da bo treba ob osvoboditvi okrasiti hišo s cvetjem in našimi zastavami.

Na dvorišču in vrtovih smo se zbrali otroci z mamicami ter začeli presajati cvetje z vrtov v lončke, ki jih bomo ob prihodu partizanov postavili na okna.

Boril sem se na Orlah

Anton Kralj

Anton Kralj, služenje vojaškega roka leta 1949; foto osebni arhiv.

V partizane sem kot šestnajstletni fantič vstopil 10. oktobra 1944, borec III. bataljona Gubčeve brigade pa sem postal 8. januarja 1945. Kot vezist pri štabu bataljona sem bil udeležen v več borbah z Nemci in belogardisti, predvsem na območju Suhe krajine.

Po napadu na nemške položaje v Kočevju 3. maja 1945 smo gubčevci 4. maja pregnali Nemce in vkorakali v Kočevje. Brigada je nato nadaljevala pot proti Ljubljani. 7. maja smo zavzeli položaje in napadli

Moja mama je bila šivilja. Zvečer so se v naši kuhinji zbrale stanovalke in začele šivati na zastave rdečo zvezdo. Seveda je bilo treba te zastave še skrivati, da ne bi prišel v hišo kakšen izdajalec, napadel šivilje in ukradel pripravljene zastave.

9. maja zjutraj so nas starši zbudili. Povedali so nam, da so nas partizani osvobodili in da lahko okrasimo okna ter stavbe s cvetjem in zastavami z rdečo zvezdo.

Odtlej imam v najlepšem spominu pesem, ki jo je velikokrat zapel Partizanski pevski zbor:

ŠIVALA JE DEKLICA ZVEZDO, ZVEZDO RDEČO KOT KRI.

Partizani so nas osvobodili pod RDEČO ZVEZDO, na katero ostajamo trajno ponosni.

nemške bunkerje na Orlah. Vnel se je hud boj, Nemci so z ljubljanskega gradu napadli z vsem razpoložljivim orožjem. S topovskimi granatami so napadali naše položaje, mi pa njihove z minometi, pri čemer sem sodeloval tudi jaz. Položaji naše brigade so bili najbolj izpostavljeni za nemške napade, zato je imela tudi največ žrtev. Padlo je več deset soborcev, veliko je bilo tudi ranjenih, zato so nas zamenjale druge partizanske enote, mi pa smo se, izmučeni po težki

borbi, umaknili na Polico. Čeprav je nemška vojska po dvodnevnih srditih bojih 8. maja podpisala kapitulacijo, se je končno predala šele v noči na 9. maj. V popoldanskem času smo tako 9. maja gubčevci s preostalimi partizanskimi enotami zmagoslavno vkorakali v osvobojeno Ljubljano. Spominjam se našega nepopisnega veselja ob priborjeni svobodi po toliko prehojenih borbenih poteh, množice ljudi na ulicah, ki so s pozdravljanjem, mahanjem, vzkliki, zastavami in rožami pozdravljale nas junake, osvoboditelje. Med korakanjem po ljubljanskih ulicah smo peli partizanske borbene pesmi, dekleta pa so borcem v znak zahvale za svobodo podajala cigarete, nageljne, čokolade in druge sladkarije. Kljub svoji kratki prehojeni partizanski poti sem se med starejšimi in večletnimi borci počutil pomembnega, da sem del tega zgodovinskega trenutka.

V osvobojeni Ljubljani sem ostal s soborci dva dni, nastanjeni smo bili v Šentvidu. Brigada je nato nadaljevala pot preko Celja in Solčave do avstrijske meje, kamor so se ob koncu vojne umikali domobranci, belogardisti in Nemci.

Gubčeva brigada je bila razpuščena konec maja 1945, ko je nehala delovati kot samostojna partizanska enota. Večina borcev je takrat odšla domov, nekateri pa so nadaljevali z vojaškim šolanjem. Jaz sem bil poslan v Beograd, v tankovsko divizijo, domov sem se vrnil 15. avgusta 1945.

Letos bo 9. maja, ki ga Evropa slavi kot dan zmage nad fašizmom in nacizmom, Ljubljana praznovala 80. obletnico osvoboditve. Ta zgodovinski dan leta 1945, ko je bila končana druga svetovna vojna, ne sme iti v pozabo in se zlorabljati za politične namene.

Ponosna na svoje starše

Magda Lovec

Magda Lovec še vedno živi v hiši svojih staršev na Ulici narodnega heroja Toneta Trtnika v Zadvoru in tam je tudi obujala spomine na vojna leta ter osvoboditev pred 80 leti. Takole je pripovedovala za naš zbornik.

»Ko se je začela 2. svetovna vojna, sem bila stara komaj devet let, pa se vseeno dobro spominjam vsega, kar se je dogajalo v tistem času. Oče je kmalu po

Magda Lovec; foto osebni arhiv.

kapitulaciji Kraljevine Jugoslavije začel prenočevati drugje. Skrbelo ga je, da ga ne bi aretirali, saj je bil takratnemu režimu dobro znan in že večkrat zaprt. Ko so v noči z 12. na 13. julij 1941 Italijani izvedli aretacije v Zadvoru, vasi na robu Ljubljane, kjer smo živeli, je bil na spisku tudi moj oče. Z mami sva bili v hiši sami. Ko je zazvonil zvonec, bilo je okoli 23. ure, mami ni hotela takoj odpreti. Malo je počakala, in

ko je le odprla vrata sobe, se je hudovala, češ, kje pa tako dolgo hodiš. Dobro je vedela, da so pred vrati Italijani. Začudila se je in rekla: 'Sem mislila, da je mož prišel domov, ne vem, kje hodi.' Pregledali so vso hišo, premetali vse omare in po očetu spraševali tudi mene. Ko so odšli, je bila mami v skrbeh, saj je vedela, da je oče pri svojih starših. Proti jutru, bilo je okrog 2. ure, me je oblekla kar v bel kožuh, čeprav je bil julij, in odšli sva proti hiši očetovih staršev. Vendar so naju Italijani ustavili. V visoki travi so prežali na očeta in naju niso pustili naprej. Proti jutru pa so le odšli. Tudi oče je tisto jutro odšel in se ni več vrnil. Živel je v ilegali, nekaj časa v Ljubljani, proti koncu leta 1941 pa so ga po nalogu CK poslali v Kočevje. Z mami sva ga večkrat šli obiskat. Jaz sem bila na teh poteh kurirka. Pri sebi sem vedno imela kakšno pošto, saj Italijani na otroka niso bili tako pozorni.

Doma pa se kljub očetovi odsotnosti ni nehala z delom za OF. Bili so razni sestanki, prenočevali so tovariši, ki so čakali na zvezo s partizani, mami je organizirala in vodila prvi bolničarski tečaj, zdravili so se tudi ranjenci. Prvega ranjenca smo v hišo sprejeli že zgodaj spomladi 1942. Kuhala mu je stara mama, hrano pa sem mu nosila jaz. Ob neki priložnosti si je ranjenec zaželel vode, imeli pa smo jo samo v kuhinji. Ko sem prišla v kuhinjo, sem tam zagledala znanko, ki pa ni smela vedeti za ranjenca. V roki sem že imela lonček in rekla: 'Zdaj grem zalit rože, ker si jih ti pozabila.'

Mnogokrat sem morala z mami v Podlipoglav. Na kolesu sem peljala pošto in še kakšen drug material, mami pa je šla kakšnih 50 metrov za menoj, da nisva bili preveč sumljivi.

Aprila 1942 so očeta aretirali, ga pripeljali v Ljubljano in ga 11. junija 1942 ustrelili v Gramozni jami.

Ta dan so ustrelili sedem talcev za njihovega ustreljenega agenta Nicola Zitta. Pokopali so jih v dva grobova. Po usmrčitvi je očetova teta obiskala grob in prižgala svečki. Ker je svečka na enem grobu ugasnila, na drugem pa gorela, je rekla: 'Tone gotovo počiva v tem grobu.' Danes na tem grobu stoji kamen iz belega marmorja z njegovim imenom – narodni heroj Tone Trtnik. Enak kamen stoji tudi na drugem grobu in na njem piše narodni heroj Tonček Žerjal. Na ta dan sta bila skupaj ustreljena dva aktivista OF – organizatorja, ki sta bila po vojni razglašena za narodna heroja.

Po očetovi smrti mami ni prenehala z ilegalnim delom. Bila je še bolj zagnana. Sprejela je drugega ranjenca iz janške bitke. 18. septembra 1942 so jo na poti v službo aretirali. S staro mamo, očetovo mamo, sva takoj pospravili vse izvode Poročevalca, ki so bili pripravljeni za razpečavanje, mene pa je poslala k znancem v sosednjo vas. Italijani so spet prišli v hišo in spraševali, kje sem. Ker me takrat niso dobili, sem ušla aretaciji. Mami so poslali v taborišče na Rabu. V tem času sem živela pri očetovih starših. Aprila 1943 se je mami vrnila iz internacije. Bila je bolehná, a se je vseeno kmalu zaposlila, da je lažje delala za OF.

Spominjam se kapitulacije Italije, ko je prišla domov iz službe povedat to novico in nas opozorila, da ne bi ubežnikom dali kakšne obleke, da bi se znebili uniform. Proti koncu leta 1943, ko je imela bela garda že vse v oblasti, je mami že imela vse pripravljeno in tudi zvezo za odhod v partizane. Vendar so jo ta beli za dva dni prehiteli, odpeljali na Urha in 29. novembra 1943 ustrelili. Pri preiskavi ob njeni aretaciji mi je hitro stisnila v roke pošto, uspela sem jo vreči v štedilnik, da je zgorela. Ko sem hotela iti z mami, mi je belogardist nastavil puško in zarenčal, če boš hotela z

njo, te bom ustrelil. Potem ko so mami ustrelili, so tudi meni vzeli dovolilnico za prehod vevškega mostu. Ker so bili stari starši v skrbeh zame, so me ilegalno spravili k sorodnikom v Ljubljano – takrat sem že hodila v gimnazijo. Teta mi je zabičala, da ne smem nikomur povedati, da so mi ustrelili starše, saj bi s tem ogrožala tudi sebe.

9. maj 1945, dan osvoboditve. V Ljubljani in še posebej na Kongresnem trgu veličastno vzdušje, ki ga ni mogoče opisati z besedami. Občutek, da lahko hodiš svoboden kjerkoli, ne da bi oprezal, kam in kako boš stopil, je bil čudovit. Za mnoge med nami pa tudi dan, ko smo se zavedeli, da ne bomo nikoli

več doživeli ljubečega pogleda matere, očeta, pa tudi ne starševske skrbi na naši življenjski poti.

Sama sem začela trnovo pot iskanja groba svoje mami. Veliko dni sem preživela na Urhu, ko so odkopavali žrtve. Ob vsakem na novo odprtem grobu sem upala, da bom v njem našla svojo mami. Vendar zaman. Preden so žrtve pokopali, sem pregledala več kot 80 krst. Tudi to iskanje je bilo zaman. Ni bilo lahko mlademu dekletu ostati sama brez starševske podpore pri odraščanju in šolanju za življenje. Pa vendar sem ponosna na svoje starše in vse, ki so žrtvovali življenje za našo svobodo.«

Meta Mencej; foto osebni arhiv.

Prišla je svoboda

Meta Mencej

Ko so partizanske čete 9. maja 1945 vkorakale v osvobojeno Ljubljano, sem bila stara pet let in pol, moj bratec pa dve leti manj. Vendar se spominjam marsičesa iz tistega časa.

O moji družini: stanovali smo na koncu Študentovske ulice, prav pod grajskim hribom. Moj očka (Edi) je bil doma v (takrat italijanskem) Logu pod Mangartom. Njegova teta Liza, ki je sicer živela v Ljubljani, je šla kmalu po prvi svetovni vojni obiskat v Log svojega hudo bolnega brata. Predlagal ji je, naj

vzame Edija v Ljubljano, da se bo izučil za krojača. Teta je bila seveda za to. Ediju je pred mejo dala nositi svoj kovček in čez mejo sta prišla, ne da bi ju kdo kaj vprašal. Edijev oče je kmalu za tem umrl in zapustil številno družino. Tako sta kmalu za Edijem k teti Lizi in stricu prišla v Ljubljano še dva očkova brata, Janez in Tone. Teta Liza in stric namreč nista imela svojih otrok, ves čas pa so pri njiju živeli fantje, ki jim je bilo treba pomagati do kruha. Bila sta res zlati duši.

Moja očka in mami sta se spoznala nekaj let pred

drugo vojno in se kmalu poročila. Skromno stanovanje sta dobila v hiši, kjer sta stanovala tudi teta Liza in stric. Mojo mamo je njen oče sicer dal v uk za modistko, a je to delo ni veselilo in ga je opustila kmalu po poroki.

O 2. svetovni vojni: takoj po začetku odpora proti okupatorju sta se očka in mami vključila v ilegalno delo v Ljubljani. Delovala sta vsak na svojem območju – mami na terenu, kjer smo stanovali, očka pa v svoji krojaški delavnici sredi mesta, v stavbi, kjer je zdaj Banka Slovenije. V očkovi delavnici je bila vso vojno javka in ni bila nikoli izdana.

Očka in strica Toneta so ob eni izmed racij v mestu zaprli že Italijani, mami pa so maja 1944 prišli iskat domobranci. Izdala jo je namreč terenska sodelavka, ki očitno ni vzdržala nasilnega zasliševanja. Mami mi je pozneje povedala, da so domobranci, ki so jo peljali v zapor, med potjo prepevali »Soča voda je šumela ...« (Soča je bilo namreč mamino ilegalno ime). V ljubljanskih zaporih je bila do septembra 1944, nato pa so jo poslali na prisilno delo v Vzhodno Nemčijo. Od tam se je še z nekaj drugimi zapornicami in po več zapletih vrnila še pred koncem vojne na Gorenjsko (v Nomenj). Očka jo je uspel iz Nomenja pripeljati v Ljubljano šele v začetku poletja leta 1945. Za vedno mi je v spominu ostal prizor: hišna vrata, obsijana s soncem, in mami v svetli obleki, ki prihaja skozi njega proti meni. Pričevanja o tem, kako je potekalo njihovo vračanje iz Nemčije (od koder so zbežale), so bila seveda zanimiva, a pretresljiva in kruta. Mami jih je ob teh pogovorih seveda vsakič znova podoživljala, tako da je očka potem moral zanj večkrat poiskati zdravniško pomoč.

Na ta srečni dan, 9. maja 1945, sva bila z bratcem

doma torej še brez svojih staršev. Tudi očka so namreč pred tem spet zaprli, tako da ga dopoldne še ni bilo nazaj. Pozneje se je s Turjaka vrnil s partizani.

In kako sem doživljala 9. maj? Spala sem v sobi zgoraj pri leti Lizi in stricu, moj bratec pa s staro mamo v naši sobi v pritličju. Spomnim se, da me je sredi noči zbudil neznanski hrup. Okno je bilo odprto, pred njim pa je poskakovala teta Liza, naslonjena na okensko polico. Z gradu, kjer je bil med vojno domobranski in vojaški (za prebivalce nedostopen) center, je po kar strmi poti divje bežala dotedanja vojska. Bilo jih je veliko, a še pred jutrom je ropot ponehal in lahko sem spet zaspala.

Vstali smo torej v svoboden dan! Teta Liza me je počesala in mi šop las vrh glave povezala z ozkim trakom v barvah slovenske zastave. Le od kod ga je dobila? Le kje ga je skrivala? Ne spomnim se, ali sem jo o tem kdaj vprašala. Malo pozneje smo šli do začetka Študentovske ulice, kjer se je že nabralo veliko ljudi, ki so z rožami in klici pozdravljali mimoidočo partizansko vojsko. Vojne je bilo konec.

Bil pa je hkrati tudi zelo žalosten dan! Nista se namreč vrnila očkova brata.

Stric Tone je bil terenec na Notranjskem. Le malo pred koncem vojne so ga zajeli in obkolili četniki. Da ga ne bi mučili in nato pokončali, si je raje sodil sam.

Stric Janez pa je bil partizan na Pohorju. V neki bitki je bil hudi ranjen v nogo, morali bi mu jo odrezati. Tega najprej ni dovolili, ko pa si je pozneje premislil, je bilo žal že prepozno, tako da mu v bolnišnici niso mogli več pomagati.

Iz časa svobode se spominjam tudi, da smo na Kongresnem trgu pozdravili prihod slovenske vlade iz Ajdovščine, pa tudi Tita, ko je prvič prišel v Ljubljano.

Še eden od spominov Mete Mencej

Pa še nekaj o eksploziji vlakovne kompozicije na železniški postaji v Ljubljani. Zgodila se je meseca junija (?) 1945. Eksplodiral in zagorel je vagon, poln municije. To je povzročilo veliko škode na postaji, poslopijih in v okolici. Še nevarnejši pa je bil sosednji vagon, v katerem so bile morske mine. Ko bi bil eksplodiral tudi ta, bi nastalo v večjem delu Ljubljane še veliko večje razdejanje. K sreči so ta vagon uspeli še pravočasno odklopiti in umakniti.

Doma pa smo tisti večer iz stanovanja zlezli na travnik na grajskem bregu in kar dolgo opazovali ogromen rumen sij nad železniško postajo. Preseščeni smo naslednji dan na spodnjem vogalu Študentovske ulice, kjer je bila dolga leta oziroma še do nedavnega trgovinica z blagom, videli, da je ponoči v izložbo treščil velik del železniške tračnice. Prebil je kovinski rolo in obležal v izložbi. Tam je potem še zelo dolgo ležal za razbitim rolojem.

Pojdi domov

Tone Ponikvar

Tone Ponikvar; foto Tone Kovič.

Tone Ponikvar je danes pokončen in ponosen 90-letni Ljubljančan, na začetku 2. svetovne vojne pa je bil sedemletni fantič iz delavsko-kmečke družine z Ižanske ceste. Družina se je kmalu vključila v narodnoosvobodilno gibanje. Miha, eden od očetovih bratov, je tudi nosilec partizanske spomenice. Očetova sestra Micka in brat Lojze pa sta bila, ko sta nič hudega sluteč peljala gnoj na njivo, ubita v Kozlarjevi gošči. Tone je še eden izmed tistih ljubljanskih otrok, ki je moral prehitro odrasti zaradi 2. svetovne vojne in okupacije Ljubljane, ki je pomenila mnogo hudega za prebivalce mesta, obenem pa tudi neizprosni boj

za osvoboditev. Danes, po 80 letih, se spominja, da je prihod partizanov 9. maja 1944 pričakal pri pošti na križišču današnje Čopove in Cankarjeve ulice ter Titove ceste (današnje Slovenske ceste). Tako kot vsi se tudi on spominja, da je bil lep, sončen dan. Na cestah in ulicah je bilo polno ljudi, partizansko vojsko so sprejemali s cvetjem, zastavicami, nasmejani, tudi solz sreče ni manjkalo. Igrale so harmonike in skupaj z borci so prepevali partizanske pesmi.

Še dan prej, 8. maja, pa se spomni, kako sta se oče in sosed Lojze pogovarjala o streljanju na Orlah in gradu, to so bili zadnji boji za osvoboditev. Iz vasi pod

Krimom so po Ižanski cesti s konji in lojtrniki bežali domobranci. Med begom so se ustavili pri bloku na Ižanski cesti in začeli pripravljati taktični umik z zamaskiranjem položaja na cesti z na hitro požaganimi drevesi. Takrat jih je preletelo zavezniško letalo in domobranski oficir je začel mahati s pištolo ter vpiti: »V nekaj dneh se bomo vrnili in boste že videli, hudiči, kaj vas čaka!« Tone pravi, da teh besed grožnje ne bo nikoli pozabil. Ob mahanju s pištolo domobranskega oficirja mu v spominu zvenijo tudi besede: »Človek božji, kaj pa noriš. Saj ni streljal.«

In še nečesa se dobro spominja Tone Ponikvar. To, kako so mu domobranci preprečili nadaljnje šolanje. Takrat je hodil na Osnovno šolo Prule. Do šole je moral po Ižanski cesti in na pol poti med Orlovo in Jurčkovo cesto je bil blok v žici, kjer so ga vsak dan pregledovali stražarji v parih italijanski vojak in

domobranec. Tone je za pot v šolo imel prepustnico Regno di Italia – Provinzia Ljubiana. Nekega dne je italijanski stražar pri pregledu dejal: »Niente piccolo partigiano.« Tone pa v jok, da bo učiteljica huda, če ga ne bo. Italijan se je omehčal in rekel: »Avanti,« vendar pa je domobranec prevedel, naj gre domov. Nič ni pomagalo. Tone je moral domov in od tistega dne ni šel več v šolo. Ta dogodek ga je zaznamoval za vse življenje. Še danes čuti, kako mu je pozneje primanjkovalo osnovnošolskega znanja. Takoj po vojni je šel za vajenca, se izučil za strojnega ključavničarja in se s 17 leti že zaposlil. Postopoma je sicer pridobival nova znanja in na koncu postal strojevodja vseh parnih lokomotiv ter preiskovalec nezgod in izrednih dogodkov na železnici. Kljub postopnemu napredovanju na poklicni poti se mu še danes zatrese glas in orosi oko, ko se spomni tega dogodka.

Meta Verbič

Spomin je varljiv sopotnik

Marjan Sedmak

Marjan Sedmak; foto osebni arhiv.

Spomin je varljiv sopotnik. Zlasti po osemdesetih letih. Šest- ali sedemletni otrok bo hitro posredoval kot svoj lastni spomin nekaj, pri čemer je bil sicer navzoč, vendar so mu o tem kasneje pripovedovali starejši. Roko na srce, pri takšnem, recimo temu zapoznelem prisvajanju spomina sem se že zalotil. So pa stvari, ki

se v spomin vtisnejo neposredno in za vselej. Denimo s soncem obsijane stene sosednje Battelinove hiše na križišču Drenikove in Knezove ulice na dan 9. maja 1945. In spomin na otroško pričakovanje, da se bo po skoraj treh letih končno vrnil oče.

Visoko pritličje hiše na Drenikovi ulici – v času voj-

ne ni bila asfaltirana, med Knezovo in Beljaško je bil le ozek prehod za pešce – je bilo v predvojnem času namenjeno tako imenovanemu »ferialnemu savezu«, od poletja 1941 pa so v njem, vsaka v eni od sob, našle zatočišče družine učiteljev, ki so pribežale iz Štajerske, da bi se izognile prisilni selitvi na Hrvaško, v Bosno in Srbijo; ta je grozila predvsem Primorcem, ki so prišli na Štajersko po rapalski mirovni pogodbi: Menceji, Staniči, Švajgerji in Sedmaki. Tako sem tudi sam 23. avgusta 1941 postal Ljubljčan (za Mariborčane pa, kot je nekoč dejal moj dobri prijatelj Vlado Šedivy, žal že pokojen, »janičar«).

Do sredine leta 1943 so v tem zasilnem bivališču ostali samo še ženske in otroci, moški so bili v partizanih ali po zaporih in taboriščih. Šišenska šola je postala vojašnica, v prvi razred smo hodili v gostilno Kmet na Celovško cesto, v študentskih letih je bil to dober izgovor, ko je bilo treba popiti kakšen (seveda zdravju škodljiv) kozarček. Preživeli smo zaradi ne-

verjetne solidarnosti, ki so jo izpričali Ljubljčanji v vojnem času – več desetletji kasneje sem se tako, ne da bi prej vedel, znašel med ilegalčki mame Ziherlove.

In zdaj k tistemu sončnemu jutru. Osmega maja proti večeru je nekdo – tako mi je pripovedovala mati – prinesel novico, da naj bi Vrhniko zasedli Angleži ter prodirali proti Ljubljani. Že ponoči je prišla korekcija – ni šlo za Angleže, marveč za partizansko vojsko, zdaj že odeto v uniforme, ki so jih pošiljali zavezniki. In še: čez nekaj dni bodo v Ljubljani. Pa ni trajalo nekaj dni. Ne spominjam se več, kako sva z materjo tisto jutro, 9. maja, prišla iz Šiške v središče mesta, na tramvaj, če je sploh vozil, tako ali tako nisva mogla računati. Spominjam pa se, kako sem se za njenim hrbtom stiskal ob zid v nekdanji Šelenburgovi ulici, danes Slovenski cesti, in gledal vojsko, »drugo vso kot prejšnji čas«. Očeta ni bilo v njej, iz koncentracijskega taborišča se je vrnil več tednov kasneje.

Strah pred vojno je ostal v meni

Beti Stopar

Stara sem bila 11 let. Spominjam se, da smo že nekaj dni pred 9. majem 1945 vedeli, da se bliža konec vojne in da pridejo v Ljubljano partizani. Radio svobodna Ljubljana smo doma poslušali mama in mi, najmlajši, ki smo bili doma. Takrat sem bila prepri-

čana, da se bodo vrnilo vsi partizani naenkrat, med njimi tudi moja najstarejša sestra in brat.

V družini nas je bilo sedem otrok. Najstarejša dva sta bila v partizanih, tretji, Tone, pa je prišel po kapitulaciji Italije iz taborišča na Rabu hudo bolan.

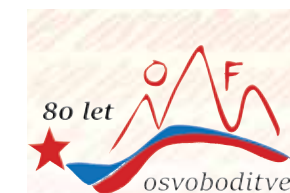

Beti Stopar; osebni arhiv.

Mlajši trije smo pred 9. majem pobarvali zastavice in na sredino narisali peterokrako zvezdo. 9. maja smo odšli v center mesta, kjer je bila že zbrana velika množica ljudi. Vso pot smo vpili: »Živela svoboda, živeli partizani, živel naš tovariš Tito!« Bilo je veličastno.

Ne vem, koliko časa smo čakali, ko so pred Magistrat začeli prihajati partizani. Prvi na konjih, za njimi utrjeni na kmečkih vozovih in zatem še kolone pehote. Navdušeni smo jih pozdravljali.

Kljub veselju, ki je prevevalo ulice Ljubljane, sem domov prijekala. Med partizani v Ljubljani nisem našla brata in sestre. Prepričana sem bila, da sta padla. Nekaj dni pozneje pa smo se razveselili novice, da sta živa in zdrava. Brat je bil v Beogradu, sestra pa v Trstu.

Kako sem doživel prvi dan svobode

Marjan Virant

Moja družina se je že kmalu po pozivu OF vključila v odpor proti italijanskemu okupatorju. Čeprav sem bil takrat še otrok, star osem let, sem sodeloval pri prenašanju pošte, zdravil in drugih manjših stvari v kanglici za mleko z dvojnim dnom do sosedov, ki so stanovali na drugi strani žice. Skozi blok na Dolenjski cesti so me kot otroka, ki hodi po mleko, stražarji pustili, poznali so me, saj smo stanovali v hiši v neposre-

Kar nekaj časa je trajalo, da sem se privadila na svobodo, da me ni bilo več strah, zamenjala sem šolo, sošolke, prijateljice. Ponoči nas ni več zbujalo udarjanje po vratih in zasliševanje, kje so bratje in sestra. Življenje je postalo umirjeno, toda strah pred vojno je ostal v meni.

Meta Verbič: Veš, Meta, mi je ob koncu obujanja spominov na 9. maj 1945 dejala 91-letna Beti na Prešernovem trgu v Ljubljani, »Preživela sem dve vojni, še ene pa ne bi. Zato sem danes tu z vsemi vami, ki ne želimo biti le neme priče grozotam vseh spopadov po svetu.«

Te besede je izrekla 16. novembra 2024, ko sva se srečali na mirovniškem protivojnem shodu Ne v mojem imenu.

Marjan Virant, osebni arhiv.

dni bližini. Po kapitulaciji Italije so Nemci in njihovi domači pomagači, domobranci, zaostri prehajanje skozi blok, zato sem moral pošto in druge stvari prenašati skozi odprtino v žici na bližnjem Golovcu. Ko je še to postalo prenevarno, sem pošto prenašal s prirejenim kolesom med zračnico in kolesnim obročem, največkrat čez Barje do neke domačije pod hribom v Dragi nad Igom in nato peš do Golega, tam sem po-

Rudničani 9. 5. 1945 malo po 6. uri čakajo na prihod partizanskih enot v osvobojeno Ljubljano; med njimi sta bila tudi Marjan Virant in njegova mama Pavla. Foto Maksimilijan Zupančič – Milijan. Hrani Muzej novejša in sodobne zgodovine Slovenije.

što predal partizanom. Oče, doma z Golega, je imel tam še vedno nekaj sorodnikov, ki so kljub terorju in požigu vasi delali za partizane. Najprej je bil član in nato predsednik Terenskega odbora OF Rudnik, ki se je pogosto sestal tudi v njihovi hiši. Po izdaji so ga domobranci, njihova tajna likvidatorska organizacija Črna roka, 10. januarja 1944 aretirali skupaj s še devetimi člani, ki so bili na tem sestanku, dva pa sta bila odsotna. Vsi so izginili neznano kam. Na iskanje in vprašanja je moja mama Pavla dobila dvoumen odgovor, da je »preskrbljen«, v resnici pa so jih že naslednje dni po mučenju zverinsko pobili in zagrebli na Sv. Urhu, kjer je bila v mežnariji in cerkvi zloglasna domobranska postojanka.

Domači smo v pričakovanju konca vojne še vedno upali, da se bo oče vrnil iz kakšnega taborišča ali za-

pora. V sredo, 9. maja 1945, smo okoli 6. ure zaslišali slišali hrup z bližnje Dolenjske ceste, streljanje pa je prenehalo že prejšnji dan. Z mamo Pavlo in sorodnico Frančiško smo odhiteli pogledat, kaj se dogaja. Tam je bilo pred zapornico, ob strani ceste, zbranih nekaj vaščanov, veselo so pozdravljali, ploskali in vzklikali takrat še manjšim skupinam partizanov, ki so peš, nekateri na konjih in z vozovi hiteli proti Ljubljani z Lavrice in iz Škofljice. Kmalu se nas je zbralo okoli 70 domačinov, Rudničanov, v glavnem žensk in otrok ter le nekaj moških, saj je večina bila v partizanih ali v taboriščih.

Ob dvignjeni zapornici smo z mamo Pavlo in nje-ne nečakinjo Frančiško stali več ur. Nečakinja Frančiška je bila z Golega in je med vojno stanovala pri nas, saj so jim Italijani požgali dom, mlajši bratec Jernej pa je bil star šele dobro leto in je bil doma. Z nami ni bilo

očeta, ki so ga domobranci ubili na Urhu. Mama ga našla šele po koncu vojne, oktobra 1945, ko so odkopali še zadnje tam pobite.

Na fotografiji, za katero do pred kratkim nisem vedel, sem z mamo Pavlo v skupinici skrajno desno. Skupaj smo se ozirali proti Lavrici in čakali prihod naslednjih enot partizanov. Ko so prišli do nas, nekateri s pesmijo, zastavo in harmoniko, smo jih veselo pozdravljali, vzklikali in jim metali šopke prav tedaj cvetočega španskega bezga, saj drugega cvetja ni bilo. Da smo ga dobili, smo natrgali vse cvetoče grmovje po ulici, seveda najprej naše, ki je bilo najbližje bloku. Zapornica, ki je dolga tri leta in dva meseca zapirala prehod iz Ljubljane, je bila zdaj dvignjena, okrašena s cvetjem in zelenjem ter manjšo slovensko trobojnico. Partizani in njihove enote, večinoma peš, pa tudi na vozovih in konjih ter s kamioni, kasneje tudi kakšen tank in osebni avtomobil, niso hodile strnjeno, temveč s presledki. Prve pa so prišle neposredno iz zadnjih bojov na Orlah, vsi partizani z orožjem in v polni bojni opremi. Ko je šla ena enota mimo, smo

že oprezali po cesti proti Lavrici, ali je videti naslednje skupino, ki se bliža rudniškemu bloku. Ob odpri zapornici se partizani niso ustavljali, kolone so prihajale druga za drugo ves dan in hitele proti mestu, osvobojeni Ljubljani, ki jih je pričakala vsa v cvetju in zastavah. Po nekaj urah se je nekaj starejših odpravilo za partizani v osvobojeno Ljubljano, a so partizani kmalu prevzeli blok in v mesto niso spuščali civilistov, saj ni bilo še povsem varno. Obstajala je bojazen, da odhajajoči nemški vojaki pa tudi domobranci niso pustili kakšnih eksplozivnih sredstev, saj so odhajali z mislijo na vrnitev in strašno maščevanje. Rudniški domobranci so iz postojanke v župnišču in z bloka pobegnili 8. maja zvečer in vsakomur, ki se jim je približal, tudi meni, zagrozili, da odhajajo samo začasno ter se bodo zmagoslavno vrnili z zahodnimi zavezniki. Tako so jih prepričevali poveljniki z generalom Rupnikom in kolaborantski politiki ter duhovščina ljubljanskega škofa Rožmana, ki so vsi organizirano zbežali proti Koroški že 5. in 6. maja, njih pa prepustili usodi.

Vida Živec; osebni arhiv.

Okupator je prepovedal imeti radio, zato je bil naš skrit pod drvmi v zaboju zraven štedilnika, kjer smo vsak dan pripravljali hrano. Ta radio je bil skupek žarnic

različnih oblik in velikosti, izdelek očetovega prijatelja radioamaterja. In ta nam je govoril o prihajajoči svobodi. Poslušali smo ga za zagrnenimi okni in tesno zapr-

timi vrati. Potem pa je prišel dan, ko je prišel radio na okensko polico in je vsem govoril o koncu tiranije. Pri Margonu na Brdu so se zbirali vaščani in poslušali novice o zadnjih dnevih vojne in kapitulaciji okupatorja.

Moj oče je vozil tovornjak v opekarni Brdo. Tistega dne sem mu prinesla kosilo. Ukvarjal se je s svojim vozilom. Okoli so tekali nemški vojaki, ki so se odpravljali na pot. Prav nič strašljivi niso bili. Eden je prestrašen spraševal mojega očeta po pištoli, za katero je bil odgovoren in je izginila. Mulci z Brda so se sukali med kamioni, ki so jih vojaki pripravljali za odhod. Marsikateri kos orožja je izginil z njimi. Po odhodu okupatorjev so fantje na Jezu lovili ribe z bombami.

Deveti maj je. Grm majnice je v polnem razcvetu. Z očetom nabereva cvetočih vej celo naročje. Pozdravit greva našo vojsko, ki prihaja po Tržaški cesti. Na vozovih, kamionih, peš, na motorjih. Cvetovi majnic krase to vojsko. Ljudje se zgrinjajo z vseh strani. Prepoznavajo znance, sorodnike. Objemajo se. Morda bo med vojaki tudi stric Janez, partizan.

Ko so zavezniška letala preletavala Nemčijo leta 1945, je bila moja teta Mara taboriščnica in je delala na kmetiji. S sotrpinko, ki je znala nemško, sta se pogumno podali v svobodo. Srečno naključje ji je na pot pripeljalo vojaka na motorju in pripeljal jo je v domovino. Kakšna radost je bilo srečanje moje mame s sestro, s katero se nista videli od leta 1942.

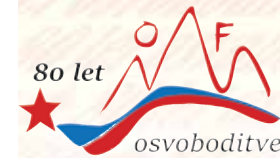
Moja babica Mici Mausar je bila taboriščnica v Ravensbrucku. Po osvoboditvi taborišča je bila v sku-

pini osvobojenih iz Jugoslavije. Dolga, mučna je bila njena pot domov preko Madžarske do Beograda in Ljubljane. Izčrpana od dela in stradeža v logorju je morala prestati še zadnjo preizkušnjo. Na srečo so jih v mestih čakale ekipe RK s hrano in najnужnejšimi pripomočki. Mi pa smo jo čakali dolgo, dolgo. Nismo vedeli, ali je živa. Upali smo. Neskončno je bilo veselje, ko smo jo lahko objeli.

Potem pa se je pričela obnova. Žica, ki je obdajala Ljubljano, je bila opremljena z bunkerji, dragocen material za naš kulturni dom. S kladivi in rovnici smo se zbirali okoli njih, rušili in čistili opeke. Na mestu, kjer je bil uničen brdski gasilski dom, je zrasel kulturni dom ter nas združeval ob igrah, proslavah in plesu. Moja mladost je bila bogata. Tako rada se spominjam druženja z vrstniki, ki nas je razveseljevalo in bogatilo.

»Zgradili bomo kulturni dom Svoboda Brdo. Še prej pa bomo z udarniškim delom očistili ruševine gasilskega doma«. Foto arhiv KO ZB Vrhovci Brdo Kozarje.

Spomini na vrnitev v osvobojeno Ljubljano

dr. Janez Kanoni

Na ta dan je imela ali pa še ima vsaka Ljubljanka in sleherni Ljubljančan svoj osebni spomin, ki ga pestuje kot svetinjo. Številni se morda še najbolj spominjajo ali pa so se spominjali, kako je Marko Vrhunec jezdil konja na čelu osvoboditeljev in kako je na Magistratu izobesil partizansko zastavo. Drugi spomini pa kaj hitro zbledijo v množici podobnih prizorov ali pa so tako osebni, da se o njih ne ve kaj dosti.

O tem, kar sledi, se resnično ni vedelo nič, a tako je bilo!

Ko je z glavnino vodstva glavnega štaba prispel v Ljubljano tudi moj oče, mu je v Slaviji hipoma postalo jasno, da ga ob vsesplošnem slavlju in navdušenju v nadaljevanju dneva zagotovo nihče ne bo pogrešal. Torej se lahko izmuzne in najprej odpravi domov, na dom svojih staršev, na Gasilsko ulico v Šiško.

Ko je vstopil v pritlično hišo, je bila mati doma sama. Bila je upadla in bolehná. Objel jo je in močno privil k sebi. Stisnil jo je k svojemu telesu, tako kot majhen prestrašen otrok, kadar išče zavetje in varnost, kadar ga je najbolj strah. Strah!? Kdaj že ga je prenehalo biti strah. S strahom je že davno sklenil dogovor in mu dopovedal, da vse njegove pojavne oblike, žal, nanj nimajo posebnega vpliva. Odtlej ga je le še opozarjal, da je ves čas prisoten. Nekje blizu njega. Srce in dušo sta izmenično izpolnjevala radost in sreča, da

je sin lahko znova objel svojo mater. Tako kot nekoč, davno nazaj, kadar se je poslavljá in odpravljá v gore ali v tujino. Ta objem, ta stisk pa je zdaj pomenil tiho obljubo, češ, tu sem, mati, in vedno bom ob tebi. Sedel je k peči, ki je bila prijetno topla, tako kot vedno. Desno podlaket je naslonil na bleščeč, pravkar očiščen medeninast okvir peči in z blaženim pogledom uprl pogled po prostrani kuhinji.

»Vstani, zlati moj Ivan. Naj se te nagledam v tej prelepi partizanski uniformi. Kako lep in postaven si, zlati moj sinko. In te oznake. Kaj le pomenijo?«

»Tri zlatorumene črte druga ob drugi pomenijo čin. Čin kapetana partizanske vojske. Kača, ki se zvija okrog keliha, pa veš kaj pomeni, kajne?« Seveda je vedela. To je pa vedela.

»Kave ti skuham, Ivan. Zagotovo ti bo prijala!« Kako ponosna je bila nanj, na svojega prvorojenca. Morda v tem trenutku še bolj kot takrat, ko ji je zaupal, da gre študirat medicino in ne glasbe. Morda celo bolj kot takrat, ko je obljubo izpolnil in z diplomó v žepu krenil v službo na Studenec. Lahko da je bilo vse skupaj neperimerljivo. Vendar trenutek sedanjosti vedno odtehta trenutke preteklosti! Tisti tam, ki jih je že prekril prah časa in spominov, so zlahtni le takrat, ko si jih priključimo v spomin. Ti trenutki zdaj pa nam pomenijo obet v lepši jutrišnji dan. V dneve, ki so pred nami, ki nas

Dr. Janez Kanoni; foto osebni arhiv Črta Kanonija.

čakajo. So kot obljuba, ki je, če je izrečena iskreno, obvezujoča in trdna. Rad je srebal to opojno pijačo. Kavoj! Vse, ki so ga poznali, je navduševal nad posebno pripravo kave, kakršno mu je visoko v Ničpurju na Korabskem pogorju, kjer je bil na služenju vojaškega roka kot zdravnik, spekla Fuzova žena, ko je prvičkrat prestopil prag njegove hiše. Mati je predenj položila skodelico, v suhi džezvi pa se je po prostoru razširil omamni vonj prežgane kave. Zalila jo je z vodo in počakala, da je kipečarjava smetana dosegla rob, potem pa jo je odstavila z ognjišča. Šalico mu je napolnila do roba, nato pa sedla poleg njega.

»Moj zlati sin! Da si le živ in zdrav!« je dejala in ga gledala kot angela, ki je padel z neba. Seveda veselju ni bilo konca, ko se je vrnil domov še Karl, njegov oče. V mestu se je s sosedi pridružil navdušeni množici, ki je po ulicah in trgih pozdravljala osvoboditelje, in kar slutil je, da bo doma še bolj prešerno, saj je že jutraj vsem sosedom dejal, da bo danes prišel tudi Ivan.

»Oče, kako kaj Zupanovi? Si bil kaj pri njih, se je kdo od njih oglasil tebi?« ga je vprašal.

Karl seveda že dolgo ni bil na Drenikovi, čeprav je do tja le nekaj korakov. Sploh so ga njegove poti, poti

ostarelelega aktivista OF, vodile po Šišenskem hribu proti Dravljam, od tam pa proti Katarini. To so bile njegove naloge, marš rute prenašalca zaupne pošte. Starejših ljudi Nemci pač niso podrobneje pregledovali. Vsaj ne v taki meri kot mlajše, in za te naloge je bil Karl prava in več kot primerna oseba.

Koliko reči je želel strpati v ta dan. En sam dan. Dan osvoboditve. Do Zupanovih mora vsekakor stopiti, potem pa na Studenec. Hitro je bilo slovo od domačih. Pa saj, zdaj bo večkrat doma. Morda si z Marijo tu ustvariva dom, je razmišljal. Mlajša sestra Pepca živi z možem v Mostah, Ana pa v Mariboru in v hiši je dovolj prostora. O Mariji ni povedal še nikomur. Naj ostane presenečenje.

»Obljubim, da se kmalu spet oglasim,« je dejal in že meril korake po Knezovi ulici. Po nekaj minutah hoje pa obstal pred hišo Julija Zupana. Za trenutek je postal pred žično ograjo vogalne hiše, nato pa vstopil na prostrano dvorišče. Potrkal je. Pri tej hiši ni nikoli čakal, da mu kdo odpre vrata. Dovolj je bilo, da je potrkal ali zavrtel hišni zvonec, ki je potem kot prehitevalo kolo opozoril domače, da nekdo prihaja na obisk. Da je bil čas kosila, še pomislil ni! Manire lepega vedenja so mu izklesale čut do odnosa, kdaj se prihaja na obisk. Vendar kaj ni današnji dan nekaj izjemnega?

Ko mu je Julij odprl vhodna vrata, se mu je zazdelo, da zre v duha. Janez je široko razprl svoje roke in objel srčnega prijatelja. Brez besed sta dolge minute trepljala drug drugega in takrat je razmišljal o sreči in prijateljstvu. O univerzalni sintezi nasprotij. Pravo prijateljstvo kot eno najtežje dosegljivih čustev, morda celo težje dosegljivo kot ljubezen, mu je bilo z njegove strani nesebično izkazano v trenutku izreka smrtnih obsodbe. Kakšna pota je vse moral ubrati, da je uspel potrkati na prava vrata in jih »podmazati«, da se ni slišalo škripanja tečajev. Taka prijateljstva sčasoma pos-

tanejo del našega vsakdana in pogosto pozabljamo, da smo jih sploh deležni in kako dragocena so.

»Dragi moj prijatelj. Nimam besed. Vse, kar bi zdajle dejal, bi bilo plehko. Dovolj mi, da ti rečem le to, da sem neizmerno srečen človek, da imam takega prijatelja, kakršen si ti. Če bi lahko, bi ti podaril vse meni ljube vršace tega sveta, snel bi ti vse skrbi s pleč in jih zmetal v najgloblje prepade tega sveta, a tega ne morem storiti, zato mi dovoli, da sem tvoj prijatelj, kot si ti meni, ki ti bo vedno stal ob strani, kadar ga boš potreboval,« je s solznimi očmi dejal Janez.

Partizanski oficir, kapetan, objokan, pa čeprav od sreče. Čustva so ga premagala. Čustva! Ne Rab, ne koprski ječa. Je sramota pokazati tako iskrena čustva in jim pustiti, da se izlijejo iz naših oči v bližino tistega, ki nam je drag? Da napolnijo zaliv prijateljstva, ki zaradi vse večje odtujenosti mestoma že kaže čeri? Njegov odgovor bi bil kategoričen. Ne! Zanj bi bila mnogo večja sramota in odraz nedoraslosti človeškega bitja, če bi se držal zgolj in samo racionalnih odločitev, v katerih za tako plemenite človeške lastnosti, kot so čustva, ni prostora. Znal jih je pokazati, ta svoja čustva. Z njimi ni nikoli skoparil. Zato ga je najbrž tudi čir pustil povsem pri miru, saj je imel, karakternost gledano, ventil, s katerim je uravnaval pravi pritisk v organizmu. Sedla sta v prijetno senco vrtnih ute in za dolge minute brez besed obsedela.

Ko se je v zgodnjem popoldnevu vrnil pred Slavijo, je od vsepovsod donela partizanska pesem, Ljubljanci pa so se vsak po svoje veselili zmagovite partizanske vojske kot največjega darila minulih let. Pred vhodom v nekdanje prostore nemške policije, ki jo je zdaj zasedla nova oblast, je srečal enega od mladih zaščitnikov ob prižganem motorju. Povprašal ga je, kam je namenjen, ta pa mu je dejal, da mora v Zadobrovo po neke reči za tovariša Matijo. Prosil ga je,

naj vendar nekaj trenutkov počaka, da še sam skoči do tovariša Matije. Zdaj sploh ni več trkal, kar planil je v njegovo pisarno z enim samim vprašanjem, ali lahko prisede v BMW-ja, ki je namenjen v Zadobrovo. Seveda je dobil dovoljenje. Na dan, kakršen je bil tisti deveti maj, bi mu dovolil, da ga fant odpelje tudi kam dlje.

»V Zadobrovi bo kake pol ure, potem gre v Šentjakob, od tam v Zalog, iz Zaloga pa v Vevče. Pred osmo zvečer ga ne bo. Časa imaš skoraj pet ur. Na Studencu pozdravi naše tudi v mojem imenu,« mu je dejal Ivan Maček, in v naslednjem trenutku je že preskakoval po tri stopnice, da bi bil čim hitreje pred vhodom.

»Urejeno, greva,« je dejal VDV-jevcu, ob tem pa mu omenil, da bo na poti v Zadobrovo naredil krajši ovinek mimo Fužin do Studenca, potem pa od tam nadaljeval proti Polju in še naprej proti Zadobrovi. Na glavo si je nadel očala, ki so bila vržena na sedež prikolice, in v naslednjem trenutku se je motor že prebijal skozi nepopisno množico ljudi, ki se je začela redčiti šele pri sanatoriju Emona.

Vsi, ki sta jih srečevala vzdolž Zaloške ceste, so jima navdušeno mahali in ju pozdravljali. Na koncu Most, tik pred Fužinami, kjer cesta postaja vse bolj ovinkasta, pa sta malo naprej od gostilne Sedmica zavila desno, proti fužinskemu gradu. Po brezovem drevoredu je motor oddrvel z nezmanjšano hitrostjo in se kmalu zatem ustavil pred studenškim vhodom v bolnišnico. Tu je izstopil. Dogovorila sta se, da ga pobere na istem mestu, ko se bo vračal v Ljubljano. Rohneči motor je med stanovalci stare Hribarjeve vile in sosednje, studenške vile povzročil val radovednosti. Odpirali so okna, stopali na balkone in zrlili v partizana, ki je stal med obema hišama. Ko je snel titovko in očala ter oboje podržal v roki, pa so ga prepoznali.

Na balkonu sosednje hiše, pri doktorju Korbarju, je

sestra Marija pravkar obešala snežno belo perilo. Ko je videla, da je v partizansko uniformo oblečen prišlek primarij dr. Kanoni, je še sama pritekla nasproti, da ga pozdravi. Pristrčno srečanje je bilo po skoraj treh letih polno eruptivnih čustev, ki se jim nihče ni mogel upreti ali jih tajiti. Tudi ne dekletce vitke postave, z belimi dokolenkami in sijočih plavih las, spetih z modro pentljo, ki je izza hiše boječe pritekla pogledat, kaj se dogaja na dvorišču. Ko pa je zagledala partizana, je v trenutku prepoznala svojega očka. Njene otožne oči so zažarele in radosten nasmeh se ji je prikradel na usteca. Urno se je pognala proti njemu in se kak meter oddaljena od njega pognala kvišku, da jo je komajda ujel. Ujel svojo Jasnico, o kateri je razmišljal ves čas, vsak trenutek. Bila je natanko taka, kot si jo je upodobil v svoji predstavi. Morda malce večja, a vendarle – taka. Privil jo je k sebi, gladil po svetlih laseh in se je ni mogel nagledati.

»Pojdi do mamice in ji povej, da sem se vrnil in da greva na krajši sprehod okrog ribnika,« ji je dejal in jo nežno položil na peščena tla. Stekla je. Njene nožice so jo ponesle skozi velika vhodna vrata zgradbe in izginila je v temni veži prostorne vile. Ni se še dobro obrnil proti bolnišnici, ko je drobna ročica pocukala njegovo, češ, pojdiva že ...

Pri vratarnici sta zavila desno, skozi grmičevje po poti, ki je vodila okrog ribnika. Dolge veje vrb žalujk so se sklanjale nad vodno gladino in božale ribnik s svojimi, kot drobne sulice ošiljenimi listi. Med trsjem je uzrl dve mali mlakarici, ki sta se najbrž komaj izvalili in se s kljunčki drgnili ob svojo račjo mater. Malo naprej je gnezdil vodomec, ki je s krili v zraku nervozno prhotal, se dvigal in spuščal, kot da ga moti račja kolonija in jo želi imeti ves čas pod nadzorom.

»Naučila sem se nekaj novih pesmic in tudi klavir že igram dvoročno,« mu je dejala in zmotila njegovo

razmišljanje o tem, kako se ljudje pravzaprav ne razlikujemo dosti od živali. Tudi mi želimo imeti ves čas pod nadzorom tisto, kar se dogaja okrog nas. V naši bližini, z vsemi našimi bližnjimi, nam dragimi.

»Res, mi boš eno tako zapela, ki jo znaš?« jo je vprašal.

Z lepim, čistim otroškim sopranom, s pravilnimi glasovnimi nastavki je začela peti pesmico. Obstal je in ji prislul. Njen glas je zvenel tako čisto, kot da bi poslušal angelsko petje, in bil je prijetno vznemirjen ob dejstvu, ko je uvidel, kakšen glasbeni talent je skrit v tem drobnem bitju in koliko harmonij so ji vsule v zibelko rojenice. Tudi sam je želel zapeti z njo, pa ni šlo. Pesmi ni poznal, zato je bolj kot ne z njo brundal in pazil, da je bila taka spremljava ves čas v približno enaki tonaliteti. Z roko v roki sta nadaljevala pot mimo najsevernejšega dela bolnišnice, tistega predela, kjer se je v ribnik stekal potok, ki mu je dajal življenje. Tu sta sedla na klop in se zazrla v cvetoč sadovnjak bolnišnične ekonomije. Tu ji je povedal, da bo prav kmalu dobila bratca ali sestrice, vendar da bo ona še vedno njegova Jasnica. Imela je že skoraj osem let in bila je bistra deklica.

»Se bom lahko igrala z dojenčkom, ga bom lahko vodila na sprehode?« je bila zvedava in terjala odgovore na zastavljena vprašanja.

»Seveda se boš lahko igrala z njim,« ji je odgovoril. »Kadarkoli boš želela in hotela.«

Pogledal je na uro, ki mu jo je v Črnomlju v znak prijateljstva podaril major dr. Lindsey Rogers. Bila je nekaj minut čez pol sedem, pa vendar je bilo še tako svetlo, kot bi še ne odbila peta. Vrniti se bo treba, je pomislil. Časa je ravno še dovolj, da hčerkinini materi Dušani razložim vse, kar se je zgodilo z njim, z njo, z njima, z Jasno, z vsemi!

Črt Kanoni

Šestega aprila enainštiridesetega je žvižganje in rohnenje letalskih motorjev na nebu naznanilo, da je vojna tu! Nemške štupe so v formaciji bombardirale bližnje letališče, Italijani pa so tudi pohiteli in že v popoldanskih urah prispeli v takratno državno umobolnico, današnjo Univerzitetno psihiatrično kliniko Ljubljana. Na 1. moškem oddelku si je dr. Janez Kanoni dežurno sobo preuredil v začasno stanovanje. V njej je imel najnujnejše reči: sveže perilo, oblačila, obutev, in seveda varno zavetje za sestanke s tovariši, člani KPS, rajonskega odbora OF Device Marije v Polju. Tudi kadar ni bil v službi, se je najraje zadrževal v svoji sobi. Tako je bilo najbolj varno in tako je terjala doktrina konspirativnega dela. Manj ljudi bo vedelo, kakšno delo poleg zdravniškega še opravlja, bolje bo zanje in zanj.

V prvih mesecih vojne je bila ena od najpomembnejših nalog sanitetnega odbora nabava sanitetnega materiala za skrb in pomoč ranjenim ali bolnim partizanom v zaledju borbenih akcij, ki so potekale v neposredni bližini bolnišnice. Studenec je kmalu postal zatočišče in okrevališče za mnoge ranjence. Tam so

jih zdravniki urili, kako se morajo v posameznih primerih obnašati in kako posnemati bolezenske znake, značilne za psihiatrične bolnike, še posebno kadar je bolnišnico obiskala italijanska inšpekcija.

Nekega dne ga je v bolnišnici obiskal sodelavec, član rajonskega odbora OF, Janez Ponikvar, da se pogovorita o Razorih, kako bi morda to pristavo preuredili za potrebe partizanske sanitetne službe. Poleti 1942 se je v bolnišnici kar štirikrat zvrstila italijanska psihiatrična kontrola. Obveščevalci OF so bili prepričani, da je prišlo do ovadbe Italijanom, da se v bolnišnici zdravijo ranjeni partizani. Vendar tudi strokovne kontrole niso odkrile nobenih odstopanj pri bolnišnični obravnavi bolnikov. Povečano število kontrol pa je bilo vendarle znak za alarm in rajonski odbor OF Moste Polje je sprejel odločitev, da mora Janez takoj prekiniti svoje delo v bolnišnici ter kreniti v partizane. Pripravljalna akcija je stekla v hipu. Vodja rajonskega odbora je takoj seznanil upravnika bolnišnice, ki je bil takrat tudi intendant rajonskega odbora, s podrobnostmi. Potreboval bo konja in voz, ker bo s seboj vzel še precej oblačil, perila in sanitetnega

materiala. Četrtega avgusta dvainštiridesetega v popoldanskih urah bi moral odriniti proti Razorom. Nič posebnega, večkrat je zahajal tja. Tisto jutro je v bolnišnici še opravil vse, kar je imel za postoriti, potem pa prečil blok in se odpravil v Šiško, da se poslovi od staršev. Vrnil se je ob štirinajstih, se odpravil do gospodarskega poslopja, tam pa izvedel, da so tega dne vsi konji že izven bolnišnice.

Aretacija

Naslednji dan je bil malo po šesti uri zjutraj pred studensko vratarnico aretiran, vklenjen in prepeljan v sodne zapore. Dva od pripornikov, ki sta že bila tam, je poznal: Eda Lisjaka iz Šiške, sina železničarja, ki je stanoval malo više na Podjunki, in mladega študenta medicine Ivana Matka – Imeka. V ječi je razmišljal o izdajstvu in analiziral dogodke zadnjih štirindvajsetih ur. Obvestil je upravitelja bolnišnice, in ta mu je zatrdil, da je konj dovolj. Naslednji dan pa jih ni bilo. Na sojenju, ki se je začelo slab mesec pozneje, je bil obsojen na dosmrtno ječo. No, kaj pa je smrt? Že Hermes Trismegist je nakazal odgovore na to večno eksistencialno vprašanje. Kakor je spodaj, tako je zgoraj. Kakor je življenje, tako je smrt.

Ob izreku sodbe se je počutil, kot bi ga vzela voda, ga nosila in božala. Visel je v dveh razsežjih. Sprva na robu otipljivega, naslednji trenutek pa neznanega. Ta svet, v katerem je živel, se je iztrgal iz njegove zavesti. V filozofskem smislu je bil kot človek povsem izničen. Bil je le abstrakcija s številko »trentasette sessantotto.« Številka 3768! Kolona obsojencev se je nemo pomikala po dvorišču sodnih zaporov proti tovornjakom, Savojski pa so jih suvali in priganjali, naj se podviza-jo. Bi šlo lahko hitreje? Zakaj tako vpitje in suvanje s puškinimi kopiti? Strah! Vpitje in suvanje izkazu-

Žumberak, brigadna sanitetna šola: dr. Kanoni, dr. Pintarič, dr. Lajevec, dr. Tavčar. Foto osebni arhiv družine Kanoni.

jeta strahovlado. Moč! Ko si vklenjen in nekdo nad teboj vpije ter ti grozi, si kot bitje nemočen. Ko ideja nadvlada strah, pa notranja moč postane tako silna, da postaneš imun na vse udarce in psovke. Takrat strah izgine. Izseli se iz telesa in spremeni svojo pojavno obliko. Kako dolgo je trajala vožnja do Reke, je bilo zanj v razmerah, v kakršnih se je znašel, povsem brezpredmetna informacija. Zanj je čas obstajal le še kot fikcija, znotraj katere je podoživljal vse tisto, kar se mu je dogajalo v preteklih letih.

Taborišče Rab

Kamporski zaliv je spominjal na neresnično prizorišče, prepleteno z različnimi usodami slehernega od teh, ki so bivali pod improviziranimi šotori. Štirje, šest, celo osem taboriščnikov je bilo pod takim celtnastim bivakom, ki ga težko tako imenujemo. Potrebo so

bili prisiljeni opravljati kar v vodno naplavino. Vsi ti iztrebki so se nato selili od šotora do šotora. Če bi bili ljudje zveri, bi točno vedeli, kdo je kje. Po vonju dreka! Tako pa se je smrad mešal z drugim, tistim, ki je prihajal iz kotlov, v katerih so jim kuhali hrano neznanega okusa. Mnogi so umrli. Najhuje je bilo, ko je opazoval, kako so v malih, iz neobdelanih desk narejenih krstah dan za dnem prenašali trupla umrlih otrok, in to tako, kot da prenašajo vreče peska ali odpadkov.

Že res, da v italijanskih koncentracijskih taboriščih ni bilo krematorijev, kakršne so imeli nacisti v Treblinki in Auschwitzu, toda tako na Rabu kot tudi drugod po Italiji, zlasti v Padovi, Viscu in Reniciju, je smrt kosila med najšibkejšimi. Med otroki! Konec avgusta dvainštiridesetega je bilo samo na Rabu okoli tisoč otrok, mlajših od šestnajst let. Koliko jih je bilo vseh med petindvajset tisoč Slovinci, ki so bili poslani v internacijo, pa ne ve nihče.

Ko je bila lakota najhujša in so bili taboriščniki pripravljeni žrtvovati vse, kar so imeli, za nekaj krompirjevih olupkov, so fašisti hodili od šotora do šotora in novačili internirance, da se pridružijo prostovoljni protikomunistični milici. Cena za tako vključitev je bila prostost. Malo je bilo na Rabu takih, ki so sprejeli Faustov dogovor. Premalo, da bi propagandni stroj začel mleti tako, kot je mlel v nacistični Nemčiji.

Ob taborišču je tekel potoček, označen s tablami, da je voda zastrupljena. Pri polni zavesti se je interniranec po imenu številka 3768 sklonil in hotel odžejan umreti. Pa ni! Biblijsko gledano je takrat užil več spoznanja kot kdajkoli prej in kasneje. Po nekaj mesecih Raba se mu je obetalo vnovično sojenje. Še ena smrtna obsodba!?

Sojenje se je začelo triindvajsetega marca triinštiridesetega pred italijanskim okupacijskim sodiščem v Ljubljani in je pomenilo pravcati preobrat. Dosmrtno

Diploma na fotografiji dokazuje, da so se znali borci kljub težkim razmeram tudi pošaliti. Foto osebni arhiv družine Kanoni.

ječo so mu odpravili, kazen pa spremenili v trideset let strogega zapor. Njegov mladostni prijatelj, solastnik ljubljanskega Daj-dama, Julij Zupan je preko svojih zvez v VOS in OF našel pot do vrha sodnega tribunala in ga podkupil s poldrugim milijonom lir.

Upravnik Slovenske vojne partizanske bolnice Snežnik (SVPB-S)

Na podlagi odločbe sodišča za Ljubljansko provinco je bil 28. marca 1943 premeščen v koprške zapore. Tudi njegov prijatelj in zaupnik OF, absolvent medicine Ivan Matko – Imek, se je po spletu usode znašel v isti ječi. Po kapitulaciji Italije so koprski fanatični fašisti dobili Badoglijev ukaz, da iz ječ izpustijo vse politične zapornike, a ga niso spoštovali. Z nemško pomočjo so pričeli z dnevnimi transporti koprskih jetnikov v tržaški zapor Coroneo. Ko so za to izvedeli koprski obveščevalci, so pri priči obvestili okrožni komite KPS za Brkine in Istro, in II. Istrska brigada je poslala svoj II. bataljon v Koper. Prodor je bil bliskovit! Borce sta vodila Vincenc Kocijančič – Marko in

Nazarij Bordon. Le trikrat je bilo treba pozvati stražarje k predaji ključev in po dolgih letih je bila pot v turobne, mračne katakombe koprške ječe spet odprta.

Bordon je imel v rokah listič z imenoma Ivana Matka in Janeza Kanonija. Prvi je bil kot brigadni zdravnik dodeljen kar tej enoti, dr. Kanonija pa je glavni štab POS imenoval za vodjo partizanske bolnice Snežnik. Po nekajdnevnem počitku v Marezigah je Kanoni krenil na pot čez Brkine in po celodnevni hoji v poznih večernih urah prispel v Ute. Tam so ga pričakali dr. Bogomir Magajna, medicinka Cirila in ekonom Ivan. Veselje ob vnovičnem srečanju s prijateljem Bogom in topla enolončnica sta mu prijetno ogrela telo. Utrujen od hoje je legel, in ne da bi voščil lahko noč, trdno zaspal.

Na začetku vzpostavitve dela v bolnišnici je vsak od zdravnikov in drugega sanitetnega osebja skrbel za dva ranjena ali bolna partizana. Kakšno razkošje dela in razmer! Kako resnično se je lahko zdaj posvetil svojemu poslanstvu. Poslanstvu partizanskega zdravnika! Jesenska velika nemška ofenziva Wolkenbruch pa je terjala hud davek. Ranjencev je bilo skoraj preveč za skromne razmere, v kakršnih je bolnica delovala. Zgodil pa se je čudež, saj je sanitetni oddelek GŠ NOV in POS tedaj odredil, da se v snežniških gozdovih postavi kompleks novih barak Podgora, Pudob in Stari trg. V svoj partizanski dnevnik je dr. Kanoni zapisal, da se ne spominja, da bi kdaj s tako vnemo in zanosom še sam, sicer nevesč ročnih del, žagal in tesal lesene deske. Zdelo se mu je, da so jo dogradili v rekordnem času. Konec aprila so blizu Jarmovca dogradili nov kompleks barak Pudob, v skritem predelu, precej odmaknjenem od ustaljenih poti, zato je bil ta blok dokaj varen in namenjen najtežjim ranjencem. Tem so morali čez oči nadeti poveze, ko so jih premeščali v bolnišnični kompleks. Tako je bilo še najbolje.

Ogenjca je bila preveč boleč spomin. Na silvestrski večer leta 1943 je bilo v vseh treh postojankah skoraj petdeset ranjencev in dva ducata bolnikov, zanje pa je skrbelo trideset sanitejcev. Za to »svojo« bolnišnico je dr. Janez Kanoni skrbel do marca 1944, ko je bil premeščen v Kočevski Rog, od tam pa na Stražnji vrh, v Bazo 24, od koder je nato koordiniral delo sanitetnega odseka GŠ POS, kmalu pa začel pripravljati in voditi še sanitetne tečaje za celotno območje Bele krajine. Ganljivo je bilo slovo od njegovih partizanskih tovarišev, bolnikov in ranjencev, ki so ostali v Podgori. Ganljivo predvsem v trenutku, ko mu je Stane izročil zahvalno diplomu »cirovcev – nergačev,« napisano na pergamentnem papirju in uokvirjeno v brezove veje.

Sanitetni referent glavnega štaba

»Vanko, ti si pa kot slaba vest. Kamor se obrnem, jo vidim, kako mi brez besed sledi,« je dejal dr. Bogomir Magajna in se gromko zakrohotal, kot se je znal le on. Za smeh in dobro voljo je znal vedno poskrbeti in odmerjal ju je z zdravniško prefinjenostjo ter praviimi odmerki. Sebi in prijateljem je vcepljal resnoben pogled na življenje in delo, pa tudi nauk, da je moč najhujše in najbolj boleče rane, ki jih prinaša življenje, uspešno zdraviti z obliži burkaštva in razdajanjem samega sebe.

Nedaleč od Metlike, v Žumberaku, je odprla vrata slovensko-hrvaška bolničarska šola; samo do novembra 1944 je izšolala kakih dvesto četnih bolničarjev. V njej so učili dr. Ivan Pintarič, dr. Stane Lajevce, dr. Igor Tavčar, dr. Radim Visenjak in dr. Janez Kanoni. Učni načrt je bil dokaj obsežen. Anatomija s fiziologijo, prva pomoč, epidemiologija in higiena. Potreba po bolničarjih v brigadah in odredih pa ni dovoljevala, da bi taki tečaji trajali dlje kot mesec dni. Sledili so izpiti, razdelili so spričevala in naslednji dan so tečajniki odšli v svoje enote, njihova mesta pa so zapolnili novi.

V tej šoli se je učilo in veselilo! Vsakemu resnemu oparilu je sledilo razvedrilo. Rekli so mu kar miting in za najbolj rednega gosta takih srečanj je daleč naokoli veljal avstralski kirurg, sicer major britanske vojske, dr. Lindsay L. Rogers, ki je tudi večkrat prispeval svoje strokovne članke v Partizanski zdravstveni vestnik in tudi vnesel kar nekaj novosti v zdravniško prakso.

V zgodnji pomladi 1945 je bilo svobodo moč vonjati na vsakem koraku. Kanoni je s svojo skupino krenil iz Črnomlja preko hrvaške meje na ilirskobistriško območje, potem pa preko Mašuna do Postojne. Druga skupina, predhodnica, pa se je s celotnim arhivom, ki je bil varno shranjen na tovornjaku, že ugnezdila v Windischgrätzovem gradu v Postojni. Zvečer se je glavnini nekdanje Baze 24 priključil še tovariš Matija, ki je na pot krenil iz že osvobojenega Trsta. Bil je sedmi maj in po gradu je nekdo razširil novico, da je radio poročal, da je Ljubljana osvobodjena. Svoboda?! Končno, je pomislil še sam. Matija mu je, ko sta se srečala na dolgem grajskem hodniku, dejal, da bo s svojo skupino zaščitne enote krenil proti Ljubljani z dvema avtomobiloma, preostali pa naj se zberejo in krenejo za njim kasneje. Zborna mesto bo na Vrhniki, v štabu brigade VDV. Tej brigadi je poveljeval Marko Bulc in na Vrhniki so precej bolje vedeli, kaj se v resnici dogaja pred Ljubljano. Boji so še vedno potekali in bili so izredno srditi. Domobranci niso popuščali niti za ped, saj je domovinski legiji poveljeval sam generalov sin Vuk Rupnik. Ko pa so se v noči na deveti maj partizanske enote pred Ljubljano zgostile, je popustil tudi odpor legije. Partizanska vojska je v mesto vkorakala v jutranjih urah, vodstvo pa se ji je pridružilo okoli enajste ure in se odpravilo naravnost v palačo Slavija.

Epilog

V približno stotih slovenskih partizanskih bolnišnicah se je v času NOB zdravilo okoli 11.000 ranjen-

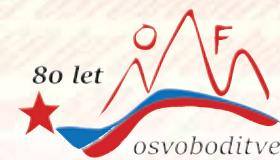
Dr. Janez Kanoni s hčerko Jasno v bolnici Vinica julija 1945, ko sta se odpravila po poteh Janezove partizanščine. Foto osebni arhiv družine Kanoni.

cev in bolnikov. Po nekaterih virih je v NOB sodelovalo 183 zdravnikov od osemstotih, kolikor jih je tedaj premogla dravska banovina. Štirje so bili iz drugih republik, osemnajst pa je bilo tujcev. Od 350 študentov medicine jih je v partizane odšlo dobrih dvesto. Partizanska saniteta je živela svoje, še bolj burno življenje tudi izven bolnišničnih postojank, se pravi v samih borbenih enotah, kot mobilna saniteta z razvejanimi oblikami, do najkakovostnejših, se pravi potujočih kirurških ekip, ki so s svojimi operaterji obvladova-

le naloge tedanje vojne kirurgije in nudile takojšnjo pomoč v neposredni bližini vojnih operacij. Edinstvena je bila ta naša slovenska partizanska saniteta. Edinstvena v vsej Evropi. Po vojni so zavezniki, pa tudi tisti, po večini britanski predstavniki zavezniških misij, ki so se mudili med partizani, lahko le nemo opazovali vrhunsko organiziranost naše sanitete. Partizanska saniteta zagotovo predstavlja epopejo celotne slovenske medicine. Pa vendar!

Tisto, česar ni mogel sovražnik uničiti v vojni, smo uničili v miru mi sami. V avli Univerzitetnega kliničnega centra v Ljubljani je bil od otvoritve centra na ogled zemljevid Slovenije z označenimi partizanskimi bolnišnicami. Že dolgo ga ni več! Tako neideološki in tako svetel spomin, ki je pričal o herojski epopeji nekega naroda, je bil odstranjen zaradi subjektivne presoje prvega generalnega direktorja UKC v samostojni Republiki Sloveniji.

Črt Kanoni

Od malega proletarca do velikega pilota

Bine Pibernik

Starejši ljudje vendar niso vsi enaki. Upam si trditi, da so še manj enaki kot predstavniki katere koli druge starostne skupine, ker jim je njihova dolgost življenja pustila globoke osebne razlike. Eden od najhujših starizmov današnje družbe je, da tega noče ali ne želi razumeti in vse starejše obravnava kot homogeno skupino prebivalstva.

Sem pač v teh letih, da so moji prijatelji stari devetdeset ali pa petdeset let. Albin Pibernik – Bine sodi v prvo skupino. Pri 94 letih je še vedno iskriv in igriv, predvsem pa odličen sogovornik o časih, ki jih moja generacija ni doživela, je pa bila med zvestimi poslušalci ali pa bralci o tedanjih dogodkih. Ampak med branjem in poslušanjem pripovedi o naši polpretekli zgodovini, ko sta se kalila bratstvo in enotnost jugo-

slovanskih narodov, ki so prisegli boj za vsako ped domače zemlje, je velika razlika. Albin Pibernik, moj sogovornik, je bil, ko je okupator napadel takratno Jugoslavijo, star šele deset let.

Pibernikovi

Starša sta bila revolucionarja. Marksista! Otroška leta je preživel na Slovenskem Javorniku, leta 1939 pa so se preselili v Zemun in malo pred začetkom vojne spet na Javornik.

»Oče je dobil službo v tovarni Ikarus, v kateri so proizvajali letala. Saj ne vem, v kolikšni meri je to vplivalo na moje nadaljnje življenje in kariero, ampak da moj oče sestavlja letala, se mi je kot otroku zdelo sila imenitno,« pripoveduje sogovornik.

Zaradi političnega dela je Gestapo pozno pomladi

1941 očeta aretiral. Iz begunjskih zaporov je bil odpeljan v Šentvid in po tednu dni sta se mu pridružila še mali Bine ter njegova mama Julka. Izgnani so bili v Prilicki Kiseljaki pri Užiški Požegi.

»No, in tam sem postal partizan. Partizanček in proletarec, pravzaprav! Oče in mama prav tako. Oče je bil komandir čete, mati pa namestnica politkomisarja. Jaz ... sem jima bil pa bolj v napoto kot kakšno korist. To je bila slovenska partizanska četa Ivan Cankar, ki je bila ena od borbenih formacij prve proletarske brigade. Borci so bili pa sami Slovenci. Užice so bile res nekaj posebnega, saj ko je vsa Evropa ječala pod nacističnim škornjem, je na ozemlju zahodne Srbije nastala svobodna država. Res je bila kratke sape, zdržala je zgolj dobra dva meseca, a je bila za Hitlerja oznanilo, da bo imel z jugoslovanskim odporniškim gibanjem še veliko dela. No, in tam je bil takrat celoten depozit banke Jugoslavije. Pod banko pa sami rovi in prehodi, v katerih so borci izdelovali orožje,« se spominja Bine.

»Seveda pa tako mirno življenje ni trajalo dolgo. Konec januarja 1942 so po spopadih pri Pjenovcu in Bijelih Vodah nemški vojaki obkolili prvo proletarsko in padla je odločitev za nevarno, a edino možno potezo. Treba je bilo mimo Sarajeva, skozi Igman, proti osvobojeni Foči. Nekateri poznavalci menijo, da sploh nismo bili obkoljeni, da Nemcev ni bilo, ampak vendarle je ta pohod petstotih borcev v peklenskem mrazu in globokem snegu postal legendaren. Trajal je dvajset ur. V filmu Igmanski marš iz leta 1983, v katerem je mojega očeta odigral Radko Polič, mamu pa Milena Zupančič, smo upodobljeni vsi trije Piberniki. Jaz celo jezdim konja ... ja, kakšnega konja neki! V filmu res lahko prikažeš vse, kar se ti zahoče.

Preveč nas je bilo, da bi zaledeneli potok ostal čvrst do zadnjega pohodnika, in vedeli smo tudi, da kdor

Bine Pibernik v družbi Črta Kanonija 80 let po osvoboditvi; foto osebni arhiv.

si bo zmočil noge, bo trpel Tantalove muke. Hodil sem za materjo po zaledenem potoku, da je še uši zeblo. Materi se je udrlo in s premraženimi nogami je nadaljevala pot do Foče. Že na varnem in toplem si je želela čimprej ogreti premražene noge ob peči, a je dobila gangreno. Noge so ji odmrle. Ne le njej! Še štirideset drugih borcev je prestajalo bolečine ob amputaciji udov brez narkoze. Po nekaj dneh agonije je mati umrla in spomnim se, kako neznansko sem jokal na njenem pogrebu. V tistem pa me nekdo od zadaj potreplja. Obrnil sem se in zagledal Tita. Objel me je in šepnil: 'Proleterci nikad ne plaču.' (Proletarci nikoli ne jočejo)«

Binetu Piberniku so tisti trenutek žlezi solznici odmrli za polnih osemdeset let ...

Titov varovanec

»No, in potem Tito pogleda mojega očeta, pogleda mene in pravi: 'Otrok, z menoj pojdeš!'

Seveda sem bil kot otrok zmeden. Bil sem prepričan, da bom po materini smrti ostal z očetom, ampak kakor zaukaže Tito, tako mora biti. Ko sem pogledal očeta, sem opazil, da je le prikimal in se zagotovo nekje globoko v sebi zavedal, da bo ob partizanskem komandantu še najbolj poskrbljeno za mojo varnost. Več kot pol leta sem bil povsod tam, kjer je bil vrhovni poveljnik. Postal sem njegov varovanec! Podaril mi je pištolo, krojač mi je sešil pravo partizansko uniformo, v dar sem prejel konjiča ponija in celotno tretjo ofenzivo sem tako prejahal na njegovem hrbtu. Spominjam se, da sem vedno spal na kavču, Tito s svojo ljubico in sekretarko Davorjanko Zdenko Paunović pa na postelji.«

Znova v Sloveniji

»Moj oče je po tem, ko sva se vrnila v Slovenijo, nadaljeval partizansko epopejo na domačih tleh v Tomšičevi brigadi. V Ravnah na Blokah je leta 1943 padel v nepojasnjenih okoliščinah pod streli vaških straž. Njegovega groba nisem nikoli našel.«

Po smrti matere in očeta je za Bineta Pibernika poskrbel Tito, ki je bil politični sopotnik njegovih staršev, še posebno njegove mame Julke, ki je leta 1935 skupaj z njim in drugimi partijskimi funkcionarji ilegalno odpotovala v Moskvo na mednarodno politično šolo, zdajšnjo Univerzo Lomonosova, na kateri je Tito predaval. Julka, njeno konspirativno ime je bilo Frida, je namreč hodila po njej dobro znanih kurirskih poteh kominterne in je bila spretna pri zaupanih ji nalogah. Nekaj mesecev po tem, ko je izgubil očeta, pa so ga poslali k njegovi teti Angeli Vovk v Ljubljano. Osvoboditev

Ob koncu vojne je bil Bine star petnajst let. Vrnil se je na Javornik in s pedigrejem proletarca začel de-

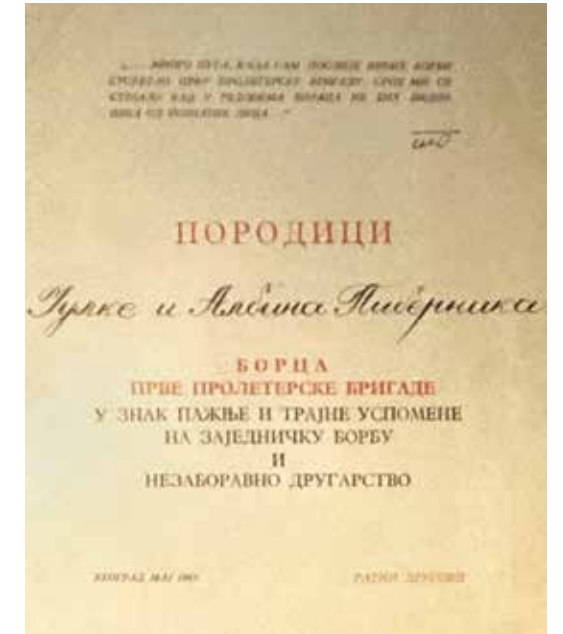
Bine ob letalu Thunderbolt leta 1959; foto osebni arhiv.

lati v jeseniški železarni. Leto kasneje pa je na Bledu srečal Aleksandra Rankovića, in ta mu je omogočil šolanje v Beogradu in študij na vojaški letalski akademiji. Prvi samostojni polet je Bine opravil že pri rosnih šestnajstih letih in kot vojaški pilot sedel za krmilom tako propelerskih kot tudi reaktivnih letal. Pilot JRV

(Jugoslovanskega vojnega letalstva) je ostal do leta 1962 in živel življenje vojaškega nomada od Beograda, Pančeva, Ljubljane, Cerkelj ob Krki do Pulja. Bine ni nikdar skoparil z resnico. To sta ga naučila vojna in njegovo otroštvo partizančka proletarca. Spomin ga je ponesel v leto 1953, ko so varovali odhod Maršala Tita z Galebom v London, saj je šlo za prvi Titov obisk tuje ne po razhodu s Sovjetsko zvezo. Z letali so preletavali Otrantska vrata, ta najožji predel južnega dela Jadranskega morja, nad katerimi sta si ozemeljski teritorij lastili Albanija in Italija.

V Združenem kraljestvu se je maršal Jugoslavije sestal s predsednikom vlade Winstonom Churchillom, zunanjim ministrom Anthonyjem Ednom, pa tudi s princem Philipom, soprogom britanske kraljice Elizabete II., ki ga je pričakal v pristanišču ob Temzi. V neposredni bližini, kjer je bil zasidran Galeb, je razneslo dimno bombo, a Tito je ta dogodek mirno prezrl, sedel v avtomobil in se odpeljal. Britanski mediji so poročali, da za tem neljubim dogodkom stojijo pripadniki jugoslovanske emigracije, ki so želeli s tem dejanjem izraziti svoj revolt, a MI5 in MI6 sta obisk dvignili na najvišjo varnostno raven, saj se je po Londonu Tito vozil z blindiranim vozilom in tudi lokacija, kjer je bival v času obiska, je ostala skrivnost.

Ko je bil ta državniški obisk končan, je maršalat pripravil sprejem za vrh najzaslužnejših za uspešno organiziran državniški obisk. Med pripravami na slovesnost je mikrofona, v katerega je uradno odgovoren predstavnik protokola razlagal, kdo bo kje stal in kje bo kdo sedel, za trenutek ostal odložen, a prižgan na eni od miz. Bine ga je za trenutek pridržal v roki in v vrvežu priprav dejal: »Za vrh vemo, kje bo, kaj pa mi, ki smo ostali v senci dogodka? Kje bomo pa mi?« Dolgo so iskali »predrznega« falota, ki je upal poseči v protokolarni scenarij, a vendarle je čez kaki dve uri k Bine-

Spominska plaketa 1. proletarske brigade družini Pibernik 1963; foto osebni arhiv.

tu pristopil eden od Rankovičevih ljudi in mu šepnil. »Tudi drugi boste prisotni. Titov ukaz!«

Od vojaškega do civilnega pilota

Leta 1962 se je poslovil od vojnega letalstva, ampak tudi pri tem ni šlo brez zapletov. Bil je najmlajši pilot zračnih sil, star komaj šestnajst let, tistih let, ko mnogi njegovi vrstniki šele prvokrat sedejo na moped, Bine pa kar v prestreznika, v vojaško letalo!

»Kot neuk mladenič, najmlajši med piloti, sem podpisal neki papir, da bom ostal vojak, in ko sem starejšino prosil za dovoljenje, da se poročim, so me zavrnil. Čudil sem se, pa so mi odgovorili, da sem namreč podpisal obvezo, da ostanem pri njih. A vojak se pa ne more poročiti? No, saj kasneje sem dobil to frdamano dovoljenje, ampak šele, ko mi je na pomoč priskočil vojaški pravnik, Slovenec. Predlagal je upravni spor, saj

so mi v tej vojaški piramidi zapirali vrata vsi, na kate-re sem se obrnil za dovoljenje. Upravni spor je takrat pomenil dvoje. Dovoljenje za poroko in odhod iz enot JRV. Sodišče v Beogradu mi je dalo prav, ampak prav mi je dal tudi Josip Broz, saj je v sklepu pisalo tako-le: »V imenu vrhovnega komandanta Josipa Broza Tita vam dovolimo poroko in odhod iz enot JRV ... Potem se je pa vse skupaj odvilo z bliskovito naglico. Po 14 letih vojaške službe sem pri enaintridesetih letih postal civilist in 'svoboden'.«

Postal je civilni pilot Adie – Avioprometa, letalske družbe, ki je bila ustanovljena le leto pred tem. Ustanovni direktor družbe Mirko Zlatnar je nameraval že leto pred tem na letališču v Lescah postaviti podobno podjetje Slovenski aerotransport, vendar čas (še) ni bil naklonjen temu. Adria je imela svojo bazo na zagrebškem letališču z nizozemskimi posadkami družbe KLM. Prvi komercialni let je družba opravila avgusta 1961 na Douglasu DC-6B in v njeni floti sta bili tedaj dve taki letali. Povsem domača posadka pa je sedla na isto letalo decembra 1961, mesec dni pred dvajsetletnico Igmanskega marša. V naslednjih letih je Adria opravljala turistične lete iz Nemčije, Združenega kraljestva, Nizozemske in skandinavskih držav predvsem na jadransko obalo in Bine je začel svet opazovati z velikih višin. Z odprtjem novega ljubljanskega letališča pa je Adria 1964. leta preselila svojo bazo iz Zagreba na Brnik.

Del Adrije uspešne zgodbe je bil tudi Albin Pibernik, saj je kmalu postal sinonim za tega našega letalskega prevoznika. Za to podjetje je letel dvajset let in obiskal vse kontinente. V jeziku pilotov bi to pomenilo 13.000 ur letenja ali 500 dni nepretrganega letenja!

Nekje sem zapisal, da Bine osemdeset let ni potočil solze. Res je ni, pa četudi mu je vojna vzela vse. Prepričan je bil, da je treba določene spomine preprosto pozabiti. »Če ne bi pozabil, ne bi mogel preživeti,« je dejal v enem od pogovorov.

Po mnogih desetletjih pa ga je vendarle dohitela zgodovina in znašel se je na robu solz. To je bilo pred dvema letoma, ko se je udeležil 81. obletnice Igmanskega marša in ganjen iz avtomobila opazoval nepregledno množico pohodnikov. »Ne le, da nisem nikoli več jokal za očetom in mamo, še sanjal nisem nikoli o njiju.« Jez, ki ga je zgradil v sebi, je po 81 letih popustil in čustev se ni dalo več obrzdati ...

Bine je družaben človek in vsak dan se veseli torkov, ko se s tovariši in prijatelji ob 9. uri zberejo v slaščiarni v Plavi Laguni na Linhartovi cesti za Bežigradom ter premlevajo o aktualnih temah slovenske politike, gospodarstva, športa. Ampak to je družba članov Krajevnih organizacij ZZB NOV, zato, prepričan sem, Bine vedno pove kako tako zgodbo, ob kateri vsi postanejo eno veliko uho in mu prisluhnejo.

- Na Slovenskem Javorniku so novonastali kulturni dom poimenovali Kulturni dom Albina in Julke Pibernik.
- Albin Pibernik – Bine je edini še živeči udeleženec legendarnega Igmanskega marša.
- Na Jesenicah deluje vrtec, ki se ponaša z nazivom Vrtec Julke Pibernik.
- Njegov najboljši prijatelj v Adrii je bil sin belogardista. »Kar je bilo, je bilo,« sta se večkrat strinjala in prijateljstvu nikdar nista pristigla peruti.
- Leta 1983 je bil o Igmanskem maršu posnet tudi film s Slovincema v glavnih vlogah. Albinovo mamo je v filmu igrala Milena Zupančič, očeta pa Radko Polič. Albina je upodobil trinajstletni Edin Parla, deček iz Sarajeva.
- O Pibernikovih govori tudi knjižica Deček in vojna, izdana v zbirki Čebelica leta 1972.

Črt Kanoni

S pesmijo skozi življenje

Mitja Ribičič

Mitja Ribičič se je rodil in odraščal v učiteljski družini: mati Roza, učiteljica, oče Josip, učitelj in ravnatelj slovenske šole pri sv. Jakobu v Trstu, ki še danes ponosno nosi njegovo ime, ter trije otroci: Marinka, Mitja in Jure. Fašisti so družino najprej pregnali iz Italije in po nekajletnem življenju na Rakeku se je naselila v Ljubljani, na Mirju. Hišo, v kateri so prebivali, krasi spominska plošča, ki govori o pomembnih ilegalnih sestankih vrha Osvobodilne fronte (sprejemanje temeljnih programskih točk OF). Italijanski orožniki so v stanovanju našli matrice Poročevalca, ki jih je v kipu zelo verjetno skril mladenič Mitja, v času aretacije družine že v partizanih. Tja je odšel s tipkalnim strojem na rami, da bi izven okupirane Ljubljane nadaljeval s tistim, s čimer se je ukvarjal v ljubljanskih ilegalnih tiskarnah. Italijanski fašisti so prišli v Ljubljano, da odpeljejo uporniško družino nazaj v Italijo, v zaporniške celice, prenatrpane z obsojenimi zločinci. Vkljenjenega Josipa je žalostna pot vodila prek Trsta, rodnega mesta mojega očeta, in s parnikom do Kopra, tam jih je pričakala fašistična drhal, mladenke so jih pljuvale. Ravnatelj v zrelih letih (imel je 57 let) je posebej trpel zaradi takšnega odnosa mladih, ki jim je, potem ko je končal učiteljske v Kopru, posvetil ves svoj ustvarjalni in delovni elan.

Mitja, ki je bil v OF znan kot Ščuka, je v partizanih dobil ime Ciril. Pravil je, da je njegov prvi spomin povezan s požarom. Morda je bil to ogenj, ki je požgal Slovenski narodni dom v Trstu (takrat je imel eno leto), ali ogenj, ko je bil še fantič in je pogorel čebelnjak ob šoli na Rakeku, ki jo je vodil njegov oče, že v Trstu uveljavljen kot ugleden mladinski pisatelj in urednik. Mitja se je v takšnih okoliščinah naučil pisati verze za otroke, nekaj jih je bilo objavljenih v reviji za mlade Naš rod, ki je izhajala od leta 1929 v Ljubljani. To spretnost je pozneje razvil pri delovanju v ilegalnih tiskarnah in partizanih, odgovoren za propagando in kulturo.

Vse partizanske pesmi, ki jih je partizan Ciril v letih 1942–44 v glavnem ponoči ustvarjal na tuje melodije, so iz knjižice »Danici napisal Mitja Ribičič – Ciril«, ki je bila njegovo poročno darilo nevesti Danici, partizanki Veri. Partizanska poroka je bila 12. marca 1944 na Miklavžu nad Moravčami, po odobritvi glavnega štaba. Z objavo te knjižice v letu 1980 so po oceni Borisa Paternuja prišla v javnost »prvotna in izvirna besedila«, ki so se pozneje spreminjala in zabrisala.

V mraku gozda ob tabornem ognju
pesem tiho junaki pojo
o trpljenju slovenskega ljudstva
ki bori se za svojo svobodo.

Sv. Miklavž nad Moravčami marca 1944: Mitja Ribičič-Ciril in njegova žena Danica-Vera, Jože Borštnar, Milan Venišnik, Bogo Gorjanc, Lučovnik, zdravnik Mitja, Tone, Iztok in Rudi Avbelj. Avtor neznan, hrani Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije.

Na oknu glej obrazek bled
na licih grenkih solzic sled
zakaj pa dekle komaj dvajsetih let
tak žalostno gledaš v svet?

Počiva jezero v tihoti
in listje rahlo mi šumi,
ob jezeru v mirni noči
mlad partizan molče stoji.

Izbral sem verze, ki so nastali pretežno na Štajerskem, torej na teritoriju, ki ga je Hitler štel za del Tretjega rajha. Tam ni bilo mogoče strumno korakajoč ob harmoniki peti Hej brigade, kot se je dogajalo na osvobojenem ozemlju. Oče mi je pripovedoval, da je izbiral takšne bolj tihe lirične nape-

ve, primerne za petje, ki ga sovražnik ne bi mogel izslediti. Prizadele so ga ocene iz glavnega štaba, da so nekatere kitice preveč črnoglede, da bi lahko spodbujale rast osvobodilnega gibanja. Eno takšnih besedil, ki so ga v glavnem štabu na Dolenjskem nadomestili z bolj borbenim in optimističnim, je naslednje:

Ko drugo leto borbe mine,
prejme ljuba pisemce,
da je v boju vrh planine,
prebila krogla mu srce.

Ljubljana je danes mesto heroj, v katerem je ob Dolgem mostu na Viču majhna Ribičičeva ulica, posvečena Josipu Ribičiču, marsikateri vrtec pa se ime-

nuje po njegovem junaku Miškolinu, ki ga je prvič objavil že leta 1931. Mitja je spominu na študentsko življenje (bil je študent pravne fakultete) in Ljubljano posvetil pesem, ki gre takole:

Teror divja,
Ljubljana vsa . . .
Kot en se združena upre.
Nikdar ne stre
fašist srce
Zedinjene Slovenije.

Partizanska poroka med Danico in Mitjem je trajala do njegove smrti. Ob 60. obletnici sem želel objaviti fotografijo starih zakoncev, pa mi ni uspelo najti dovolj pogumnega urednika. Mitji je predstavljala poseben izziv pesem Še veš kako, ki jo je napisal 1979. leta. Prvič je namreč pisal pesem na melodijo, ustvarjeno prav zanj. Gre za prekrasno in nostalgичno glasbo Jožeta Privška. Ustvarjanje te pesmi smo lahko domači spremljali, nastajala je precej časa, ker se je odvadil hitrega pisanja, ko je v partizanih marsikatero pesem ustvaril prek noči, da se je potem ponarodela širom slovenskih gozdov prepevala in dograjevala. V pesmi Še veš kako je skušal zajeti celotno obdobje NOB in povojnega razvoja. Takole je s kratko kitico zgoščeno povzel spor s Stalinom in Informbirojem leta 1948, zelo pomemben za poznejši razvoj in neuvrščenost Jugoslavije:

Še več kako, kako hoteli so
nam vzeti pridobitve,
še več kako, kako bolele so
klevete in žalitve!

Meni pa se je najbolj vtisnila v spomin naslednja kitica, ki opozarja, da ni več potrebno prikrito petje, značilno za Štajersko med vojno:

Zato praznujmo vsi mladosti dan,
naj zagore kresovi,
glasno zapoj ob ognju, partizan,
svobodni so gozdovi.

Naslednja kitica pa me vedno znova spomni na pohod majhne partizanske skupine v sneženi noči proti Štajerski, kjer je manjkal kakšen milimeter, da bi nacistična krogla končala življenje moje mame, ko mama še ni bila.

Se veš, gore vasi in jok otrok,
takrat smo se zavedli,
kdo strgal bi verigo spetih rok
ko smo čez Savo bredli!

Italijanski Trst se je spomnil, da je Mitja Ribičič rojen v Trstu, takrat, ko je iz rok predsednika Josipa Broza Tita dobil mandat za sestavo jugoslovanske vlade. Spomnim se, da je takrat zelo resno jemal vez med svojo funkcijo in predsednikom Titom ter poudarjal odgovornost do predsednika republike. Manj taktičen in prizanesljiv je bil do Jovanke, kar mu takratna Srbija ni štela v dobro. Iz tistega časa je anekdota, da se je na eni od Titovih poti po svetu Jovanka pritoževala, da jo bolijo noge, pa jo je njen mož opomnil: »Logično, čevlji iz Pariza, nogi pa iz Like, to ne gre skupaj.«

Mitja Ribičič je nekoč Tita učil loviti ribe. Titu je šlo dobro, ujel je tri ali štiri »amerikanke«. Na pripombo, da lovi samo tujerodne postrvi, je Tito odgovoril: »Logično, domače si ne upajo odpreti ust v moji prisotnosti!«

V času kazenskih procesov proti intelektualcem (v konkretnem primeru je šlo za proces proti Aliji Izetbegoviću) se jim je Mitja Ribičič uprl s parolo S knjigo na knjigo.

Ko je v nekem intervjuju, ki je odmeval po Jugoslaviji, neprizanesljivo kritiziral zvezno vlado (spomnim

se samo enega stavka: JLA je kot slon, ki veliko poje in malo pokaka.), so ministri zagrozili z odstopom, če ne prekliče svojih ocen. Bil je prisiljen objaviti opravičilo, na katero ni bil ponosen. Pozneje je izjavil: »Na žalost nisem znan samo po svojih kratkih in pogumnih izjavah, temveč tudi po dolgočasnih demantijih.«

Po upokojitvi je pisal epigrame, ki so bili objavljeni ob njegovi 80-letnici. Izbral sem jih nekaj.

Prvi se nanaša na spopad z Rankovičem, ki je oslabil Udbo, ne pa tudi vojaške protiobveščevalne službe.

Če hoče družba biti vojski kos,
je dolžna podrediti Kos!

Ko ga je beograjska Politika obdolžila kontrarevolucije, je zapisal:

Zdaj iščem Bavčarjev naslov,
da se zavzame zame,
ne kradem aktov strogo pov.
A pišem epigrame.

Enemu od županov se je poklonil takole:

Po Dunajski ga cesti peljejo s kočijo,
Ljubljančani mu vzklikajo: Adijo!

Ko sem odklonil funkcijo člana predsedstva Slovenije, v katerem je bil dotlej predsednik Zveze komunistov po položaju, je napisal tale verz:

Govoril je planincem Čop,
Ne vzpon, najtežji je sestop.

Avtorju Okopov je zabrusil:

Zloben glas
seže v Depalo vas.

Aktualno politiko je kritično motril
in o njej napisal epigram z naslovom

Novi smotri:

Prvi hoče tanke,
drugi nove stranke,
tretji delničarje v banke ...
Je že kdaj za delo
vprašal trot čebelo?

Verzom iz partizanov pa je dodal tale epigram:

Na mesečevi svetli strani
So se borili partizani

Ciril Ribičič

Viri

Josip Ribičič, Partizanske pesmi, Borec, Ljubljana, 1968.
Pesmi partizana Cirila, Obzorja, Ljubljana, 1980 (spremna beseda Boris Paternu).

Mitja Ribičič, Epigrami, Slovenska panorama, Ljubljana, 1999.

Danica Ribičič, Zaupanje, Borec, Ljubljana, 1985.

Ciril Ribičič, Trst imam v genih, (samozaložba), Ljubljana, 2020.

Življenje pomembnih oseb je vedno predmet posebnega zanimanja. Kaj je osebo zaznamovalo in odločilno vplivalo na njeno življenjsko usmeritev? Kakšne so bile značajske poteze, ki so nakazovale njeno življenjsko pot?

Naj na začetku povem, da je imel moj oče izjemne intelektualne sposobnosti in neverjetno delovno disciplino. A za tako fascinantno življenjsko pot to ni dovolj: potrebna je tudi precejšnja mera sreče, zlasti ob ključnih trenutkih in življenjskih razpotjih. Ob odkritju očetove biste v Novi Gorici mi je akademik Jože Pirjevec predstavil domnevo, da je bil Edvard Kardelj tisti »prinašalec sreče«, nekakšen »angel varuh«, ki je v kritičnih trenutkih vplival na življenjsko pot mojega očeta. In res, ko sem o tem premišljeval, sem ugotovil, da je v tej lucidni konstataciji kar nekaj resnice.

Janez Stanovnik se je rodil 4. avgusta 1922 očetu dr. Ivanu Stanovniku in materi Anki Jeglič, nečakinji nadškofa Antona Bonaventure Jegliča. S to sorodstveno vezjo je bila družina deležna določenih privilegijev, med drugim je nekaj let stanovala v eni od dveh hiš, ki sta bili last ljubljanske škofije, nasproti Šempe-trske cerkve. V drugi hiši je stanovala Ankina sestra Ivanka s svojo družino.

Oče se je v mladosti ukvarjal tudi s športom: bil naj bi mladinski prvak Dravske banovine v metu kladiva

(vendar dokumenta, ki bi to potrjeval, nisem našel). V klasični gimnaziji je prijateljeval z Emilijanom Cevcem in Jožetom Javorškom; vsi trije so bili zaljubljeni v Marjo Simončič, a se je Marja odločila za Janeza. Poročila sta se po vojni.

V srednješolskem obdobju je na očeta močno vplival njegov stric Aleš Stanovnik, eden najvidnejših članov skupine krščanskih socialistov. Leta 2003 je oče kot hommage svojemu vzorniku izdal knjigo Aleš Stanovnik in njegov čas. Kocbek je očeta še kot gimnazijca sprejel v uredniški odbor revije Dejanja, kot študent pa je vstopil v akademski klub Zarja.

Oktobra 1941 ga je aretirala italijanska policija. Oče je menil, da so ga denuncirali domači ovaduhi; k sreči dokazov o njegovem delovanju v matičnem odboru OF na univerzi policija ni imela. Tako so ga februarja 1942 izpustili iz zapor, marca je že odšel v partizane in kmalu postal inštruktor izvršilnega odbora OF. V času narodnoosvobodilne vojne je prehodil Dolenjsko, Belo krajino, Notranjsko in Primorsko po dolgem in počez.

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 se je Marja (ki je dokončala štiri semestre medicinske fakultete) znašla na svobodnem ozemlju in kmalu začela delati kot medicinska sestra v bolnišnici v Kanižarici; nekoliko kasneje je tam začela delati tudi Zora Stritar, prav tako študentka medicine.

Janez Stanovnik; arhiv ZZB NOB Slovenije.

Novembra 1943 je na Primorskem prejel nalogo, da neko tovarišico, ki je ušla iz italijanske internacije, pospremi do Baze 20. Oče je diktiral močan tempo, čeprav je videl, da ženska nima primerne obutve. Ko sta se ponoči ustavila ob nekem potoku, si je sezula čevlje in oče je opazil, da ima povsem krvave žulje. Rekla ni čisto nič. Obula si je čevlje in nadaljevala pot; niti enkrat ni potarnala ali popustila v tempu. Kasneje je izvedel, da je bila to Pepca Kardelj. To prvo srečanje je bilo začetek tovarštva in prijateljstva med Janezom, Pepco ter Edvardom Kardeljem.

V letih 1944 in 1945 se je oče večinoma mudil na Primorskem, kot član Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za slovensko Primorje in Trst. Z dr. Jožo Vilfanom sta takrat postala velika prijatelja. Proti koncu vojne je Kardelj poklical očeta v Beograd. Kardelj je bil imenovan za ministra za konstituantno, oče pa je de facto postal njegov šef kabineta.

Poročil se je z Marjo – na njeno željo je bila poroka cerkvena. Maja 1946 se jima je rodil sin Aleš, maja 1948 pa Tine. Kmalu po porodu je Marja umrla in ta tragedija je očeta hudo pretresla. Takrat je bil zelo oster v polemikah – med drugim je polemiziral z Djilasom (v reviji Komunist) in s komunisti iz partijske celice, kjer so zaradi njegovih negativnih ocen razvoja socializma v Sovjetski zvezi sprožili postopek za njegovo izključitev. Rešil ga je Kardelj, s tem da ga je poslal v New York, v jugoslovansko misijo pri Združenih narodih. Tam je deloval kot ekonomski svetnik od septembra 1952 do maja 1956.

Avgusta 1953 se je poročil z Dragico, ki je delala v kabinetu dr. Vilfana, in maja 1955 se jima je rodil sin Janko. Dragica je imela sina Juga iz prvega zakona. Oče je to newyorško obdobje izkoristil za poglobljen študij, predvsem teorij gospodarskega razvoja. To raziskovalno področje je postalo stalnica njegovega znanstvenega dela, ki mu je prineslo vidna družbeno priznanja, med drugim Kidričevo nagrado za delo Mednarodni gospodarski sistem – od dominacije k enakopravnosti leta 1983.

V New Yorku smo živeli skromno. Teta Betka, ki je živela z nami, mi je pripovedovala naslednjo zgodbo. Ob zasedanju Generalne skupščine Združenih narodov je oče povabil Kočo Popovića, ministra za zunanje zadeve, na večerjo. Mama Dragica je Koči Popoviću potožila, da ima Janez nizko plačo ... in ko se je Koča Popović vrnil v Beograd, je izdal nalog za očetovo napredovanje in s tem tudi višjo plačo. Kopijo Popovićevega naloga računovodstvu na ministrstvu sem našel med pregledom očetove zapuščine.

Po povratku v Beograd leta 1956 je postal namestnik direktorja Inštituta za medjunarodnu politiku i privredu, kasneje direktor, do junija 1962. Januarja 1963 je nastopil kot profesor na Ekonomski fakulteti

Univerze v Ljubljani. Od julija do decembra je bil brez zaposlitve. Vzroki za ta nenavadni položaj in kasnejši odhod iz Beograda niso bili nikoli razjasnjeni. Dejstvo je, da je oče nekaterim stopil na žulj. Bil je član komisije Fordove fundacije za dodeljevanje štipendij in komisija ni dodelila štipendije sodelavki Inštituta, sicer ženi pomembnega jugoslovanskega generala. Tako je oče postal žrtev spletk in intrig, v ozadju katere je bila (zelo verjetno) Rankovićeve »čistka« Kardelevih kadrov.

V tem težkem obdobju, ki ga mi otroci nismo niti čutili, ga je poklical Vladimir Popović in mu sporočil, da ga imenuje za člana delegacije za kairsko konferenco o problemih gospodarskega razvoja. Oče mu je odgovoril, da je brez dohodkov, plače ne prejema in mora zato pisati članke ter predavati po okoliških mestih in služiti denar za preživljanje družine. Odhod na konferenco ne pride v poštev. Še isti dan je Vladimir Popović »uredil zadeve« in kurir je prinesel zaozale plače kar v kuverti. Oče se je udeležil konference.

V Ljubljani je bila družina do junija 1965. Očetovo kratko profesorsko kariero (bil je tudi dekan ekonomske fakultete) je prekinil poziv Raula Prebisha, verjetno najuglednejšega latinskoameriškega ekonomista in generalnega sekretarja UNCTAD, naj se mu oče pridruži kot njegov posebni svetovalec.

Tudi službovanje v Ženevi ni trajalo dolgo. Boris Kraigher si je kot mandatar za predsednika Zveznega izvršnega sveta želel očeta za člana ZIS-a, s tem da bi oče prevzel gospodarski resor. Boris Kraigher je umrl v prometi nesreči in je tako mandatar postal Mika Špiljak. Junija 1967 je oče postal član ZIS-a.

Septembra 1967, na zasedanju Generalne skupščine Združenih narodov, je generalni sekretar OZN U Tant sporočil jugoslovanskemu zunanjemu ministru Marku Nikeziću, da želi, da jugoslovanska vlada raz-

Takole se je Janez Stanovnik v prostem času veselil druženja s svojo družino; foto družinski arhiv.

reši očeta funkcije člana vlade, da bi ga lahko potem imenoval za izvršnega sekretarja Ekonomske komisije ZN za Evropo (UN ECE). To željo je Nikezić sporočil Špiljaku in predsedniku Titu. Špiljak je očetu pojasnil, da prošnji U Tanta ne bo ugodil, ker bi se to, da Janez Stanovnik zapušča vladu, zelo negativno odrazilo v javnosti.

Živeli smo na Dedinju. Dobro se spominjam teh večerov, ko je oče prihajal domov. Bil je izjemno slabe volje, pri večerji ni govoril. Konec septembra je očeta poklicala Kardeljeva tajnica in ga povprašala, ali bi se pridružil Kardelju na letu v Ljubljano, na pogreb revolucionarja Ivana Regenta.

Oče je rad pripovedoval zgodbo, kako sta s Kardeljem potovala v Ljubljano. K.: Kdaj greš v Ženevo? O.: Ne grem, Špiljak ni dal soglasja vlade. K.: Pa kdo je Špiljaka kaj vprašal, če smo se mi odločili, da greš!!

»Mi« – to sta bila on in Tito. In tako je oče z družino marca 1967 odpotoval v Ženevo in tam ostal dolgih 15 let. Kako je mogoče biti na tako visokem položaju v OZN (rang podsekretarja OZN) toliko let? Eno od pojasnil je, da je imel stalno in močno podporo največjih članic komisije – ZDA in Sovjetske zveze. Zaposleni v komisiji so bili z njegovim delom in vodenjem zelo zadovoljni.

Njegov predhodnik na tem mestu je bil Vlatko Velebit, pred Velebitom pa je bil izvršni sekretar Šved Gunnar Myrdal; ta je leta 1974 (skupaj s Hayekom) prejel Nobelovo nagrado za ekonomijo. Myrdal – s katerim je oče imel pogoste stike – je očetu dal kar nekaj koristnih nasvetov. Med drugim mu je svetoval, naj v Moskvi govori tako, kot da bi bil v Washingtonu, v Washingtonu naj govori tako, kot da bi bil v Moskvi!

Ekonomska komisija ZN za Evropo je bila ena od pobudnic sklica Helsinške konference o varnosti in sodelovanju v Evropi (OVSE) avgusta 1975. leta, in to je bil eden »zlatih trenutkov« v zgodovini ECE, z zelo pomembno vlogo sodelavcev ECE pri sestavi sklepne listine. V širši javnosti je sklepna listina poznana predvsem po tem, da določa nedotakljivost poveljnih meja v Evropi.

V tem ženevskem obdobju je oče pešalil od doma

do Palais des Nations in zvečer nazaj. To je bilo okoli šest kilometrov. Moj brat Aleš, ki je takrat delal v CERN-u, ga je čakal na Pont du Mont Blanc. Pravil je, kako je od daleč zaznaval točko, ki se giblje še enkrat hitreje od množice pešcev. To je bil oče.

Oče se je decembra 1982 z ženo Dragico vrnil v Ljubljano. Sin Janko je ostal v Ženevi, Jugo pa je medtem odpotoval v Mehiko in se tam poročil s svojim dekletom iz ženevskih gimnazijskih dni.

V Ljubljani je oče nadaljeval s publicistično dejavnostjo – naj omenim samo knjigo, ki je obravnavala takrat zelo aktualno dolžniško krizo (Svet v dolgovi in Mednarodni monetarni sklad), hkrati pa sta z Dragico precej potovala. Zaradi velikega ugleda, ki si ga je ustvaril v OZN, je bil imenovan za člana Panela uglednih osebnosti s področja razorožitve in razvoja, za člana t. i. Brundtlandove komisije (Svetovne komisije za okolje in razvoj), za člana upravnega odbora Univerze ZN v Helsinkih itd. Junija 1984 ga je France Popit – njegov tovariš iz partizanskih dni – kooptiral v predsedstvo Socialistične Republike Slovenije, spomladi 1988 pa je bil izvoljen za predsednika predsedstva SRS.

To obdobje od 1988 do 1990 je bilo težavno obdobje za Slovenijo, pa tudi za našo družino. Začelo se je že maja, z afero JBTZ, nadaljevalo pa z očetovim obiskom v ZDA oktobra 1988. V Washingtonu se je srečal z državnim sekretarjem Georgeom Schulzem, kasneje je imel tiskovno konferenco v National Press Clubu in na njej posvaril Miloševića pred nevarnimi posledicami njegove nacionalistične politike. Po obisku v Washingtonu sta z Dragico odpotovala nazaj v Filadelfijo, na obisk k sinu Jugu in njegovi družini. Kmalu po Washingtonu se je dogodil »orkestriran« napad srbskih medijev na očeta, napad, ki je dosegel vrh novembra, na Mitingu resnice v Beogradu. Tam

je Mihailo Švabić sporočil, da če Slovencem ni všeč v Jugoslaviji, naj se izselijo v Filadelfijo. Janez Stanovnik mu je še istega dne odvrnil: »Če nas z naše zemlje niso pregnali Švabi, nas ne bodo niti Švabići.«

Na grobe napade medijev (predvsem srbskih) in vodstev družbenopolitičnih organizacij iz nekaterih republik je predsedstvo SR Slovenije odgovorilo zelo spravljivo in zadržano. To ni preprečilo kasnejšega napada na celotno politično vodstvo Slovenije.

To, da je jugoslovanski ambasador Žika Kovačević ocenil očetov obisk v Washingtonu kot uspešen, je dodatno podžgalo srd Miloševića. Zahteval je odpoklic ambasadorja. Spominjam se, kako sva z bratom Alešem sedela v dnevni sobi hiše v Murglah skupaj z očetom. Mama je po srečnem naključju podaljšala obisk v Ameriki. Z bratom sva pila viski. Telefon je zazvonil in oče je dvignil slušalko. Oglasil se je Žika Kovačević iz Washingtona. Ambasador je bil presenečen nad medijsko hajko in hkrati zaskrbljen nad posledicami te hajke. Spominjam se njegovih besed: »Lako je tebi, Janez, tebe će Slovenci da spašavaju, a ko će mene?« Kmalu zatem je bil po intervenciji Miloševića Žika Kovačević odpoklican. Tako je nekoč uspešni župan Beograda in ambasador Jugoslavije končal kot taksist v Beogradu.

Julija 1989 je mama Dragica doživela hudo možgansko kap. Očetova popularnost in podpora sta strmo padali; v ospredje so prihajale osebe, ki so zagovarjale pospešitev osamosvojitvenega procesa. Ko sem ga mnogo let kasneje vprašal, zakaj je ostal nekako v ozadju osamosvojitvenega procesa, mi je povedal, da ga je prevevala bojazen, da bo majhna samostojna Slovenija postala plen italijanskega in avstrijskega kapitala. Narod brez lastne ekonomske podstat, s proizvodnimi sredstvi (in zemljo!) v tuji lasti pa nima lepe prihodnosti.

Žena Dragica je bila vedno Janezova opora; foto družinski arhiv.

Kakorkoli že, takratno slovensko politično vodstvo je brez hujših pretresov omogočilo prebivalcem Slovenije odločanje o osamosvojitvi. Popolna enotnost političnega vodstva republike ter iskreno prijateljstvo med očetom in Milanom Kučanom sta zagotovo pripomogla k uspešnemu zaključku te zelo težke etape na poti do osamosvojitve.

Po letu 1990 se je oče povsem posvetil negi in skrbi za Dragico. Mama je umrla septembra 2002. Na predlog Ivana Dolničarja je novembra 2003 oče postal predsednik ZZB NOB in na tej funkciji ostal vse do decembra 2013. Brez dvoma lahko rečem, da je njegovo predsedovanje dalo tej organizaciji novo energijo in zagon, tako da je ZZB NOB (preimenošana v ZZB za ohranitev vrednot NOB) postal nepogrešljiv del civilne družbe. Govore, ki jih je imel na proslavah, je vedno podajal brez zapiskov in so predstavljali svojevrstno učno uro zgodovine. Po končanem mandatu je postal častni predsednik ZZB za vrednote NOB.

Oče je še naprej ohranjal vitalnost in čilost. Zelo si je prizadeval ohranjati samostojnost. Sam si je kuhal, tudi likal. Z bratom Alešem sva ga redno obiskovala v njegovem »štiblcu« v Domu starejših občanov Trnovo. Vedno je skrbno pripravil narezek in smo tako v troje – včasih se nam je pridružila teta Betka – ob jedi in pijači razpravljali o raznih temah.

Na začetku novembra 2019, bila je nedelja, sem peljal hčerko Tanjo in vnuka Nikolo na zagrebško letališče. Nazaj grede sem z obvoznice zavil na Barjansko cesto. Vreme je bilo deževno, tmurno, žalostno. Peljal sem mimo doma – očetove »rezidence« – in pogledal: v njegovi garsonjeri je že gorla luč. Ura je bila sedem zjutraj. Pomislil sem: oče si verjetno že pripravlja zajtrk, potem bo pa začel brati. S solznimi očmi sem pripeljal do doma.

Januarja 2020 se je očetovo zdravstveno stanje začelo naglo slabšati. Iz »varovane« garsonjere so ga preselili v negovalni del doma. Tam sta ga obiskala župan Zoran Janković in Julka Žibert, mestna svetnica in predsednica mestnega odbora ZZB. Župan mu je stisnil roko in rekel, se vidiva na proslavi 75. obletnice osvoboditve Ljubljane. Po nekaj dneh so očeta premestili na kardiološki oddelek UKC, tam sta ga sprejela dr. Matija Cevc, sin očetovega velikega gimnazijskega prijatelja Emilijana, in dr. Aleš Blinc, vnuk očetovega strica Aleša Stanovnika. Iz globoke starosti se je simbolno vrnil v najstniška leta.

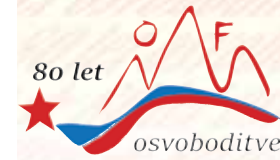

Spomenik Janezu Stanovniku pri grobnici narodnih herojev. Foto Nik Rovar.

Oče je umrl 31. januarja 2020.

Njegova življenjska pot je bila v marsičem izjemna. Kako bi sicer označili dejstvo, da je prejel najvišje možno priznanje za znanstvene dosežke (Kidričevo nagrado), pet let pozneje pa najvišjo politično funkcijo v republiki. 15 let (od 1948. do 1963. leta) je bil nepretrgoma član jugoslovanske delegacije na zasedanjih Generalne skupščine Združenih narodov v New Yorku. 15 let je bil izvršni sekretar ECE, to je najvišja funkcija, ki jo je kdaj dosegel Slovenec v OZN. Pri 81 letih je postal predsednik ZZB NOB in v teh poznih letih dal organizaciji nov elan ter energijo. Leta 2002 je prejel najvišje odlikovanje Republike Slovenije (zlati častni znak svobode), leta 2010 pa je bil razglašen za častnega meščana Ljubljane.

Oktobra 2022 sem se v Zagrebu po naključju pogovarjal s poslednjim zunanjim ministrom Jugoslavije, Budimirjem Lončarjem, ki je očeta poznal še iz petdesetih let in takratnega skupnega službovanja v New Yorku. Rekel mi je, da se mu zdi, da je bila ena značilnih potez mojega očeta njegov temperament. Ta karakteristika se je Lončarju zdela »atipična« za Slovence. In res, temperament, ogromna delovna energija, izjemne intelektualne sposobnosti ter iskrena in globoka humanistična orientacija so očetu omogočili dolgo, plodovito in duhovno bogato življenje.

Tri materine podobe

Ivo Svetina

Gledam fotografijo. Staro, črno-belo. Posneto pred mnogimi desetletji. Julija 1936, tistega poletja, ko je izbruhnila španska državljanska vojna: uvod v svetovno klanje. Na fotografiji sta dve mladi ženski, ena črnolasa, druga svetlolasa. Obe opremljeni pohodniško, čeprav se tedaj temu še ni tako reklo. Nekoliko daljši krili, spredaj zapeti z gumbi, srajci, ena karirasta, druga svetla, enobarvna, s kratkimi rokavi. Na ramah nahrbtnika. Temnolasa ima na nogah gojzarje, svetlolasa nizke čevlje na belih kratkih nogavicah. Stojita na makadamski cesti, pred mrežasto ograjo, za ograjo nekaj skromnega rastlinja in dve podeželski hiši. Sije sonce, morda opoldansko, a ne premočno, saj obe zreta v fotoaparatus, ne da bi ju sončava motila.

Mladi ženski, ki sta ostali prijateljici do konca njunih življenj, sta se tisto poletje namenili, da gresta na potovanje po Jugoslaviji. Njuna pot ju je peljala od Škocjana na Dolenjskem, Plitvic, Jajca, Kosovega polja, Peći, Dečnov, Podgorice, Boke Kotorske, Dubrovnik, Sušaka, Brežic in končno nazaj v Ljubljano. Večino poti sta opravili peš.

Temnolasa je bila moja mama, imela je 21 let, njena svetlolasa prijateljica pa je bila Zinka Topolovec, kasneje poročena z Ignacem Koprivcem.

Na vprašanje, kdo je posnel to fotografijo, ni od-

govora. Mama mi tega ni zaupala. Nemara sta imeli s seboj fotoaparatus in sta prosili koga, da ju posname.

To potovanje je bilo za tiste čase izpred devetdesetih let pravi podvig. Izpričevalo je trdno voljo, odločenost, da mladi ženski obhodita domovino, da preizkusita svojo fizično in tudi psihično kondicijo. Morda bi kdo lahko rekel, da je šlo za svojevrstno pustolovščino, avanturo. Kaj vse bi se jima lahko pripetilo na dolgi poti! A njuna samozavest, ne nazadnje pogum, je pričala, da sta, četudi mladi, zelo zreli, odrasli, pripravljeni na življenje, ki ni praznik, temveč trda, naporna in dolga pot. Že čez nekaj let, ob začetku vojne, sta se znašli v situaciji, ki si je nista mogli zamisliti. A sta bili nanjo pripravljeni. K temu je pripomoglo tudi potovanje poleti 1936.

Še pred koncem poletja 1988, že v deževnih avgustovskih dneh, sem bil nekaj dni z mamo v škofjeloških hribih, tam sva, vsak zase, merila globino bolečine, ki jo je povzročila očetova dokončna odsotnost. V urah med eno in drugo nevihto, pod sončnimi jasmami sinjine, sva hodila po gozdovih, po katerih so rasle ciklame, da je šel od njih sladkast vonj, vonj, ki vsakogar priveže na otroštvo: kot bi bile ciklame cvetovi otroštva človeškega rodu! Prav take ciklame, vijolične in z močnim vonjem, vendar skromne, sem videl

Fotografija dveh mladih prijateljic, temnolase Mire in svetlolase Zinke Topolovec, je navdihnila Mirinega sina Iva, da je pripravil prispevek Tri podobe materine podobe.

nekega avgusta v poključkih gozdovih, ko sem pogumno koračil za očetom, namenjena sva bila v vas, kjer je služboval prvi slovenski pesnik Valentin Vodnik.

Nekega popoldneva, nebo se je zaprla, siva svinčena skrinja, okoliški hribi, porasli z iglavci in zrelim bukovjem, so pomodreli, iz dolin se je dvigovala megla, z njo trume vilinskih bitij, ki se z nočjo, po zadnjem večernem zvonjenju na sv. Lenartu, naselijo po gospodarskih poslopih trdnih visokogorskih kmetij, ki so stoletja kljubovale vsem tujcem. Na tisti popoldan, ura je šla že proti peti, sva se z mamo vzpenjala po zložni gozdni poti proti sedlu med Starim in Mladim vrhom, tedaj je začelo rahlo deževati. Tiho se je odprlo nebo in nebeške kanglice so škropile bukovu listje, da je zašumelo in šumelo. Dež je pel pri-tajeno žalostinko, najini srca sta prisluhnili govoricam stvarstva in obšla naju je neizrekljiva milina, skorajda blaženost, čutila sva, da sva, morda poslednjič, neločljivi del zemlje in neba. In da je njen mož in moj oče z nama, kot še ni bil in poslej ne bo nikoli več. Bil je trenutek sozvočja s tistim, kar so panteisti poimenovali vesoljna duša, duša sveta, ena luč, ki sveti vsem ... Tedaj pa je le nekaj metrov od naju iz gostega bukova nad potjo skočil gams in se za hip zaustavil sredi poti. Vzravnan, miren, ponosen. Žival. Popolna stvaritev, ki ne pozna ne greha ne kesanja. Dlaka, posejana s kapljicami živega srebra. Oči temne, močno izbokle, kot iz stekla, nemara iz bazalta. Le nosnice, vlažne, so drhte, kot bi bila žival vzburljena. Rogovi temno-svetli, črni, prepleteni z lešnikovo barvo, mokri, iskreči se kot rogovi na šlemu hunskega vojščaka. Bil je hip, ki je trajal celo večnost. Hip, ki ni pripadal času. Dragocena črepinja mitskega časa. Z mamo sva stala pod baldahinom dežja, strmela v gamsa, ki ga že ni bilo več, kot v sla, ki nama je z onstran prišel povedat, da je njen mož in moj oče že prehodil devetinsirideset dni dolgo pot med smrtjo in ponovnim rojstvom in da se je odpovedal želji po ponovnem rojstvu, po vnovičnem življenju, ki je trpljenje.

Ura je bila že sedma, megle so zagrnile doline, oblaki so se zlili z večerno barvo neba, spustila sva se mimo grmov robid do mogočne kmečke hiše, na severnem pročelju je bil narisan sv. Jurij, ki ubija zmaja.

Ko je 22. junija 2007 umrla mama, nisem zmo-gel niti solze. Nisem napisal niti stiha. Bolečina je bila tako močna, silna, nepopustljiva, bil sem ohromljen. Zgrabila me je kamnita čeljust spoznanja, da sem zdaj popolnoma sam na vsem svetu. Svit, Mija, sestre Nasta in Vlasta ... vsi so bili ob meni, a vsak zase. Končalo se je življenje nje, ki mi je dala življenje. Ki je skoraj umrla, da sem se lahko rodil. Nikogar več ne bo, ki bi mu lahko potožil, se mu zaupal, pričakoval nežno dlan, da se me dotakne, se zadrži na meni. Niti očeta niti mame nisem vi-del umreti; v njuni zadnji uri, minuti. Ko sem stopil k njeni postelji, je bila že hladna, umita, počesana, oblečena v temnomodro obleko, ki jo bodo plameni v hipu spremenili v nekaj zrnca pepela. Ne bo prah, ne povrne se v prah, ker nikoli ni bila prah, ni bila ustvarjena iz prsti. Rodila je štiri otroke, deklica Bojana je poleti 1942 umrla le nekaj mesecev po rojstvu, prvega moža Alojza Kebeta so oktobra iste-ga leta ubili, pred njo je odšel tudi njen drugi mož. Njena duša ni koprnela po vnebovzetju, njena duša je ljubila svoja moža in svoje otroke. Pogum je živel v njej, pogum je bilo njeno življenje.

Leta 1934 je v sokolski dramski skupini v Borovnici nastopila v igri Kavkaški krog s kredo; to še ni bila Brechtova igra, pač pa stara kitajska dram-ska pripovedka. Igra obnavlja Salomonovo sodbo: dve materi se spreta zaradi otroka. Ker je prvi otrok umrl, ukrade otroka materi, ki je pravkar rodila. Obe zatrujeta, da sta materi istega otroka. Salomon

spor razreši tako, da ukaže, naj otroka presekajo na polovico in naj si ga delita. Ena ženska se takoj od-pove svoji trditvi, da je otrok njen, in tako dokaže, da se mu raje odreče, kot da bi ga ubili. Modri Sa-lomon žensko, ki je pokazala ljubezen, razglasi za pravo mater in ji zato pripada otrok. Na ohranjeni fotografiji moja še ne dvajsetletna mama v rokah drži dojenčka. Čeprav je v igri odigrala pravo ma-ter, v naročju drži le lutko. Ne bo še minilo deset let, pa bo pestovala mrtvo deklico.

Ni bila sejalka ljubezni, bila je ljubezen. Tista vr-sta ljubezni, ki ne pozna sentimentalnosti. Če so ji v oči navrele solze, so bile to solze bolečine. Vedela je, da njeni otroci mnogokdaj hodimo po robu, le malo bi nas zaneslo in strmoglavili bi v nepovrat. Še najbolj jaz. Ni moralizirala, pač pa ljubila, čeprav takrat še niso uporabljali besedne zveze brezpogoj-na ljubezen, kar je iznajdba postmodernega časa, ki si izmišlja vse mogoče zapovedi in zakone, da bi z njimi prekrili revščino čustvovanja in umo-vanja. Njena ljubezen ni bila sad ljubezni do sebe, češ, najprej moraš ljubiti sebe, da lahko ljubiš tudi druge. Materinska ljubezen je nekaj, kar lahko kar najbolje prepoznamo v ljubezni v volčjem tropu. V tem, kako volkulja skrbi za svoje mladičke; varuje jih, brani pred lakoto, mrazom, pred plenilci. Tudi medvedka, veverica, celo ježevka se postavi v bran, če njenim še ne bodičastim otrokom grozi nevar-nost.

Podobnost med človeškim bitjem in drugimi se-salci je najočitnejša prav pri materinski ljubezni. Zato je bil matriarhat edina oblika družbene ure-ditve, ki je ustrezala človeški skupnosti. Moški so bili nabiralci, lovci, ljubimci, prevaranti, grešniki, mečevalci, pijanci, kralji in njihovi norci. Ženska, naša velika pramati, pa je sedela ob ognju, pazi-

la, da ne ugasne, narava ji je podarila največji dar, mleko, belo, gosto kri življenja. Vsem materam bi moralo biti ime Živa, kajti v njih je večno seme življenja. Na otoku sredi Blejskega jezera je (bil) Živin tempelj. Tempelj boginje življenja; gole prsi, v levici žitni klas, v desnici jabolko.

Stal sem ob postelji, na kateri je ležala mrtva mama. Ob njej tudi Nasta in Vlasta; moji veliki učiteljici, vodnici skoz labirint življenja. Vpeljali sta me v vse ženske skrivnosti, sladkosti, muhavosti, nestanovitnosti ..., bili sta vestalki, ki sta skrbeli, da ne umre ogenj življenja, ki ga je prižgala naša mama. Sklonil sem se k mami, za hip me je zgrabil krč negotovosti, nato pa sem jo poljubil na mrzlo čelo. Še nikdar nisem poljubil mrliča. Truplo ni bilo moja mama, moja mama je bila živa, Živa. Sonce, junijsko zgodnje popoldansko sonce je vdiralo skoz okno sobe v domu starejših občanov na Kopališki ulici v Trnovem. Bilo je preveč svetlo. Svetloba je zalila skromno sobo, posteljo, na kateri je ležala mama, temna modra barva njene poslednje obleke se je spreminjala: svetloba, pa je ni nihče prosil, je ustvarjala nekakšne valove, prašni delci, ki so večni spremljevalci sončnih žarkov, ki prodirajo v človeška bivališča, v veselje ali v žalost, so trepetali kot nemirne drobcene žuželke, ki bodo že pred večerom mrtve. Bili so odsev enodnevnice, ene najstarejših žuželk; dokaz, da ni večnega življenja. Da tudi mi, trije otroci in naša mama, nismo kaj več kot ta kratkoživa, efemerna bitja.

Čas je izmišljija, utvara, saj vemo, da je nekaj, česar se ne da ujeti, si prisvojiti, zapreti v trezor. In tudi ni enega samega časa: vsako bitje na zemlji in na nebu ima svoj čas: trajanje je kot spanje, v katerem vadimo za smrt. Za čas, ko čas ne bo več čas, a tudi večnost ne.

Narodna heroinja Mira Svetina Vlasta, v okupirani Ljubljani z ilegalnim imenom Mira Tomšič

Ivo Svetina je v svojih spominih v prvi podobi matere Mire opisal njeno trdno voljo, odločenost, da kot mlado dekle na potovanju s prijateljico prekusila svojo fizično in psihično kondicijo. Že takrat se je zavedala, da življenje ni praznik, temveč trda in naporna pot. Še posebej pa so pomembne njegove misli, da je bil pogum njeno življenje. Vse to je poosebljala Mira Svetina – Vlasta, ko se je odločila, da se bo z vsem svojim bitjem uprla okupatorjem in se kot aktivistka OF vključila v narodnoosvobodilno gibanje. Bila je ena izmed številnih Ljubljank, ki so bile nosilke velikega dela vsakdanjega življenja v času okupacije in z žico ograjene Ljubljanke. Nekaj časa je celo vodila Osvobodilno fronto v Ljubljani. Za svoj prispevek v borbi za osvoboditev izpod nacističizma in človekove pravice je prejela naziv narodna heroinja. Ob tej priložnosti velja spomniti tudi na njeno vlogo pozneje, po osvoboditvi. Opravljala je mnoge odgovorne družbene naloge, največ v Ljubljani.

Meta Verbič

Moja starša Lidija Šentjunc in Sergej Kraigher Marjeta Šentjunc

Moja starša sta vse svoje življenje posvetila boju za boljši in pravičnejši svet. Že pred vojno sta se vključila v KPJ in aktivno delovala v akcijah, ki bi prispevale k zmanjšanju socialnih in ekonomskih neenakosti. Ko so Nemci okupirali Jugoslavijo, sta se takoj vključila v borbo proti okupatorju in prevzela odgovorne funkcije v OF. Po osvoboditvi pa sta prevzela odgovorne naloge pri izgradnji in razvoju domovine, ki bo temeljila na socialističnih principih. Oče se je ukvarjal z gospodarsko problematiko zlasti pri reševanju gospodarske reforme in stabilizacije, eno leto pa je bil tudi predsednik predsedstva SFRJ. Mama je delovala na področju socialne in družbene ureditve v Sloveniji in Jugoslaviji ter v kasnejših letih zgodovine ZKS. Med drugim je bila ministrica za prosveto in komunalne zadeve ter kasneje v Jugoslaviji podpredsednica zvezne ljudske skupščine in članica mnogih zveznih organov, zveznega izvršnega sveta in centralnega komiteja SFRJ. To je bilo izredno zahtevno in ustvarjalno delo za izgradnjo nove samoupravne družbene ureditve. V takih okoliščinah je za življenje z družino ostalo le malo časa. Ta čas pa sta z veliko ljubeznijo posvečala meni in moji sestri Majdi, ki se je rodila leta 1949 z Downovim sindromom.

Jaz sem bila rojena tik pred vojno in sem vojna

leta preživljala v ilegali, ker bi sovražniki, če bi me zajeli, preko mene lahko izsiljevali starša. Za otroke vodilnih članov NOB je bila kmalu po začetku vojne znotraj OF pod okriljem mame Ziherl organizirana skupina aktivistov z nalogo, da poskrbijo za njihovo varstvo. Večkrat sem morala menjati svoje skrbnike in po pripovedovanju sem vsako selitev zelo slabo prenašala. Teh selitev, kakor tudi drugih neprijetnih dogodkov iz vojnega obdobja, se ne spomnim. Domnevam, da sem jih podzavestno izbrisala iz spomina, saj sem bila ob koncu vojne stara več kot štiri leta in bi nekaj iz tega obdobja le moralo ostati v moji glavi.

Moj pogled na delo staršev se je oblikoval med našim skupnim življenjem. Oba sta tudi doma veliko delala. Oče je vso svojo energijo vlagal v raziskovanje razvoja socialnih formacij, njihove politične in ekonomske strukture. Bil je aktiven politični delavec, ki je moral reševati nastajajoča protislovja družbenega razvoja. Glavno vodilo njegovega razmišljanja o tej socialni tematiki je bil izhod iz krize, v katero je v osemdesetih letih zašla federalna država. Poudarjal je odločujoči pomen samoupravljanja pri stabilizaciji naraščajočih družbenih nihanj in se zavzemal za ohranjanje dobrih vzgledov iz samoupravljanja pri nadaljnjem uveljavljanju demokra-

Lidija Šentjunc in Sergej Kraigher sta kljub odgovornemu delu vedno našla čas tudi za svoji dve dekleti Marjeto in Majdo; foto družinski arhiv.

cije, tudi z vračanjem k večstrankarski demokraciji. Naj omenim, da je še en dan pred smrtjo vnašal popravke za knjigo, ki jo je pripravljala. Ta razmišljanja s preroškim naslovom Ponujena roka so bila posthumno izdana v samozaložbi. Po načelu zdrav duh v zdravem telesu si je disciplinirano odmerjal tudi čas za rekreacijo s kolesarjenjem in daljšimi sprehodi.

Mama se je posvečala socialnimi problemom, organizaciji socialnih ustanov, urejanju položaja oseb, ki so potrebovale posebno skrb, in je marsikomu pomagala iz stiske. Vseskozi je spremljala tudi zgodovino pisje o delavskem gibanju in komunistični partiji. Njena rekreacija pa je bilo delo na vrtu ali pletenje. Pletla je vedno, ko je imela čas, med pogovori, med igranjem kart z Majdo, vedno, ko je imela proste roke. Meni je spletla nekaj lepih oblek in s ponosom sem jih nosila. Z lepimi in toplimi jopami ter puloverji pa smo bili večkrat obdarjeni vsi člani družine.

V spominu mi je ostala zavezanost obeh staršev h graditvi in razvoju domovine. Vedno sta poudarjala tovarištvo, solidarnost in sodelovanje v prizadevanju za zmanjšanje socialnih in ekonomskih razlik ter dosledno uveljavljala ta načela. Bila sta mi vzornika, ki sem jima sledila. In to sta zahtevala tudi od mene. Mama mi je ob moji življenjski prelomnici za 18. rojstni dan, ko sem gimnazijske klopi v Beogradu zamenjala s študentskimi v Ljubljani, napisala: *»Sedaj se začne samostojnejše sprejemanje in ocenjevanje življenja, čeprav mislim, da si tudi do sedaj dokaj samostojno lahko sprejemala vtise in življenje v celoti. Mislim, da bi bilo odveč zagotavljati, da je vse, kar smo rekli, imelo en edini cilj skušati ti pomagati k čim premočrtnejši poti v življenje in vrednotenje tistih vrednot, ki jih današnja graditev socialističnih odnosov zahteva in tudi razvija: delavnost, požrtvovalnost, solidarnost, odgovornost do tovarišev, skupnosti, v kateri živiš, naroda in njegove bodočnosti, resnico, pravico in dolžnosti, ki jih vsaka pravica terja.«* To so vrednote, ki sta jih živela oba. Marsikdaj sta se morala odrekati življenju, ki bi ga želela deliti in posvetiti meni ter še zlasti moji sestri Majdi, za katero je bila povezanost s starši nujen pogoj za življenje. Tako je mama opisala to razdvojenost: *»Ko sem se začela zavedati usode, ki jo bo morala preživljati Majda, sem bila nešteto krat na tem, da se zlomim in pustim vse drugo. Pa je le nekako zmagala zavest, da sedaj ne pripada življenje samo meni in mojim, da je treba še videti dalj in vsaj še nekaj let delati, ker le delo doprinaša k ustvaritvi napredka v celoti.«*

S takimi napotki staršev sta se oblikovala moja življenjska pot in spoštovanje do življenja in dela mojih staršev ter njunih soborcev v borbi za lepšo prihodnost nas vseh.

Moja stara starša Lidija Šentjunc in Sergej Kraigher

Manja Vrenko

Rojena sem bila v poznih 60. letih prejšnjega stoletja. Moje otroštvo je bilo obarvano z zgodbami o partizanih, pogumnih kurirčkih in ilegalcih, ki so dali življenje za našo skupno domovino. Črno-beli televizorji so nam prikazovali filme o velikih bitkah v naši ljubi Jugoslaviji. V kinu smo pred filmom namesto reklam poslušali Titove govore. V šoli smo pozdravljali »Za domovino – s Titom naprej« in na šolskih proslavah smo ponosno nosili rdeče rutice in modre titovke. V šoli smo pisali spise za v Kurirčkovu torbo, ki je potovala k Titu skupaj s štafetno palico.

Vzgojeni smo bili v duhu bratstva in enotnosti, enakopravnosti spolov, brezrazredne družbe, enakih možnosti za vse. Solidarnost, tovarištvo, lojalnost, iskrenost, pogum in požrtvovalnost so bile vrednote, s katerimi smo odraščali. Lepa popotnica za odraščajočega človeka.

V najožji družini mi je o vojnih in povojnih časih največ pripovedovala stara mama Lidija Šentjunc. Klicali smo jo mama Lidija ali pa kar Lili.

V zgodnjem otroštvu je bila mama Lidija zame poosebljeno razumevanje in toplina. Ob njej sem se počutila sprejeto in ljubljeno. Kadar smo jo obiskali, si je vzela čas za igro z mano. Vodila me je na

svoj vrt, mi kazala rože in mi pripovedovala njihova imena. Še zdaj se spominjam, kako sva v gozdu izkopali čebulice zvončkov in jih presadili pod hrasle na njenem velikem vrtu, da so potem pomlad za pomladjo oznanjali konec zime. Včasih me je vzela s sabo na kakšno partizansko proslavo, odkritje spomenika, spominsko slovesnost ali pohod, na koncu katerega so nam postregli partizanski golaž. Veliko partizanskih pesmi znam na pamet še danes.

Na družinskih izletih v hribe mi je pripovedovala zgodbe iz časov, ko je bila s partizani v gozdu. Pripovedovala mi je o lepih trenutkih partizanskega življenja. Predvsem o tovarištvu in povezanosti, pa tudi o izgubah, strahu, ranah in izdajstvu. Do zgodnjih najstniških let sem verjela, da ves svet spoštuje partizane, da je vsa Jugoslavija podpirala NOB in da je socialistična ureditev nesporno edina pravična pot v prihodnost, ko bo vsakdo imel, kar potrebuje, in bodo vse krivice za vedno poravnane.

Nisem vedela, da so med starši sošolcev v mojem razredu tudi taki, ki pripovedujejo drugačne zgodbe. Zgodbe o Golem otoku, o odpeljanih očetih, o tistih, ki so bili po krivem poslani v zapor, o tistih, ki so bili ubiti v mračnih okoliščinah kmalu po vojni. O ljudeh, ki niso napredovali, ker niso imeli rde-

Lidija Šentjurs in Sergej Kraigher sta bila tudi ljubeča stara starša; foto družinski arhiv.

če knjižice, ter tistih, ki so napredovali z lažmi in zvezami. Spoznala sem, da so isti čas različni ljudje doživljali različno.

Čas osvoboditve je zagotovo vsem preživelim prinesel olajšanje. Konec agonije. A ko je bil skupni nasprotnik pregnan, se je vojna nadaljevala brez pušk, topov in krvi, in ta vojna traja še danes. Ko je v 90. letih padel berlinski zid in so se bratski narodi Jugoslavije sprli, je bil izgubljen tudi narodnoosvobodilni boj. Moralne vrednote in ideali so se sprevrgli v tekmovalnost ter pohlep, strah za preživetje v bazenu požrešnih morskih psov. Klanjamo se bogatunom ne glede na to, na kakšen način so prišli do premoženja. Solidarnost je zamenjala sebičnost, tovarištvo pa brezbriznost do sočloveka.

Mlada sem še bila, ko se je mama Lidija, borila za socialno pravičnost in enakopravnost žensk,

odrekla rdeči knjižici, ko se je začela zveza komunistov pod vodstvom mlajših politikov iz vrst ZSMS preoblikovati. Takrat nisem razumela tega njenega dejanja, ga pa bolje razumem danes, ko opazujem, kam nas je ta pot pripeljala.

Spomnim se, da se je dedek Sergej edinkrat v življenju resno razjezil name, ko sem zagovarjala razvoj demokracije. »Tiho bodi, tabula raza. Pojma nimaš, kaj govoriš!« mi je zabrusil.

Vesela sem za svoje stare starše, ki ne vidijo, v kaj se je sprevrgel njihov boj. Sprašujem se, ali bi Karel Destovnik Kajuh danes še enkrat zapisal: Veš, mama, lepo je, lepo je živeti, vendar za kar sem umrl, bi hotel še enkrat umreti.

Za konec: hvaležna sem, da sem odrasčala v družini, kjer so vrednote, za katere so se borili naši stari starši, še žive. Žive so tudi v meni in po svojih močeh jih širim skozi delo z mladimi, skozi okoljski in socialni aktivizem. Kljub vsemu, kar se v svetu danes dogaja, verjamem, da lahko z zgledom in dejanji preobrazimo družbo prihodnosti in zgradimo nov, pravičnejši svet, ki ne bo stal na idealih kopičenja materialnih dobrin in bogastvo ne bo kupovalo moči ter spoštovanja. Svet, kjer bosta znanost in tehnološki razvoj v službi človeštva, namesto kapitala. Svet, kjer se bo vsak Zemljan počutil varnega na svoji zemlji.

Josip in Nada Vidmar

Živa Vidmar

Osemdeset let po osvoboditvi – je to bila pravljica?

O očetu Josipu Vidmarju ne bom govorila veliko, saj je bil zelo znan in med vodilnimi osebami NOB v Sloveniji. O njem je zapisano veliko, še sama sem primaknila svoj piskrček, a pri tem moramo vedeti, da sem povojni otrok. Oče je bil gostitelj ustanovnega sestanka OF, predsednik OF, predsednik SNOS-a itd. V OF je spadal v kulturniško skupino, v partijo je vstopil šele 1948. To so vse precej znane stvari o njem.

Izviral je iz »buržajske« družine (dedek in še bolj babica sta ustanovila prvo tovarno dežnikov na Kranjskem 1884), družina je bila ateistična in liberalna. Moja povojna generacija je še vedela, da je obiskoval na Rožniku Ivana Cankarja, da je bil tri leta vojni ujetnik v Rusiji in da je doživel oktobrsko revolucijo prav tam. Kot je sam rekel, je bilo vojno ujetništvo 1915–18 njegova univerza življenja, ki mu je zakoličila vso življenjsko pot, hkrati pa ga je opozorila, kaj vse lahko prinese masovno prepričanje, fascinacija med ljudmi, na kar kažejo tudi zdajšnji dogodki po svetu. Boris Kidrič mu je čez vrsto let to situacijo ilustrativno prikazal: »Zdaj si na drvečem vlaku. Izstop ni mogoč. Samo skočiš lahko z njega.« Utrdila mu je tudi prepričanje, da mora človek preživeti življenje častno ter skrbeti bolj za druge kot zase. V 1. svetovni vojni lahko najdemo temelj njegovega prepričanja in kasnejše odločitve, da za človeštvo ni rešitev v fašizmu, rešitev je v solidarnosti med ljudmi, ki so ji tedaj s ponosom rekli komunizem.

Leta 1921 se je na Dunaju civilno poročil z Angelo Kosmatin. Osem let kasneje se jima je rodil Tit, Angela pa je umrla 1942. Drugo ženo je srečal v partizanih.

Po 1. svetovni vojni se je usmeril v literaturo, razburil ljubljansko kulturno srenjo s kritiko Župančičeve Veronike Dese-niške, leta 1932 pa nekako razdelil kulturnike s knjižico Kulturni problem slovenstva.

Preko društva za prijateljstvo s Sovjetsko zvezo se je povezal z Borisom Kidričem in začel tvorno sodelovati v narodnoosvobodilnem gibanju. Ker je bil v vodstvu gibanja, je pač drugače doživljal 2. svetovno vojno, poleg tega je bil star skoraj petdeset let in je sodil med starejše udeležence.

Verjetno se je zato doma govorilo več o očetovih dogodkih iz 1. svetovne vojne kot o dogodkih iz druge. O maminih dogodkih pa sploh ne. Toda ker zagovarjam pariteto spolov, ne bom govorila samo o očetu. Da je mama umetnica, sem se zavedela zelo zgodaj. Bila sem na vsaki petkovi popoldanski predstavi v Operi nekako od četrtega leta starosti, in če je bila na sporedu Traviata, sem jokala, ker mi je umrla mama.

Da je bil oče med vodilnimi v narodnoosvobodilnem gibanju, sem izvedela v šoli, ko sta učiteljici zaprosili enkrat ena, da naj oče nekaj napiše o ustanovitvi OF, kasneje pa druga, da naj napiše o Jajcu in Avnoju. V zgodovinskih učbenikih je bila omenjena samo Vidmarjeva vila, od imen pa Boris Kidrič in Edvard Kardelj. Kljub večini zgodb iz 1. svetovne vojne smo si vendarle zapomnili nekaj partizanskih zgodbic. Na primer, kako so hoteli partizani očeta ustreliti na gradu Snežnik.

Koča vas je majhna graščina v Loški dolini blizu Vrhni-ke na Notranjskem, dobro uro hoda od gradu Snežnik. V njej sta pred vojno letovala Oton Župančič in Josip Vidmar s po-sredovanjem Lily Novy. Ko je Josip Vidmar med vojno maja 1942 moral zapustiti Ljubljano, se je zatekel prav tja in ostal tam več kot mesec dni ter čakal na zvezo. Nekoč ga je med sprehodom zajela partizanska patrulja in ga odpeljala na grad Snežnik. Vidmar je imel ponarejene dokumente na ime Saša Jusič, rečeno mu je bilo, naj na noben način ne razkrije svo-je identitete. Na gradu Snežnik so ga zasliševali kdo je, kaj tu počne itd. Ker je trmasto vztrajal pri svojem, so mu zagrozili, da ga bodo ustrelili. Tedaj pa je v sobo stopil Ferdo Godina in ves presenečen vzkliknil: »Vidmar, kaj pa ti tukaj!?!«

Otroci smo očeta vprašali, kaj če ne bi prišel Godina. Rekel je, da bi pred puškami le priznal, kdo je. Ampak bi mu verjeli?

Mama je bila operna pevka in aktivistka OF v Ljubljani in članica partije od 1941. Na znamenitem koncertu v unionski dvorani v Ljubljani 12. decembra 1941 je kot solistka zapela pesem Pojdem v Rute. V partizane je odšla pred kapitulacijo Italije skupaj z vodjo Kulturnega plenuma OF Ignacijem Koprivcem in Marto Paulin – Brino. Ko je prišla na kolodvor, je Ignacu Koprivcu na ves glas zaklicala: »Kje je vlak za partizane?« V Dolenjskih Toplicah so čakali nekaj dni, da so lahko šli na Bazo 20. Brina je trdila, da bodo šli hitro, ker je poznala Josipa Vidmarja, a izkazalo se je, da so prišli hitro na vrsto zato, ker se je Dušan Kveder v mladosti v Ptuj igral z Nado Stritar ...

Mama je nato vstopila v kulturniško skupino in na mitin-gih pela s sestrama Stritar ter solo. Njena solo pesem je bila Veseli veter, po kateri je dobila tudi ime. Filip Kumbatović je napisal knjigo o gledališki kulturi v NOB prav s tem naslovom. Pesem izvira iz sovjetskega filma Otroka kapitana Granta. Ma-mino pesem pa zdaj pojejo Kombinatke.

Mama je bila v kulturni skupini Gradnikove brigade. Za-trjevala je, da je šla raje v patruljo, kot pa da bi prala celi četi. »Kulturniki« so morali biti zmeraj pripravljeni, da spodbujajo

borce in ljudi v boju za svobodo, tudi takrat, ko so drugi po-čivali. Gradnikova brigada je septembra 1943 priredila miting v Cerknici. Po mitingu so morali po strmi grapi zbežati pred Nemci na Javornike. Na koncu vzpona je morala pomaga-ti mitraljezcu do vrha. Na vrhu so borci zasopli popadali po tleh. Mama se je usedla na štor, si oddahnila in zapela pesem Veseli veter. No, ko je odpela, je starejši partizan stopil k njej in ji rekel, naj odpre usta. Mama jih je začudena odprla, ko je pogledal vanje, je rekel: »Kje imaš pa slavčka?«

Ta glas slavčka je potem na Bazi 20 in v Črnomlju oča-ral Josipa Vidmarja. Menda sta se zaročila v omari, 23. marca 1944 pa na Bazi 20 poročila. Bila je seja IO OF, zadeva: poroka. Poročil ju je Boris Kidrič, mamina priča je bil Franc Leskošek – Luka, očetova pa Marijan Breclj. Mamina poročna obleka: zelene hlače, rdeč pulover in moder suknjič.

Še prej sta bila v Črnomlju januarja 1944 med ustanovitelji Slovenskega narodnega gledališča, kakor je bila tudi Nadina sestra Bogdana Stritar.

Februarja 1944 sta prišli v Črnomelj še Nadini sestri Zden-ka in Zora z otrokoma. Zora je kot medicinka delala v Kani-žarici (civilna bolnišnica), Zdenka se je priključila gledališču. Tako so Bogdana, Zdenka in Nada – sestre Stritar – skupaj z igralci nastopile v muzikalu Janeza Kuharja, kjer so zapeli sklepno pesem: Jutri gremo v napad, ki jo je potem avtor pre-delal za moški partizanski invalidski zbor, o muzikalu pa ne vemo več nič. Mama ni samo pela, je tudi igrala. Zaslovela je kot Lužarica v Cankarjeverm Kralju na Betajnovi.

Mama je proti koncu leta 1944 šla v Italijo, v Gravino pri Bariju, kamor se je preselila roška porodnišnica, in rodila prvorojenca Roka.

In svoboda 1945? Oče je v spominu na Kidriča zapisal, kako so šli iz Ajdovščine v Ljubljano, kakšna strašanska ev-forija je bila, in nekje je tudi zapisal: žena z dojenčkom se je vrnila v Ljubljano nekaj dni po našem vkorakanju.

Potem sta imela še sestro Naco in mene (in živela srečno do konca svojih dni).

Osemdeset let Partizanskega pevskega zbora in vpis petja partizanskih pesmi v register nesnovne kulturne dediščine Slovenije

Ob 80. obletnici delovanja Partizanskega pevskega zbora se spominjamo mnogih partizanskih, uporniških in revolucionarnih pesmi, ki so jih generacije pevcev tega zbora prepevale v preteklih desetletjih. Ob visokem jubileju zbora je prav, da se spomnimo, kako je zbor nastal. Zato ne bo odveč nekaj kratkih povzetkov dogajanja ob ustanovitvi zbora.

Propagandni oddelek Glavnega štaba NOV in POS je Karolu Pahorju v začetku aprila 1944 poslal sporočilo, naj se v četrtek, 13. aprila 1944 oglasi v Bazi 100 v Kočevskem rogu. Tam so mu ukazali, naj se takoj odpravi v rekonvalescentni oddelek partizanske bolnišnice v Planini, kjer bo začel z vajami pevskega zbora z vsemi za petje sposobnimi invalidi. Dali so mu nekaj dni za pripravo in 20. aprila je prišel v bolnišnico v vasi Planina. O tem, kaj je tam našel, je sam kasneje povedal naslednje:

»Toda obljubljenih pevcev ni bilo od nikoder. Zbral sem na hitro roko nekaj tamkajšnjih invalidov, 16 po številu, toda pevca, ki bi bil že kdaj prej pel v kakem

zboru, ni bilo med njimi nobenega. Znali so peti le »naprej« in »počez« ter krepko pritisniti od spodaj. Kaj napraviti? Pri partizanih se da napraviti vse in o tem sem se prepričal tudi tokrat. Razporedil sem glaso-ve v prve in druge tenorje ter v prve in druge base. Vendar, resnici na ljubo povedano, ni bilo med njimi pravzaprav nobenega tenorja, niti je kdo med njimi znal peti tako imenovani drugi tenor, ki nima nikjer melodije. Hitro sem za zbor primerno harmoniziral nekaj partizanskih pesmi, ki smo jih kar najbolje iz-vežbali. Štiriglasno sem harmoniziral samo »Na ju-riš«, ki je žel na vseh kasnejših nastopih takšno nav-dušenje, da smo ga morali vedno ponavljati.«

Težave so bile pravzaprav mnogo večje, kot jih je Pahor pričakoval. Če bi se hotel z njimi učinkovito spopasti, bi bil moral seveda začeti z glasbeno teori-jo, z notami, ki jih pevci niso poznali. Časa za vse to pa ni bilo, saj je bilo naročilo propagandnega oddelka dovolj jasno: čim prej obvladati program in javno na-stopiti. Zato mu je preostala najpreprostejša odločitev - učiti pesem na pamet, najpreprostejše seveda za pev-ce, zanj pa prav gotovo najbolj mučna in utrujajoča, saj po nekaj urah takega učenja skoraj ni imel več gla-

su. Nič čudnega, saj je moral vsakemu glasu posebej zapeti melodijo in jo toliko časa vaditi, da je obtičala v ušesih. Nemudoma se je lotil dela in v nekaj tednih zbor pripravil za nastope.

Zbor je prvič nastopil 27. aprila 1944 na proslavi 3. obletnice OF. Peli so ranjencem na Planini. Prvič so v dolini pod imenom »Invalidski pevski zbor« zapeli 21. maja 1944 v Semiču na komemorativni slovesnosti v počastitev žrtev narodnoosvobodilnega boja in ob obletnici smrti Toneta Tomšiča. Naslednji dan so peli v Črnomlju. Kmalu se je zboru priključilo več pevcev. S svojo pesmijo je zbor borcem in civilistom na osvobojenem ozemlju vlival pogum in nove moči za nadaljnji boj z okupatorjem. Kmalu so se pesmi v izvedbi Invalidskega pevskega zbora slišale tudi na radiu OF »Kričac«. Repertoar je obsegal partizanske pesmi, pa tudi ljudske in umetne. Tendenca, da repertoar ne bi bil samo agitacijski in aktualističen, se je pojavila tudi v odnosu do programa partizanskih pevskega zborov, saj je leta 1944 pesnik Mile Klopčič, predsednik Oddelka za umetnost pri Slovenskem narodnoosvobodilnem svetu, v komunističnem glasilu Ljudska pravica objavil članek, v katerem je pisal o tem, da je na partizanskih mitingih premalo upoštevana narodna pesem – in pri tem je prav posebej poudaril revolucionarnost in borbenost lepote kot take. Med drugim je zapisal:

»Da bojna pesem s partizansko vsebino prevladuje, je razumljivo, vendar ostanimo zvesti tudi svoji narodni pesmi. Začeli smo svoj osvobodilni boj zaradi tega, ker je bilo ogroženo naše življenje v celoti, torej tudi slovenska beseda (...) Lepota slovenske narodne pesmi ni mimobežna navidezna lepota operetnih šlagerjev, njena lepota je večna. (...) Res je malo narodnih pesmi, ki so po vsebini borbene, a nikar ne pozabljajmo, da je že lepota sama borbena, revolucionarna.«

Pesem je dvigala borbeni duh in upanje Slovencev. Zadnjo vojno pomlad je zbor tedaj že z novim dirigentom prof. Pavlom Šivicem pel ranjencem po zdravniških bolnišnicah v Italiji. Po vrnitvi v domovino – na sam dan njene osvoboditve – je podaril Ljubljčanom najlepše darilo; ubrano, umetniško izpiljeno, udarno partizansko pesem. Ta je z besedili partizanskih pesnikov in glasbenih stvaritev znanih glasbenikov Pahorja, Kozine, Simonitija, Gobca, Šivica, Kuharja idr. pomenila enkratni pojav v trpeči Evropi. Takrat so imeli za seboj že približno 120 nastopov.

Zbor se je po osvoboditvi za krajši čas razšel, vendar je kmalu znova zaživel pod vodstvom Pavla Šivica v sodelovanju s skladateljem ter večletnim harmonikarjem Janezom Kuharjem.. Dobil je tudi novo ime Partizanski invalidski pevski zbor. Partizanska pesem je postala ena največjih narodovih vrednot. Pesmi, ki smo jo Slovenci vzljubili, vzeli za svojo in jo ponotranjili, niso več izvajali le ob spominjanju na vojne grozote in silne žrtve minule vojne. Postala je spremljevalka in oblikovalka narodovega značaja. Predstavljala je veliko pomočnico pri povojni obnovi in izgradnji porušene domovine, radijski posnetki pa so partizansko pesem ponesli v vsak slovenski dom. Tudi zato je bil zbor vedno lepo sprejet v vsej ožji in širši domovini. V 50. in 60. letih je pesem upora odmevala po celi državi in po Evropi, tako v Italiji, Avstriji, Češki, Poljski, Romuniji, Nemčiji, Bolgariji, Madžarski, Nizozemski ... Vabila za ponovne nastope in turnee so prihajala od vsepovsod. Zbor je prejemal tudi mnoga javna priznanja in pohvale. Skozi desetletja je zbor prepeval s številnimi pevskega zbori na svojih ali kot gost na njihovih koncertih. Leta 1972 je zbor dobil svoje sedanje ime – Partizanski pevski zbor.

Partizanske pesmi so bile po razpadu Jugoslavije odmaknjene na rob javnega prostora kot ideološki in

Partizanski pevski zbor na slavnostnem koncertu v Cankarjevem domu ob 80. obletnici svoje ustanovitve; foto arhiv PPZ.

formalizirani glasbeni žanr brez pravega družbenega pomena in potenciala. Označene so bile za problematične zaradi svoje dvojne narave, in sicer svoje hkratne povezave z jugoslovansko identiteto in s socialistično preteklostjo. V luči naraščajočega nacionalizma in uvajanja neoliberalnih politik je antifašizem postal del problematične socialistične preteklosti ter predmet negacije in revizionizma. Zaradi tega so bile partizanske pesmi potisnjene od odra in uradnih praznovanj v neformalna, zasebna okolja. Vendar ne glede na to, da so izginile iz uradnega repertoarja, zaradi svoje

pomembnosti v ohranjanju spomina na prelomno zgodovinsko obdobje druge svetovne vojne in upora proti okupatorju, niso izginile iz spomina ljudi. Še več, njihova značilnost se vse bolj kaže v današnjem času. Devetdeseta leta so torej z osamosvojitvijo Slovenije sicer prinesla veliko pridobitev, čeprav je partizansko pesem nenaklonjenost nekaterih novih družbenih struktur hotela izriniti iz kulture. Vztrajna prizadevanja tedanjega zborovodje prof. Franca Gornika in 22 pevcev so ohranila ta del naše kulture. Zbor, ki se je zopet povečal, je nadaljeval svoje poslanstvo.

Celotno obdobje delovanja zbora je bilo temeljno poslanstvo v razvoju in ohranjanju partizanskih pesmi, pa tudi ljudskih in umetnih pesmi. Danes lahko rečemo, da je zbor postavil časten spomenik skladatelju Karolu Pahorju, tvorcu prvega, prav posebnega partizanskega pevskega zbora. Za počastitev visokega jubileja je zbor 26. aprila 2024 v sodelovanju z Zvezo borcev za vrednote NOB Semič, Občino Semič in Kulturnim centrom Semič organiziral koncert za počastitev jubileja zbora z izvedbo Gobčeve kantate »Hej, partizan!« kot osrednjo točko koncerta v Kulturnem centru Semič. Osrednji dogodek ob počastitvi 80. obletnice delovanja je bil Jubilejni koncert 5. junija 2024 v Gallusovi dvorani Cankarjevega doma v Ljubljani. Kot gost je sodeloval Primorski akademski zbor Vinko Vodopivec. Mladi glasovi so obogatili slavnostno izvedbo kantate »Hej, partizan!«. Zapela sta oba zbora ob spremljavi simfoničnega orkestra, kar je dalo dogodku veličastno glasbeno podobo.

Vpis petja partizanskih pesmi v Register nesnovne kulturne dediščine Slovenije

Petje je Slovincem dano že v zibelko. Ni naključje, ko pravijo, da sta dva Slovenca že pevski zbor. Petje in zborovsko petje ima pri nas že zelo dolgo tradicijo. Pesmi, ljudske pesmi, so nas od nekdaj spremljale celo življenje pri vseh opravilih. Petje je bilo nekdaj edini radio. Zdaj je seveda drugače, ko so nam moderna tehnična sredstva z internetom na čelu popolnoma ukinila tišino, v kateri smo nekoč prepevali. Posebno mesto je imelo petje v težkih okoliščinah, ko so se ljudje težko prebijali skozi življenje, tako tudi v vojski in vojnah. Tako je bilo tudi v obeh grozljivih vojnah preteklega stoletja. Slovenski skladatelji in pesniki so ustvarili številne pesmi za moški zbor, ki govorijo o vojnih temah, prebujajo

poslušalce k uporabi, jih bogatijo, jih spodbujajo, pa tudi tolažijo. Že v devetnajstem stoletju sta pesmi Davorina Jenka »Naprej zastava slave« in Antona Hajdriha »Jadransko morje« bodrili naše prednike, ki so se borili za svoj prostor pod soncem in v skupnosti evropskih narodov.

Med drugo svetovno vojno so nastale številne partizanske pesmi. V partizanih je bilo mnogo izobražencev in s knjigo ter puško v roki so predstavljali nepremagljivo silo. Pesmi so ustvarjali na temelju tradicije ljudske pesmi in dramatičnega doživetja vojne, okupacije in zatiranja. Napisali so jih številni bolj ali manj znani ustvarjalci, ki so bili glasbeno različno podkovani, med njimi so bili mnogi organizatori. Naj navedemo le nekaj tistih, katerih pesmi so še danes zelo priljubljene: Marjan Kozina, Radovan Gobec, Karol Pahor, Viktor Mihelčič, Janez Kuhar, Rado Simoniti. Te skladbe nedvomno bogatijo našo kulturno dediščino. Del pesmi izhaja iz svetovnega revolucionarnega in bojnega opusa, saj so k nam prišle iz španske državljanske vojne preko španskih borcev, iz ruske kulture in z enotami Rdeče armade, ali pa s partizansko vojsko iz drugih predelov nekdanje Jugoslavije in tudi od italijanskih partizanskih enot, ki so bile del slovenskih partizanskih sestavov. Slovenci smo ohranili melodijo, besedila pa poslovenili in jih ponotranjili kot izraz svojega boja in uporniškega duha. Ker so vse te pesmi prepevali v partizanskih enotah in so bile temeljni sestavni del partizanskih mitingov, jih še danes, kljub različnim izvorom, prepoznavamo kot partizanske pesmi. Ne gre pozabiti, da so nekatere od danes prepoznavnih partizanskih pesmi nastale tudi po vojni, medtem ko se mnoge pesmi iz bojov niso ohranile. Poleg novonastalih pesmi, posvečenih boju, zmagi in svobodi, so partizani in aktivisti narodnoosvobodilnega

boja pogosto prepevali stare tradicionalne slovenske ljudske pesmi, kjer so spremenili besedilo. Posebej na Primorskem, ki je že pred 2. svetovno vojno 25 let ječala pod fašistično diktaturo, so bile slovenske ljudske pesmi prepovedane, peli so jih po tiho v zastrtihi domovih, ali na ves glas na demonstracijah in v protestih, kjer so izražali uporniški duh in klic po svobodi.

Slovenske ljudske pesmi in ponarodele partizanske pesmi so povezovale ljudi, borce in aktiviste. Peli so jih partizani v bojih, peli so jih po končanih spopadih, da bi znova strnili vrste in se s pesmijo poslovili od padlih tovarišev, peli so jih izgnanci v taboriščih. Rasle so iz najhujšega trpljenja in dokazovale trdoživost zgodovinsko teptanega naroda. Te pesmi so prišle v vse kotičke naše dežele, v zidanice dolenskih gričev, v skednje in skrivne kleti primorskih rodoljubov, na osvobodjena ozemlja in globoko v sovražnikovo zaledje. Potovale so na ustih pojočih borcev, brez not in brez zapisa, le po spominu. Zato so se besedila včasih prilagodila in preoblikovala. Da ne pozabimo, tudi v samostojni Sloveniji so se nekatera besedila teh pesmi delno preoblikovala. To pomeni, da pesmi živijo dalje, le tu in tam se morajo podrediti novim zgodovinskim okoliščinam.

Ko so ljudje v najglobljih stiskah, pogosto pomislijo na mater. Z materjo je povezana danost življenja, začetek najbolj ranega zavedanja, jezika in morda tudi petja ter prvih pesmi, ki jih matere prepevajo otrokom v zibelkah. In če kaj seže človeku do srca, so to dom in pesmi, ki jih ta dom ima. Ta misel je Partizanski pevski zbor vodila, ko je začel razmišljati, kako bi partizanske pesmi in njihovo petje, ki je tako globoko zasidrano v zavesti in tudi že tradiciji mnogih Slovencev zapisali v register nesnovne kulturne dediščine. V prvih poskusih leta 2019 nismo

uspeli, ker je prevladovalo mnenje, da so partizanske pesmi v glavnem avtorske skladbe in niso upoštevali, da petje teh pesmi vzbuja v poslušalcih čustvena razpoloženja. S tem spoznanjem in primerno utemeljitvijo smo aprila 2023 poslali pobudo za vpis izvajanja partizanskih pesmi v Register nesnovne kulturne dediščine Koordinatorju varstva nesnovne kulturne dediščine, Slovenskemu etnografskemu muzeju. Koordinator je 23. junija 2023 poslal pismo, v katerem nas je obvestil, da prijaven element nesnovne kulturne dediščine z imenom »izvajanje partizanskih pesmi« odgovarja merilom in je zato primeren za vpis v Register nesnovne kulturne dediščine.

Strokovna skupina Koordinatorja varstva nesnovne kulturne dediščine je nato pripravila vso potrebno dokumentacijo, usklajeno s pravilnikom o registru kulturne dediščine. Proces priprave dokumentacije je trajal do konca aprila 2024. Ministrstvo za kulturo je 22. 5. 2024 vpisalo element pod imenom »petje partizanski pesmi« pod oznako EID 2-00118 v Register nesnovne kulturne dediščine Slovenije, ki si ga lahko ogledate na spletnem naslovu https://geohub.gov.si/ghapp/iskd/?data_id=dataSource_2-MK_RNSD_4402=3623-3%4801A&page=RNSD&views-RNSD-Desna-sekcija%2CRNSD-Pogled-OP. Ob vpisu v Register so bili identificirani trije nosilci in sicer: Kulturno društvo Partizanski pevski zbor iz Ljubljane, Zavod Novi kombinat – Ženski pevski zbor Kombinat iz Ljubljane in Kulturno društvo Moški pevski zbor »Slava Klavora« iz Maribora. Število nosilcev s tem ni omejeno. Toplo so vabljene skupine ali zbori, ki pojejo partizanske pesmi in jih imajo v rednem repertoarju svojih nastopov, da se prijavijo Varuhu Registra nesnovne kulturne dediščine kot nosilci »petja partizanskih pesmi«.

Pravo doživetje na slavnostnem koncertu PPZ pa je bilo izvajanje Kantate Hej partizan Radovana Gobca. Za PPZ jo je priredil dirigent Iztok Kocen. Ob izvajanju Kantate so se zboru pridružili pevci Primorskega pevskega zbora Vinko Vodopivec, sopranistka Gaja Sorč in baritonist Marko Erzar; foto arhiv PPZ.

Z vpisom petja partizanskih pesmi v Register nesnovne kulturne dediščine smo vsekakor zavarovali partizansko pesem pred pozabo in jo ohranili prihajajočim rodovom. S tem je Partizanski pevski zbor izpolnil svoje osnovno poslanstvo, ki je »Izvajanje izvirne partizanske pesmi in pesmi upora kot prispevek h kulturi našega naroda, ki izvira iz narodno-osvobodilne borbe za svobodo ter varovanje partizanske pesmi kot kulturne dediščine«. Zbor bo vsekakor tudi v bodoče izpolnjeval svojo vizijo in sicer z javnimi nastopi ohranjal pe-

smi upora in izvirne partizanske pesmi za sodobnike in mlajše rodove.

Jožef Roškar,
predsednik Partizanskega pevskega zbora

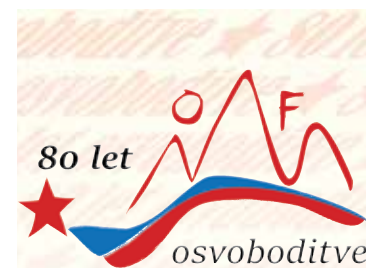
Viri:

Tri četrta stoletja Partizanskega pevskega zbora,
Ljubljana, april 2019

80 let Partizanskega pevskega zbora, Ljubljana,
maj 2024

Vanda Škodnik: Od Invalidskega do Partizanskega
pevskega zbora, Ljubljana, 1984

spletišče: www.ppz.si

Ljubljana se spominja, praznuje in opominja

Meta Verbič

SVOBODA, RESNICA, MIR

Zbornik spominov in akcije prihaja v vaše roke prav v dneh, ko Ljubljana – mesto heroj skupaj z vsemi Slovenci in evropskimi narodi praznuje 80. obletnico osvoboditve izpod fašizma in nacizma. 9. maj je tudi praznik Ljubljane in zato se v teh majskih dneh zbiramo ob spominskih obeležjih, ki nas spominjajo na dogodke neposredno pred dokončno zmago maja

leta 1945. To so dnevi veselja, pa tudi spoštljivega spomina na vse, ki so za našo svobodo žrtvovali največ, kar so lahko: **ŽIVLJENJE**.

Spominjamo se 27 talcev, članov vodstva OF v Ljubljani, ki so jih v Smrečju pri Turjaku 4. maja 1945, le nekaj dni pred osvoboditvijo, zverinsko mučili in ubili domobranci. S tega kraja vedno odidemo z zavedanjem, da spomin na 26 talcev ter vse žrtve fašizma in nacizma ne sme nikoli ugasniti in njihova imena

»Nikoli ne bomo teptali človekovega dostojanstva.«, foto Srečo Knafelc.

Poklon predsednika vlade dr. Roberta Goloba padlim v zadnjih bojih za osvoboditev Ljubljane; foto Nik Rovar.

ne smejo utoniti v pozabo. Odidemo s trdno voljo, da bomo vedno delali za mir, sožitje v duhu strpnosti, za razumevanje med različno mislečimi in da ne bomo nikoli teptali človekovega dostojanstva.

Podobno sporočilo vsako leto znova podamo na Orlah, kjer se pri spomeniku poklonimo padlim borcem VII. korpusa, ki jim ni bilo dano, da bi 9. maja 1945 z Ljubljančani delili veselje ob težko priporjeni zmagi nad nacifašizmom.

Na Orlah se nam vedno s cvetjem in pozdravnimi besedami pridružita župana Mestne občine Ljubljana in Občine Škofljica. Leta 2023 pa se nam je prvič v zgodovini samostojne Slovenije pridružil predsednik vlade. Dr. Robert Golob se je žrtvam poklonil s polaganjem venca in spominskimi besedami. Poudaril je, da na Orlah ne zaznamujemo zgolj osvoboditve Ljubljane, ampak tudi številne žrtve, ki so padle tik pred koncem 2. svetovne vojne. Spomnil je, da je bila Ljubljana edina prestolnica v okupirani Evropi, ki so jo okupatorji obdali z bodečo žico. V nadaljevanju je poudaril, da je bila naša vojska edina mednarodno priznana zavezniška sila, česar pa nekateri poraženci

te vojne še danes ne morejo pozabiti. Žrtve, ki so padle na tem kraju, so tako pomembno simbolne, da je prav, da jih nikoli ne pozabimo, je nadaljeval predsednik vlade in spomnil na trpljenje celega mesta. Opozoril je še, da se zgodovina ne sme zlorabljati.

Ob tej priložnosti smo se na Orlah iskreno veselili srečanja z 98-letnim partizanom, udeležencem bojov na Orlah, Avgustom Britovškom – Vančem, ki ga je na njegovo posebno željo na pot iz Koroške pospremila njegova družina.

Praznovanja osvoboditve Ljubljana pa ne bi bilo brez tradicionalnega množičnega pohoda po poti okoli Ljubljane, po poti, na kateri je bila med 2. svetovno vojno postavljena bodeča žica. S tem pohodom Ljubljana slavi in na sodoben način obeležuje svojo zgodovino. V četrtek se po poti sprehodijo malčki ljubljanskih vrtcev, v petek se na pot odpravijo učenci osnovnih šol, v soboto pa se Ljubljančanom pridružijo udeleženci iz vse Slovenije. Vsakoletnega Pohoda ob žici se udeleži več deset tisoč pohodnikov in tekačev trojk vseh generacij, med njimi trojke ZZB NOB Ljubljana.

Štart trojk na Stritarjevi ulici 2024; foto arhiv ZZB NOB Ljubljana.

Tako se Slovenci na miroljuben način spominjamo veličine našega naroda in tovarštva, ki nam je omogočilo, da smo bili uspešni v vojni z veliko večjimi in močnejšimi nasprotniki, ki so si razdelili našo domovino.

In ko pride jesenski čas ter se umirja narava in z njo tudi mi, se spominjamo vseh padlih, ustreljenih in umorjenih v vojnih vihratih, ki jih je preživel slovenski narod. Pa je danes to res miren, spoštljiv čas za vse žrtve in za nas, ki se srečujemo ob grobovih, spomenikih in spominskih obeležjih s cvetjem ter spominskimi nagovori? Odgovor je jasen in kratek: NE. Vsak dan smo priča grozljivim poročilom z vojnih območij

Zadovoljni tekači ZZB NOB Ljubljana po teku.

Gramozna jama s položenim cvetjem; foto Nik Rovar.

v Ukrajini, Gazi, Libanonu in še marsikje kje po svetu. Spet smo priča vsakodnevni razpravi o povečanju sredstev za oboroževanje in najrazličnejšim pripravam na morebitno nevarnost vojne. Vse to kaže, da nas zgodovinske izkušnje svetovne polpretekle zgodovine niso izučile. Pa bi nas morale.

Zato se morajo besede spomina, opomina in opozorila, besede svoboda, resnica, mir izgovarjati vse glasneje, in to ne glede na to, ali se srečamo v Kozlarjevi gošči, pri Grobnici narodnih herojev, spomeniku v Gramozni jami, Kostnici žrtev 1. svetovne vojne, v Spominskem parku padlih na ljubljanskih Žalah ali pri spomeniku padlim v osamosvojitveni vojni leta 1991. In še pri številnih drugih spominskih obeležjih na mestnih ulicah, v primestnih vaseh in skritih kottiških okoliških gozdov.

Tudi pri spomeniku na Sv. Urhu 1. novembra, ki je še en pomnik izdanim, ok-

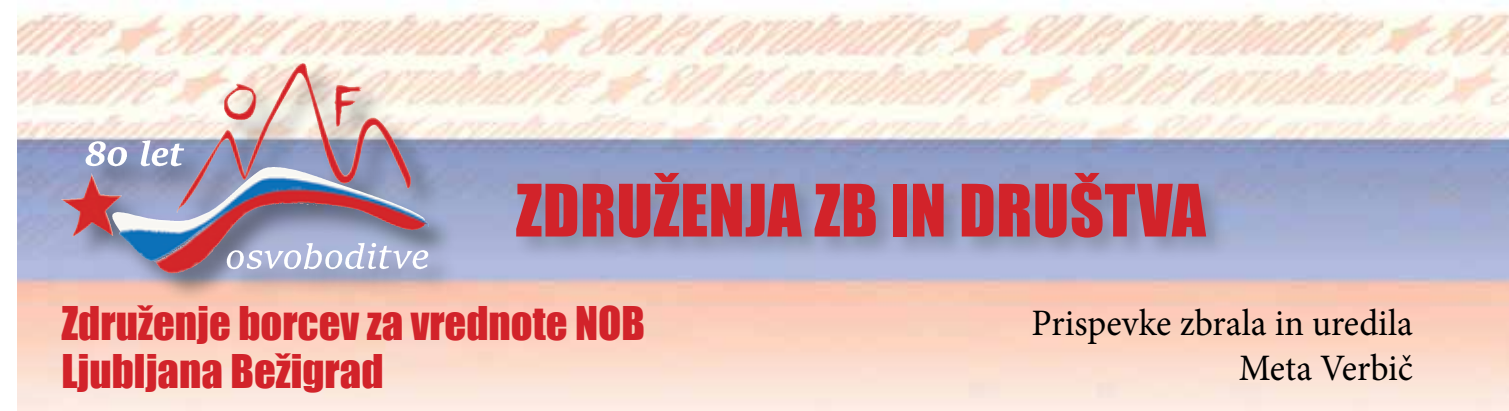
rutno mučenim in ponižanim nedolžnim žrtvam okrutnega vojnega stroja, še posebej domačih izdajalcev.

Vedno znova poudarjamo, da so bili slovenske partizanke in partizani, ki so skupaj z armadami protihitlerjevske koalicije premagali največje zlo 20. stoletja, fašizem in nacizem, na pravi strani zgodovine. Brez dlake na jeziku izpostavljamo nevarnost dviganja glave fašizma pred našim pragom in tudi za njim. Tako je tudi prav, saj vsak dan znova spoznavamo, da svoboda in mir nista samoumevna. Zato je še toliko pomembneje, da to vedno znova ponavljamo, predvsem pa s svojimi dejanji dokazujemo, da smo ponosni dediči v

NOB izbojevanih vrednot – svobode, miru, resnice, solidarnosti, strpnosti, tovarištva in človekovih pravic.

Sv. URH 1. novembra 2024 – tiho in spoštljivo; foto Nik Rovar.

80. obletnica smrti narodne herojinje Danile Kumar – Andreje (1921–1944)

18. marca 2024 je minilo 80 let, odkar je bila v nemški zasedi ubita narodna herojinja Danila Kumar – Andreja. Bila je ena od mnogih pogumnih slovenskih deklet, ki so se odzvale pozivu OF k uporabi slovenskega naroda proti nacifašizmu in domačim izdajalcem. Nanjo nas v Ljubljani spominjajo osnovna šola za Bežigradom, ki še vedno nosi njeno ime, Osnovna šola Danile Kumar, in dva spomenika z njenim doprskim kipom. Eden stoji pred osnovno šolo, drugi pa v družbi še šestih narodnih herojev in herojinj v parku v Črnučah. Danila je bila borka že od otroških let, saj je bila Primorka iz Goriških brd. Komaj 14 let je bila stara, ko so jo zaprli in spraševali, kdo prihaja k njim, kaj govori njen oče in kam zahaja. Pa še topli so jo. Vendar je Danila že takrat na vse to odgovarjala z molkom. Da bi se družina izognila fašizmu, je pribežala v Ljubljano. In zgodilo se je to, kar se je kasneje zgodilo mnogim Primorcem. Spet jih je ujel fašizem in edina pot je bila, da se skupaj s preostalimi Ljubljančani, Slovenci in tudi z drugimi narodi takratne Jugoslavije uprejo temu največjemu zlu 20. stoletja. Boj za svobodo in človekove pravice je nadaljevala tudi Da-

nila Kumar. Pri svojem illegalnem delu se je več kot leto skrivala ter izogibala vsem pastem in blokadam. Junija 1942 jo je fašistična oblast aretirala; po pobegu iz zapora je odšla v partizane in bila bolničarka, nato pa namestnica političnega komisarja čete in Tomšičevega bataljona. Jeseni 1943 je bila v nemški ofenzivi huje ranjena. Po okrevanju je bila januarja 1944 poslana na politično delo na Gorenjsko. Tu je delovala kot članica pokrajinskega odbora Slovenske protifašistične ženske zveze. 18. marca 1944 je na hribu Lubnik padla v nemško zasedo in bila ubita. Za Nemce pa tudi to ni bilo dovolj. Mrtvo so oskrunili in jo razgaljeno pustili ležati več dni.

Vsako leto se 18. marca, na dan njene smrti, poklonimo spominu nanjo. Tudi leta 2024, ob 80. obletnici njene smrti, smo se zbrali pri spomeniku pred Osnovno šolo Danile Kumar. K spomeniku smo položili cvetje in

Danila Kumar – Andreja

Vsako leto se žrtvam 7. septembra pokloni župan Mestne občine Ljubljana Zoran Janković,

prisluhnili spominskim besedam predsednika KO ZB Posavje Venčeslava Jakopiča.

Leto 1941 – prvi oboroženi upor na Posavju

V parku v bližini znanega gostišča pri Ruskem carju, na nekdanji Tyrševi cesti, je urejena ploščad s spomenikom. Veliko Ljubljančanov hodi po pločniku mimo tega pomnika, ki spominja na prvi oboroženi upor na Posavju med drugo svetovno vojno. Se kdaj ustavijo in preberejo napis na plošči, ali pa hitijo mimo, kot da jim ni mar, kaj stoji le nekaj metrov stran od njihove poti? Tako kot vsako leto so se tudi 2023 in 2024 7. septembra zbrali prebivalci Četrtna skupnosti Posavje in mnogi Ljubljančani na ploščadi pred spomenikom.

7. september je kot spomin na prvi oboroženi upor na ljubljanskem Posavju v času 2. svetovne vojne tudi praznik Četrtna skupnosti Posavje. Na ta dan leta 1941 so v bližini znanega gostišča Pri ruskem carju na takratni Tyrševi cesti mladinci z orožjem napadli in razgnali italijansko patroljo. To so bili štirje mladeniči 17 in 18 let: Alojz Gogala, Jože Kališnik, Miro Kos in Adrijan Kumar. Pogumno so hoteli preprečiti svojo aretacijo, in tako so

z revolverskimi strelji napadli tri italijanske obmejne miličnike in dva finančna stražnika; dva miličnika so tudi ranili.

V Četrtni skupnosti Posavje v poimenovanju ulic in ploščadi živi spomin na 473 aktivistov OF in na 104 domačine, ki so odšli v partizane. 70 jih je v boju padlo. Ustreljeno je bilo osem talcev, osem pa jih je pobila t. i. Črna roka, zločinska belogardistična frakcija. Iz taborišč se ni vrnilo 22 domačinov.

Prvo praznovanje 7. septembra kot krajevnega praznika takratne Ježice je bilo že leta 1955, leta 1959 pa je ta dan postal praznik občine Ljubljana Bežigrad. V 70. letih je bil to praznik Krajevne skupnosti Posavje in nato Spominski dan ljubljanskega Posavja. Od leta 2011 je 7. september praznik Četrtna skupnosti Posavje.

Sajenje žafranov ob kipu Danile Kumar

Kip Danile Kumar pred OŠ Danile Kumar

Združenje borcev za vrednote NOB Ljubljana - Center

21. maj 1942 – spet so odjeknili strelji v Gramozni jami

»Vsak dan me vodi pot v šolsko poslopje mimo močnega spomenika moža, ki upira pogled proti Ljubljanskemu gradu. Zdi se kot, da pazi na Ljubljančane. Na spomeniku piše: Tone Tomšič.«

To so besede enega izmed nekdanjih učencev Osnovne šole Poljane, ki se je več desetletij imenovala po narodnem heroju Tonetu Tomšiču. Čeprav jih je učenec

Narodnemu heroju Tonetu Tomšiču se vsako leto poklonimo konec maja, ko je bil kot talec ustreljen v Gramozni jami.

zapisal ob neki drugi priložnosti, tudi v letu 80. obletnice osvoboditve izražajo bistvo upornega duha narodnega heroja Toneta Tomšiča, katerega smrti se vsako leto spomnimo člani Zveze borcev v Ljubljani.

Tudi maja leta 2023 in 2024 je bilo tako. Zbrali smo se pri spomeniku, delu kiparja Borisa Kalina, ki je bil postavljen leta 1957 kot prvi spomenik kakšnemu slovenskemu narodnemu heroju.

Ob tej priložnosti se vedno znova spomnimo ži-

Pevski zbor OŠ Poljane, ki se je nekoč imenovala OŠ Toneta Tomšiča. Ne glede na spremembo imena pa njeni učenci s svojimi mentorji vedno sodelujejo na spominski prireditvi.

vljenjske poti Toneta Tomšiča, tržaškega rojaka, ki je že zelo zgodaj občutil fašistično nasilje, to je družino tudi pregnalo v Ljubljano. Tu je postal študent prava, skojevec in nato tudi komunist z vizijo. Doživel je ustanovitev OF, katere načela in usmeritve je pisal tudi sam. Kljub vsem izkušnjam ilegalca ga je doletela izdaja. Decembra 1941 ga je skupaj z ženo Vido, ki je tudi bila aktivistka OF, aretirala italijanska politična policija. Zaslíševali in mučili so ga italijanski in nemški okupacijski organi v Ljubljani in v Begunjah. Pred italijanskim vojaškim sodiščem je bil obsojen na smrt in 21. maja 1942 ustreljen v Gramozni jami.

Ob spoštovanju spomina na Toneta Tomšiča spominska slovesnost vedno dobi tudi pečat veselja mladih, saj nobena ne mine brez sodelovanja učencev in učiteljev Osnovne šole Poljane. V kulturni del programa se

Vida Janežič v družbi Ivana Cankarja v avli Gimnazije Poljane.

potrudijo umestiti delček mladostne razigranosti. Po končani prireditvi se večkrat zapletem z njimi v pogovor. Na vprašanje, kaj jim pomeni sodelovanje na tovrstni spominski slovesnosti, sem že večkrat dobila odgovor: »Veseli smo, saj je bil Tone Tomšič eden izmed tistih, ki so se borili, da smo danes svobodni, veseli, govorimo slovenski jezik, pojemo slovenske pesmi in hodimo v slovensko šolo.«

Spomin na 24 talcev in narodno herojino Vido Janežič –Lučko

Tako kot vsako leto smo se tudi leta 2023 in 2024 v oktobru zbrali na kraju spomina na 24 talcev, meščanov Ljubljane in aktivistov OF, ki jim ni bilo vseeno za svobodo domovine. Leta 2024 smo vse besede, misli in pesmi posvetili Vidi Janežič – Lučki, narodni herojinji, ob 80. obletnici njene mučeniške smrti v ljubljanskih zaporih 6. oktobra 1944. Tako kot 24 talcev je tudi ona pustila pečat v naši zgodovini, ki bi se lahko obrnila popolnoma drugače, kot se je, če ne bi bilo tako odločnih in kljubovalnih ljudi, ki so ponosno zrli smrti v oči in se niso uklonili krutosti okupatorja ter nemočnemu gnevu izdajalcev domačega naroda.

»Svoboda bo prišla, a mene več ne bo!«

»Svoboda bo prišla, a mene več ne bo,« so bile besede, s katerimi se je 6. oktobra 1944 za vedno poslovila narodna herojinja Vida Janežič – Lučka. Zapisala jih je v francoščini, tik pred mučeniško smrtjo, na steno svoje zaporniške celice.

Dijaki Gimnazije Poljane so z mentorico Matejo Pandel spomin na Vido Janežič – Lučko zapisali po spominih Alenke Gerlovič, shranjenih v arhivu Gimnazije Poljane. Posredovali so jih na spominski prireditvi pri spomeniku 24 talcem, na kraju, kjer je svoj pečat pustila tudi Vida, najprej kot mlado dekle, dijakinja, nato kot tajnica ustanove, ki je l. 1977 po njej dobila ime – Gimnazija Vida Janežič Poljane, danes Gimnazija Poljane.

Vida se je rodila l. 1914 v siromašno železničarsko družino v Baški grapi. Kmalu je ostala brez staršev, zato je to vlogo prevzela njena teta Pavla. Razvila se je v vsestransko športnico, rada je smučala, kolesarila, vneto zahajala v gore, a se je temu odpovedala, takoj ko so italijanski fašisti aprila 1941 pridrli v Ljubljano. Z vsem

Portret Vide Janežič

Kip narodne herojinje Vide Janežič je našel prostor v Parku narodnih herojev na Črnučah; foto arhiv Združenja borcev za vrednote NOB Črnuče.

13. 10. 2024: spominska slovesnost pri spomeniku 24 talcev.

ognjem se je predala delu v organizaciji Osvobodilne fronte na poljanski gimnaziji in velikokrat pošteno podkurila pod nogami domobranski policiji, ki ji zlepa ni prišla na sled. Zbirala je denar, živila, obleke, pomagala internirancem, pridobivala nove borce, širila narodnoosvobodilno propagando.

Takole se je spomnila Alenka Gerlovič, katere besede so shranjene v arhivu Gimnazije Poljane: »Bila je jesen 1943, obletnica oktobrske revolucije. Z Vido sva bili sami v rajonskem odboru OF za Šiško, ona sekretarka, jaz članica odbora, ko je rekla: 'Akcije se morava udeležiti tudi midve!' Priskrbeli sva si vrtni škropilnici, polni črne barve. Pod drevesi, na katerih je še viselo velo listje, je bilo temno in varno. Čakali sva na pravi trenutek, da sva preko ceste na veliko pisali grafito OF, TITO. Nato so sledili jutranji ulični sestanki z aktivisti in Vida je bila vedno točna, da sodelavcev ni spravljala v nevarnost. Velikokrat je bilo mračno, ko je srečevala korakajoče nemške čete, pojoč odsekane koračnice, ne vedoč, da gre to neznatno, neoboroženo dekle vsako jutro v boj proti njim.«

Toda prišel je 24. februar 1944, ko jo je izsledil

zloglasni policijski agent Kobi in ji sledil do doma ter jo aretiral. Zaprli so jo v ljubljansko prisilno delavnico. Tam je srečala prijateljico aktivistko Ančko Boruta – Diki, ki so jo v zaporu strašno pretepali, ob pogledu nanjo pa je Vida dejala: **»Skrbi me, toda tvoj zgled mi vliva pogum.«** Sledilo je mučenje z vprašanji o njenem predvojnem levičarskem delu na univerzi, saj agenti domobranske policije niso vedeli, koga imajo resnično v pesti. Tako je svoji sojetnici Diki smeje povedala: **»Kakšni bedaki so! Ničesar mi niso mogli dokazati. Niti v koncentracijsko taborišče me ne morejo poslati. Šla bom le na prisilno delo!«** Zatem so jo odpeljali v taborišče pri Salzburgu.

Vida pa je spoznala vso človeško krutost, ko jo je po izdaji neke ljubljanske zapornice policija iz taborišča pripeljala nazaj v ljubljanske zapore. Tu se je zanjo začela zadnja dolžnost v boju za svobodo domovine: **zdržati!**

Zdržati pretepanje, zverinsko mučenje, pogled na streljanje talcev v gramozni jami, omamljanje z mamilom, da bi končno kaj izdala. Vendar ne! Vida je razbila kozarec z mamilom in si s črepinjami prerezala žile, da ne bi česa izdala. Načrt policije pa je bil drugačen: rešiti

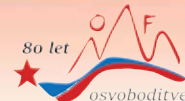
njeno življenje, da bodo lahko iz nje iztisnili priznanja, zato so jo poslali v bolnišnico. Po mesecu dni zdravljenja so jo pripeljali na ponovno zasliševanje. Zelo slabotna in pretepena je sojetnici rekla: »**Veš, mi smo temelj, na katerem se gradi svet!**«

Proti večeru 6. oktobra 1944 so v Vidino celico prišli zloglasni policijski agenti. Iz celice se je slišalo njihovo zverinsko kričanje. Pol ure po njihovem odhodu se je slišal prisilni vik in krik, potem pa so razglasili, da se je Vida obesila. Nihče ni verjel. Policija je videla, da je ne bodo prisilili v priznanja, zato so se je morali znebi-

ti. Najverjetneje so jo zastrupili in pozneje obesili njeno truplo. Na steni njene celice pa so našli napis v francoščini: »**Svoboda bo prišla, a mene več ne bo!**« Tako je postala nekoč preprosta deklica heroj vsakdanjih ljudi, kmetov, proletarcev, opomnik o generaciji brez mladosti, lačno, prezeblo, a vendarle borbena in trmasto doseči svobodo ter pravičnost. Torej opomnik o generaciji, ki je postavila temelje novemu in svobodnemu življenju.

*Vse fotografije hran Arhiv Združenja borcev za vrednote
NOB Ljubljana Center*

Združenje borcev za vrednote NOB Črnuče

Tri dni smo jokali od sreče, ko smo bili vsi živi doma

Rudi Vavpotič, že malce več kot tri desetletja predsednik Združenja borcev za vrednote NOB Črnuče, se ne spomni podrobnosti o tem, kako je doživel osvoboditev Ljubljane izpod nacizma in fašizma. Ta dan je namreč doživel kot 14-letni fant z medvojnimi kurirskimi izkušnjami. Samo tole pravi: »Bilo je veselo. Tri dni smo jokali od sreče, ker smo se vsi živi in zdravi vrnili domov.«

Se pa dobro in zelo podrobno spominja začetka 2. svetovne vojne in okupacije Slovenije. Takole pripoveduje: »6. aprila 1941, bila je cvetna nedelja, so nemške štuke napadle radijski oddajnik v Štuli pri Domžalah. Pet jih je ena za drugo navpično strmoglavilo nad oddajnik in odvrгло kakšnih 100 kg težke bombe. V pičlih 15 minutah so oddajnikovo stebrišče popolnoma uničile. Oddajnika v Štuli ni bilo več. 8. aprila so

na Črnuče vkorakali Italijani. Vselili so se v Ekartovo hišo pri mostu (sedanja avtošola). Na Črnučah so se zadrževali le nekaj dni, potem so jih zamenjali Nemci. Na vsaki strani črnuškega mostu so Italijani in Nemci postavili svoje mejne službe in stražarje ter obesili zastave svojih držav. Nemci so že takoj aprila vzpostavili svojo oblast. Na javnih stavbah so odstranili vse slovenske napise, zaprli slovensko šolo ter vse slovenske ustanove in društva. Imenovali so župane, tajnike in uslužbenke občine ter postavili policijo. Peta kolona je takoj izstopila in videlo se je,

Rudi Vavpotič

Bronasti kip dveh partizanov z imeni padlih prebivalcev Črnuč pred Kulturnim domom na Črnučah je delo kiparja Stojana Batiča in je bil postavljen 1949. Načrt zanj pa so pripravili študenti arhitekture pod vodstvom arhitekta Jožeta Plečnika.

kdo je bil že vnaprej pripravljen za sprejem okupatorjeve službe. Kar hitro smo vedeli, kdo je pravi Slovenec in kdo je postal izdajalec.« Besede o dogajanju na Črnučah kar vrejo iz Rudijevih ust. To ni nič čudnega, saj se je rodil v delavsko-kmečki družini s petimi otroki, očetu, ki je bil vključen v delavsko gibanje že leta

1938, nato pa je leta 1941 v OF s Stanetom Bizjakom prevažal orožje v mestnih vozilih v Dolomite, kjer je bilo vodstvo OF in partizanstva. Tudi 12-letni Rudi je začel sodelovati z OF in partizani. Kot mlad skojevec je bil kurir v mengeškem rajonu, nato pa v IV. operativni coni v Novi Štifi pri Gornjem Gradu. V njihovi hiši je bila tudi partizanska tiskarna kamniškega okrožja.

Nekoč, ko je kot kurir na Moravškem preko Srednje vasi za Miklavžem nesel pošto za prehod partizanskih brigad čez reko Savo, so ga ujeli domobranci z domžalske belogardistične postojanke. Imel pa je srečo, da ga je lajež psov opozoril, da se nekaj dogaja, in je že pred vasjo skrnil pošto pod neki hlod. Čakali so kurirja. Rudi je bil očitno izdan. Pošte pri njem niso našli. Izgovarjal se je, da je nabiral borovnice in gobe ter se pri tem izgubil. Verjeli so mu, da ni pravi partizanski kurir, in ga odgnali v Domžale. V belogardistični postojanki so ga zasliševali, in sicer predvsem kdo je, da bi tako izvedeli tudi za družino. Med zaslišanjem so v postojanko klicali z gestapa v Kamniku. Takrat je k Rudiju stopil Ivan Bezek, ga sunil v rit in spodil z besedami: »Če te še enkrat dobimo v gozdu, te bomo kar tam ustrelili.« Rudi je tekkel, kot so ga nesle noge. Šele mnogo pozneje se je zavedel, da ga je Ivan Bezek rešil, da ga niso predali gestapu. Trideset let po vojni sta se srečala v bolnišnici v Valdoltri, kjer je bil njegov rešitelj tajnik. Drug drugemu sta se zahvalila, da se je življenje tako izteklo. Rudi Vavpotič je nanizal še kar nekaj spominov iz svojih kurirskih let.

Potem pa je prešel na čas po vojni in povedal tudi, kako se s sodelavci v Združenju borcev za vrednote NOB Črnuče trudijo za ohranjanje vrednot NOB s skrbjo za spomenike in spominska obeležja. S srečevanjem pri spomenikih in obeležjih ob praznikih, kot sta dan upora 27. aprila in 1. maj, mednarodni praznik

Park narodnih herojev v Črnučah

dela, pa ob dnevu mrtvih 1. novembra, in septembra na Rašici ob obletnici požiga prve slovenske vasi Rašice, se spomnijo vseh tistih padlih borcev, ubitih talcev in drugih žrtev fašizma in nacizma, ki so za našo svobodo žrtvovali največ, kar so lahko – svoje življenje.

Posebej so ponosni na Park narodnih herojev, ki je spomenik državnega pomena. Park je bil po načrtih arhitekta Andreja Kovača urejen 1990. Takrat ga je krasilo sedem bronastih doprsnih kipov črnuških narodnih herojev. Naredili so jih kiparji A. Sigulin, S. Kolenc, M. Keršič in L. Vodopivec. Žal pa so bili leta 2006 ukradeni. V sodelovanju z Mestno občino Ljubljana so leta 2008 kiparji Paola Korošec, Aleš Jurič, Matjaž Rebec in Vasja Ulrih izdelali nove, tokrat betonske doprsne kipe. Danes na Črnuče iz Parka zrejo narodni heroji Maks Pečar s kar dvema partizanskima imenoma – Črne in Andrejev, Janko Bizjak, Rezka Dragar – Olga, Franc Ravbar – Vitez, Vida Janežič – Lučka, Ivan Kavčič – Nande in Danila Kumar – Andreja. Vsak od njih ima svojo zgodbo – nekaj jih boste našli tudi v tem zborniku, vsem pa je skupno to, da so bili že pred vojno nosilci boja za delavske pravice, po okupaciji pa neustrašni borci za svobodo.

In prav v Parku narodnih herojev se vsako leto

zberejo Črnučani pred 27. aprilom, dnevom ustanovitve OF in dnevom upora, ter 1. majem, praznikom dela. Vedno znova se spomnijo, da so se štiri leta borili proti tujim vojskam in oblastnikom, ki so v šolah prepovedali slovenski jezik in uničevali slovenske knjige, naši domovini spremenili ime, streljali talce ter zapirali domoljube.

Jesenski pohod na Rašico

Borci Rašiške čete so 18. septembra 1941 napadli avto nemške razmejitvene komisije, ki je določala mejo med Italijo in Nemčijo ter se je vračala iz vasi Rašica. V napadu je bilo ubitih šest članov razmejitvene komisije in vojakov, uničen je bil tudi avto. Čez dva dni, 20. septembra 1941, je nemška vojska maščevalno napadla in požgala vas Rašico, vaščane zaprla v Škofove zavode v Šentvidu, nato pa izselila v Bosno in na Hrvaško. Sovražnikova vojska je začela tudi pogon za Rašiško četo. V spopadih so bili nekateri partizani ranjeni, a sovražniku ni uspelo ujeti nikogar. 27. septembra so borci z ranjenci počivali v dvojnem kozolcu

Pri spominski plošči na mestu, kjer je padel Cene Štupar, se vedno ustavijo tudi pohodniki na Rašico, med katerimi so tudi učenci OŠ Maksa Pečarja, ki radi prisluhnejo svojim učiteljem, ki jim predstavljajo zgodovino teh krajev in njene junake.

Takole se pohodniki zbirajo na Rašici.

med hribom Dobeno in vasjo Selo. Z njimi sta bila bolničarka Rezka Dragar in Maks Pečar. Njihovo skrivališče je Nemcem izdal domačin iz Sela. Maks Pečar je bil v boju smrtno ranjen, preostalih deset borcev in Rezko Dragar pa so zajeli in odpeljali v zapor v Begunje. 6. oktobra 1941 so vse usmrtili v Lancovem pri Radovljici.

V spomin na požig Rašice Črnučani septembra

Brez učencev OŠ Maksa Pečarja tudi na Rašici po končanem pohodu ne bi bilo tako slovesno, kot je.

že leta organizirajo pohod na Rašico, ki se ga vedno udeležijo tudi učenci OŠ narodnega heroja Maksa Pečarja, ki tudi sicer nikoli ne odklonijo sodelovanja na spominskih prireditvah. Ko se zberejo na Rašici, prisluhnejo besedam spomina na požig vasi in Rašiško četo. Običajno druženje na Rašici zaključijo s partizansko pesmijo.

Podgorica – spomenik pri Kraljevi domačiji

V Podgorici, na kraju, kjer je nekoč stala Kraljeva domačija, nas spomenik spominja na še en zločin okupatorjev. V domačiji je bila partizanska javka. 9. avgusta 1944 so okupatorji hišo zažgali in v njej so živi

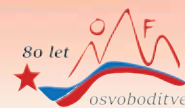
zgoreli Lucija, Ivana, Katarina, Rezika, Franc in Jernej Kralj ter Franc Paternoster.

Spomenik je delo Alberta Sušnika in je bil postavljen 1955, za prenovu pa je leta 1974 poskrbel Franc Jamšek. Stena je grajena iz kamnitih kvadrov, na njej sta dve kamniti spominski plošči in nad njima v kamnitem krogu vdolbena zvezda. Tudi to je kraj srečanj in spomina na grozote 2. svetovne vojne. Še posebej slovesno je ob dnevu mrtvih, ko Združenje borcev za vrednote NOB Črnuče pripravi komemoracijo s kulturnim programom in polaganjem cvetja.

Ob tej priložnosti velja posebej poudariti, da Črnučani ne zanemarjajo številnih drugih zgodovinskih pomnikov, tudi tistih v sosednjih občinah, kjer so padli njihovi narodni heroji. Izredno dobro sodelujejo z občinami Trzin, Kamnik, Domžale in Mengeš, kjer je veliko spominskih obeležij, ki so med vojno združevala prebivalce in udeležence NOB. V tem duhu se povezujejo tudi danes s prisotnostjo delegacij in praporščakov Rašiške čete ter polaganjem cvetja.

Vse fotografije so iz arhiva Združenja borcev za vrednote NOB Črnuče.

Združenje borcev za vrednote NOB Medvode

Svobodno sonce nad Belško grapo

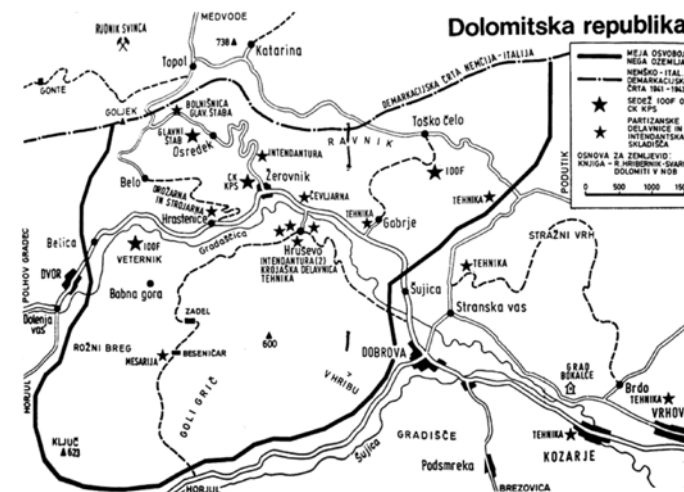
18. junija 2023 je sijalo toplo, svobodno, poletno sonce na zbrane na športnem igrišču pred podružnično šolo Topol. Tega leta je namreč minilo 80 let od obstoja Dolomitske republike, o pomenu katere je spregovoril domačin, zgodovinar dr. Peter Mikša. Uvodoma je takole opisal dobrih 30 kvadratnih kilometrov veliko osvobojeno ozemlje:

»Dolomitsko republiko, dobrih 30 kvadratnih kilometrov obsegajoče osvobojeno ozemlje, ki je nastalo in **obstalo** v letih 1942 in 1943, na vrhuncu okupatorjeve moči, in **trajalo devet mesecev** na majhnem področju Pograjcev, **med nemško mejo** in utrjenimi italijanskimi postojankami na Dobrovi, v Polhovem Gradcu in Horjulu, **tako rekoč v predmestju Ljubljane**, kjer je bila cela armada italijanske vojske ...

Spominska plošča na hiši na Babni Gori, ki spominja na december 1942, ko se je v njej ustalil IO OF.

Novembra 1942 se je v polhograjskih hribih nato nastanilo celotno vodstvo slovenskega odpora proti okupatorjem. Z osrednjim vodstvom je prišla tudi

Prikaz osvobojenega ozemlja, Dolomitske republike, na katerem so nastajali zametki slovenske države.

zaščitna četa, sestavljena iz izbranih partizanov, sicer pa je za varnost skrbel Dolomitski odred. **Decembra so se – govorim o IO OF – ustalili v hišici na Babni Gori.**

Z vodilnimi je prišla tudi cela vrsta delavnic in tehnike – krojači, čevljarji, orožarji, tiskarji in radio-tehniki. Slednji so v nahrbtnikih prinesli tudi radio-oddajno postajo Krava in mali oddajnik Kričac in v bunkerju blizu Gabrja iz obeh ter iz materiala, ki so ga dobili iz Ljubljane, sestavili novo postajo in z njo oddajali v svet.«

V nadaljevanju pa je vse presenetil s svojo osebnostno zgodbo, ki je tesno povezana z njegovim zanimanjem za to obdobje slovenske zgodovine.

»Pred slabimi dvajsetimi leti sva z ženo Bogdano kupila staro hišico na Babni Gori, za katero se je kmalu izkazalo, da ima pomembno zgodovinsko vrednost. Kar je meni, takrat študentu tik pred zaključkom študija in izbiro teme za zaključno nalogo, olajšalo odločitev glede tega. Za diplomu sem izbral temo 'Delo Izvršnega odbora Osvobodilne fronte v letih 1941–

1945' pri takrat mojem profesorju, danes pa sodelavcu oziroma kolegu prof. dr. Božu Repetu.

V tej hiši je torej zimo 42/43 preživel Izvršni odbor OF – izvršilni organ OF oziroma predsedstvo slovenskega narodnoosvobodilnega odpora, ki so ga sestavljali le predstavniki – skupno 10 njih – vseh štirih ustanovnih skupin OF. **Pod našo streho so tako bivali, delali in ustvarjali Josip Vidmar, Edvard Kocbek, Boris Kidrič, Jože Rus, Marijan Brecelj in drugi.**

Zaključek njihovega delovanja tam je podpis Dolomitske izjave, s katero so preostale skupine priznale vodilno vlogo KP Slovenije v NOB na Slovenskem. Izjava, za katero bi nekateri radi, da je polemična, a je po mojem mnenju le logična posledica dogajanja v svetu, Evropi, Jugoslaviji in posledično v Sloveniji v tistem času.

Tudi Janez Stanovnik, oče naroda, kot smo ga Slovenci radi imenovali, se je takrat večkrat oglasil na Babni Gori. Ko smo ga pred dobrimi 10 leti gostili pri nas doma, je dan po zanj precej čustvenem obisku do nas prišlo njegovo pismo, kjer je med drugim zapisal: 'Ne morem si kaj, da se vam ne bi oglasil po povratku domov, po izredno lepem in za mene emocionalno stresnem obisku vaše hiše. Na zgradbo me vežejo – kot sedaj že dobro veste – številni medvojni spomini. **Danes sem bil spet v njej po skoraj 70 letih ... Ta obisk, predvsem pa vaša ljubeznivost in dobrosrčnost so mi polepšali pozne dni mojega življenja!**'«

Kot zgodovinar je dr. Peter Mikša v nadaljevanju podrobneje opisal mejo med velikim nemškim rajhom in Italijo ter seveda razlog zanjo, to je okupacijo slovenskega ozemlja leta 1941. Prireditveni prostor pred podružnično šolo Topol, kjer smo se spomnili 80. obletnice Dolomitske republike, je namreč le nekaj deset metrov od tedanje okupacijske meje, in sicer na nemški strani. Prav revizija državnih meja, nastala

Narod si bo sodbo pisal sam, je bil moto prireditve ob 80. obletnici Dolomitska republike 18. junija 2023 pri OŠ Topol na Katarini.

lih po prvi svetovni vojni, je bila eden izmed ključnih motivov za drugo svetovno vojno. Revizija je potekala na škodo manjših narodov, tudi slovenskega. Po okupaciji in razkosanju so na Slovenskem nastale nove državne meje med silami osi – Nemčijo, Italijo, Madžarsko in NDH. Vsaka od sosed si je vzela svoj kos slovenskega ozemlja. Slovenci smo bili tako razdeljeni med različne državne entitete in v etničnem smislu obsojeni na smrt, tudi z uporabo genocidnih metod.

Meje med okupacijskimi območji – skupaj jih je bilo za več kot 660 km, niso sledile zgodovinskim, upravnim ali narodnostnim mejam ter so pretrgale stare kulturne in ekonomske vezi med slovenskimi pokrajinami.

Meje so bile postavljene izključno po logiki delitve ozemlja ter načrtovanega hitrega in nasilnega izginotja slovenskega naroda.

Bilanca druge svetovne vojne v Sloveniji je strahotna. Blizu 100.000 žrtev vojne, več kot šest odstotkov slovenskega prebivalstva. 58.522 Slovencev v

nemških in italijanskih koncentracijskih taboriščih, 688 v madžarskih, okrog 400 v hrvaških; blizu 20.000 v konfinaciji in na prisilnem delu, 80.000 v zaporih. Tukaj je še preko 70.000 prisilno mobiliziranih mladih fantov iz Štajerske in Gorenjske v nemško vojsko, pa načrti, zaradi upora le delno uresničeni, o izgonu 260.000 Slovencev. **In da ne pozabimo** – še dodatno že prej dvajset let fašističnega terorja in prisilne italijanizacije na Primorskem.

Kompleksnosti tedanje situacije ni mogoče spraviti v dva ideološka obrazca, kot se pri nas rado počne že tri desetletja. **A vendarle so stvari, kot so fašizem in protifašizem ali upor in kolaboracija, jasne.** Zgodovinarji pa seveda želimo in moramo (!) ohranjati predvsem zgodovinski spomin. Če hočemo Slovenci in Evropejci kot skupnost preživeti, ne smemo pozabiti. Če bomo to storili, zato ker se danes stvari, ki so se dogajale nam, sedaj pač dogajajo drugim, **se nam bo zgodovina vrnila.** Razmišljanje, da se take stvari dogajajo drugim, nam pa se ne morejo več zgoditi, je zelo kratkovidno.

Zato ne pozabimo: vsaka nova vojna se začne, ko prva naslednja generacija izgubi zgodovinski spomin.

Spominjajmo se, da so leta 1941 skupaj stopili vsi ljudje vseh starosti, vseh stanov, vseh poklicev, znanj in veščin, ideoloških pogledov in se odločili za upor ... Upor, ki je bil odločitev srca in ne zgolj odločitev razuma. Upor, ki se je rodil iz domoljubja in je krepil domoljubje – tudi za ceno svojega lastnega življenja.

Brez njih, ki so si upali, ki so se uprli, ki so za to tudi umrli ... bi danes jaz – Štajerec – namesto Š v priimku le tega zapisoval s SCH, dekliški priimek moje žene – Primorke – bi namesto Lavrenčič bil Laurentti, moji otroci pa bi namesto simpatičnega štajersko-primorsko-polhograjskega naglasa govorili italijansko ali nemško.

Zatorej, spominjajmo se, negujmo ta spomin in se zahvaljujmo. **Njim, ki so nam priborili svobodno sonce nad Belško grapo!**

80. obletnica smrti Franca Rozmana Staneta

6. novembra 2024 je minilo 80 let, kar se je smrtno ponesrečil legendarni komandant partizanske vojske Franc Rozman Stane. Ob tej priložnosti je bilo veliko napisanega o njegovem življenju, izrečenih mnogo spoštljivih besed. Kot komandant pa je zaradi svoje veličine postal tudi tarča številnih laži. Ena takih je tudi, da ni umrl za posledicami hude rane pri preizkušanju orožja, ampak da so ga ubili komunisti. Nekaterim je pač lažje reči, da so za vse krivi komunisti.

Tako kot vsako leto ob obletnici smrti Franca Rozmana Staneta je ZB za vrednote NOB Medvode tudi ob tej obletnici pri rojstni hiši Franca Rozmana Staneta v Spodnjih Pirničah pripravila spominsko slovesnost.

Dr. Martin Premk med svojim nagovorom ob 80. obletnici smrti Franca Rozmana Staneta pred njegovo rojstno hišo v Pirničah.

Na prireditvi pri njegovi rojstni hiši so poudarili njegovo težko mladost, ko si je moral z delom na kmetiji zaslužiti za preživetje. Že kot otrok, ki je izhajal iz revne družine, je izkusil vse tegobe življenja, ko je ostal brez očeta, ki je na začetku 1. svetovne vojne padel na ruski fronti. Izkušnje težkega otroštva in mladostni-

Častna straža slovenske vojske in praporščaki veteranskih organizacij so namenili častni pozdrav legendarnemu partizanskemu komandantu, narodnemu heroju Francu Rozmanu Stanetu.

V spomin narodnemu heroju je spregovoril župan občine Medvode Nejc Smole.

škega življenja so Franca Rozmana Staneta oblikovale v odločnega človeka, ki nam mora biti zgled, kako lahko odločen človek s pravo mero poguma in odločnosti kljubuje težkim razmeram, je v svojem nagovoru poudaril župan Občine Medvode Nejc Smole. Njegove besede je podkrepil dr. Martin Premk, ko je izpostavil, da so partizani, njegovi borci, Franca Rozmana Staneta visoko cenili, zaupali so njegovemu vojaškemu znanju, njegovemu vodenju v neposrednem boju, bil je njihov poveljnik v najtežjih ofenzivah in bil je eden izmed njih – borec za svobodo. Pod njegovim poveljstvom se je partizanska vojska iz prvih četic preoblikovala v pravo redno vojsko, ta je delovala v sovražnikovem zaledju. Postala je mednarodno priznana vojska zavezništva Združenih narodov. Priznavala jo je tudi Kraljevina Jugoslavija. Komandant Stane ni bil le poveljnik vojske, ki se bori proti okupatorju, ampak tudi vojske, ki je vodila boj za združitev vseh Slovencev in ustanovitev prve slovenske države. Pred 2. svetovno vojno je namreč kar tretjina Slovencev živela pod fašističnim terorjem. Svoj nagovor je dr. Premk sklenil z besedami, da je treba zgodovino spoštovati in govoriti resnico. Samo na podlagi resnice bodo ljudje končno nehali zlorabljati 2. svetovno vojno za širjenje sovraštva, delitev in izključevanja.

83. obletnica streljanja talcev pri Smledniku

22. avgusta 1941 se je nacistični okupator odločil, da bo zavoljo svojih krvavih načrtov, to je iztrebljenje slovenskega naroda, v gramoznici v Smledniku ubil prve talce na območju Slovenije.

V tem času se je namreč odporniško gibanje že močno razmahnilo. Na obrobju Ljubljane, na območju Rašice, je že leta 1941 delovala Rašiška četa, ki je bila vključena v Kamniški bataljon. Na novo pa je bil v tem

Vsakoletni spomin na talce pod visokim drevesom – edini priči ustrelitve mladih slovenskih fantov leta 1942

času ustanovljen Šmarnogorski odred. Izvajal je razne diverzantske akcije na območju Pirnič, Tacna, Povodja, do Repenj in Smlednika. Tako so popoldne 19. avgusta pripravili zasedo ob cesti v bližini Smlednika kjer je sedaj golf igrišče. Izvedeli so namreč, da bodo v tem času z avtobusom peljali nemške policiste iz Kranja na menjava straže v Litijo, kjer so varovali železniško progo. V pričakovanju tovarnjaka z nemškimi policisti se je mimo pripeljal osebnimi avto z nemškimi oznakami in nemško zastavico in so ga napadli. Sledilo je nemško maščevanje s streljanjem talcev.

Čeprav so bili talci mladi fantje, polni življenja, saj nekateri niso šteli niti 20 let, se niso bali smrti. Franc Sešek, ki je imel komaj 21 let, ni dovolil, da mu sovražnik preveže oči, ko ga je ta privezal za drevo. Ko je nameril puško, mu je Franc pogledal naravnost v oči. In ko je počilo, so Franc Sešek, Anton Jeglič, Ivan Pregel, Franc Poznik in Božidar Repič dali svoje življenje za domovino, za vse nas, da danes živimo v suvereni

in svobodni državi, govorimo slovensko in lahko pojemo slovenske pesmi.

Vsako leto se na ta dan pri spomeniku padlim talcem v Smledniku, nad katerim razteza svoje veje močno drevo, nema priča smrti petih mladih fantov, zberemo člani Združenja borcev za vrednote NOB Medvode ter številni krajanji Smlednika in okoliških krajev, da se poklonimo njihovem spominu.

Park spomina in opomina v Gramozni jami Medvode

Spominski park v Gramozni jami pomeni za ZB za vrednote NOB Medvode osrednji kulturni spomenik v občini Medvode iz obdobja 2. svetovne vojne. V tem parku so leta 2022 našli svoj prostor spomenik in štiri spominske plošče, ki so bile odstranjene z objektov, ki so bili podrti ali so dobili novega lastnika. Spomenik je stal pri nekdanji tekstilni tovarni, dve plošči na dvorcu Goričane, ena na nekdanji tovarni Color, druga pa na Malenškovi žagi, ki je prav tako ni več.

Letos smo v sodelovanju z Oddelkom za kulturno dediščino občine Medvode in Zavodom za kulturno dediščino Slovenije postavili informacijske table, ki označujejo na novo dodana spominska obeležja.

V načrtu je, da na drugi strani glavnega spomenika postavimo kipe pomembnih borcev in herojev, odstranjene ob preimenovanju osnovnih šol v občini Šiška leta 1992.

Odstranili so kipe narodnega heroja Tineta Rožanca iz OŠ Pirniče, komandanta in pesnika Ota Vrhunca Blaža iz OŠ Medvode, narodnega heroja Franca Bukovca iz OŠ Preska, Janeza Kalana iz OŠ Topol in Avgusta Barleta iz OŠ Sora.

In prav v Parku spomina in opomina, ki vedno bolj dobiva podobo, ki že zdaj in bo tudi v prihodnje

Pogled na prizorišče spominske slovesnosti v Parku spomina in opomina v Gramozni jami v Medvodah.

pričala vso resnico o dogajanju v tem delu Slovenije v času nacizma in fašizma, se vsako leto pred novoletnimi prazniki zberemo Medvodčani in mnogi drugi, da počastimo spomin na talce, ustreljene 31. decembra 1943. leta.

Vzrok, da so na tem mestu prav na zadnji dan leta 1943 ustrelili 25 talcev, je bila odmevna sabotažna akcija, v kateri je bila uničena celotna kompozicija vlaka, ki je prevažal strelivo in vojaško opremo. Za Nemce je bil to hud udarec, zato so se odzvali s povračilnim

Na novo postavljene informacijske table govorijo o dogodkih tistega časa v skladu z besedami podžupanja občine Medvode Mojce Murnik, da naj nas spomin vodi v prihodnost.

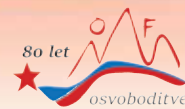
ukrepom streljanja talcev, ki so jih pripeljali iz begunjskih zaporov. Med njimi sta bila dva domačina in osem borcev Prešernovega bataljona. Preostali so bili zaporniki iz bližnjih krajev, pa tudi Hrvat s Krka, Bosanec iz Sarajeva in Francoz iz Lyona.

Zbrane je nagovorila Mojca Murnik, podžupanja Občine Medvode, in med drugim poudarila: »Spoštovanje zgodovinskega spomina ni le dejanje počastitve preminulih, temveč tudi globoko zavedanje o tem, kaj so njihove žrtve pomenile in kaj pomenijo še danes. Tukaj smo, da se spomnimo žrtev in počastimo njihov pogum. Vendar pa smo tukaj tudi zato, da se

zavežemo, da bomo delali vse, kar je v naši moči, da preprečimo, da bi se še kdaj zgodilo to, kar so doživeli oni. Pomembno je, da se nikoli ne nehamo boriti za mir, da vedno spodbujamo razumevanje, sočutje in spoštovanje. **Zato naj nas zgodovinski spomin vodi v prihodnost, naj nas opomni na žrtve in nas spodbuja, da bomo vedno delovali v smeri, ki spoštuje človeško življenje in dostojanstvo.**«

Fotografije so iz arhiva Združenja borcev za vrednote NOB Ljubljana Medvode

Združenje borcev za vrednote NOB Ljubljana Moste-Polje

13. julija 1941 je bila ustanovljena prva slovenska partizanska četa – MOLNIŠKA ČETA

Ko se danes oziramo v čase pred več kot 80 leti, se premalo zavedamo ali pa smo že malo pozabili, kako pomemben zgodovinski mejnik se je zgodil 13. julija 1941, ko je bila v zadvorskih hribih z zborom 13 mladih borcev – delavcev ustanovljena prva slovenska partizanska četa – Molniška četa.

Prav je, da ob tej priložnosti ponovno opozorimo, da je v krajih, ki so povezani z Molniško četo, že pred 2. svetovno vojno v društvih in podobnih organizacijah delovalo močno delavsko gibanje. Takoj po klicu OF so se te organizacije odzvale in organizirale odpor proti okupatorju. Vse organizacijske priprave OF so bile opravljene v strogi ilegali, in to ne samo

zaradi Italijanov, ampak predvsem zaradi pristašev klerikalnega režima, ki so se sprijaznili z okupacijo. Vendar slednjim nikakor ni uspelo zavreti razvoja osvobodilnega gibanja. Prav nobena akcija jim ni uspela. Tudi italijanska ne. Vse skupaj je samo še pospešilo ustanovitve Molniške čete. O tem piše Miha Berčič v brošuri, izdani ob 30. obletnici Molniške

Originalno ploščo, ukradeno 2021, so zamenjali s plastično.

čete: »V začetku julija je Tone Trtnik obvestil člane KP in druge vodne svobodaše, da so Italijani dobili spisek 38 članov Svobode in je lahko pričakovati, da bodo Italijani ukrepali. Postavljalo se je vprašanje: zakaj in kdo so ti izbranci, saj je imela Svoboda oziroma Vzajemnost mnogo več članov. Tudi če bi tak celoten spisek Italijani dobili v arhivu žandarmerije, ne bi mogli vedeti, kateri ljudje so vodilni, kajti nedvomno je šlo za to, kar je bilo pozneje potrjeno. Teh 38 ljudi so lahko dali na spisek samo tisti, ki so stvari neposredno poznali, ljudje, ki so jim bili svobodaši dolga leta trn v peti.«

12. julija 1941 je v Zadvor prišlo navodilo, da je treba takoj obvestiti vse člane Svobode, naj se umaknejo, ker bo ponoči italijanska racija. In res je bilo tako. Aretiranih je bilo 18 ljudi iz Zadvora, Sostrega in Dobrunj. Že dopoldne 13. julija (bila je nedelja) je imel Jože Moškrič v »grabnah« kratek posvet z vsemi člani, ki so bili takrat dosegljivi. S sklepom so pozvali, naj se vsi, ki jih je iskala italijanska vojska,

zberejo ob 14. uri v zadvorskih hribih; nekateri, ki so se aretaciji izognili, so že bili tam. Aretaciji se je izognil tudi Tone Trtnik in odšel v ilegalo v Ljubljano. Sestanka se je udeležilo več tovarišev, ki niso bili na spisku za aretacijo. Po kratki presoji položaja so se odločili, naj se tisti, ki niso bili iskani, vrnejo na teren, da ne bi tam nastala prevelika vrzel. Preostalih 13 tovarišev pa se je premaknilo na drugo mesto in tam so soglasno ustanovili partizansko četo. To je bila prva partizanska četa v Sloveniji. Jože Moškrič je še tisto noč odšel v Ljubljano, da o ustanovitvi čete obvesti glavno poveljstvo, vzpostavi zvezo in dobi navodila za nove akcije. Prebivalci Zadvora, Sostrega, Dobrunj in drugih vasi so začeli skrbeti za svojo četo. Mladinci so prinašali orožje, organizirali so zbiranje hrane in vsega drugega potrebnega za preživetje čete v gozdovih. V začetku so za četo kuhali pri Maroltovih v Podmolniku, čez 14 dni pa je četa že imela svojo kuhinjo. 22. julija je slovesno zaprisegla pred predstavnikom glavnega poveljstva. V četo so prihajali novi borci, še posebej je bil zanjo pomemben prihod novega komandirja Ljube Šercerja in Borivoja Laha ter udeležencev španske državljanske vojne Jožeta Noseta in Mateta Busiča. Njihov prihod je pomenil tudi začetek poučevanja partizanskega bojevanja. To je le nekaj kratkih dejstev o nastanku Molniške čete, povzetih po zapisih v brošuri, ki jo je leta 2021, ob 80. obletnici ustanovitve Molniške čete, izdalo Združenje borcev za vrednote NOB Ljubljana Moste-Polje.

Molniška četa je bojne naloge izvrševala na območju Dolenjske, Notranjske in pozneje tudi drugje po Sloveniji. Z II. grupo odredov je šla tudi v boj za Štajersko.

V spomin na Molniško četo smo leta 1971 odkrili veličasten spomenik Molniške čete akademskega ki-

Spomenik 5 pušk delo kiparja Maria Viharja, ena izmed plošč opozarja na prvo slovensko partizansko četo – Molniško.

parja Maria Vilharja, ki mu je dal obliko stiliziranih petih kamnitih pušk, razvrščenih v obliki peterokrake zvezde, nanjo pa nas opozarjata še dve obeležji: prostovoljne mladinske brigade so leta 1980 postavile kamnito obeležje z bakreno ploščo na kraju zbora trinajstih borcev, leta 1978 pa enako obeležje še pod vrhom Molnika, na kraju tabora Molniške in Radomeljske čete.

Tam na Pugled gori

Še so živi spomini Franca Severja Frante, zdaj žal že pokojnega legendarnega partizanskega komandanta in častnega meščana Ljubljane, na bivanje 2. štajerskega bataljona na Pugledu.

»8. januarja 1942 se je 2. štajerski bataljon, sestavljen iz Molniške, Stiške, Mokronoške in Grosupeljske čete, z območja Turjaka, Muljave in Ivančne Gorice premaknil na prezimovanje bliže k Ljubljani, da bi tam mobiliziral nove borce ter si nabral orožja in hrane za pohod na Štajersko, pomagat tamkajšnjemu narodnoosvobodilnemu boju. Izbrana lokacija je bil Pugled, vrh, gora med Podlipoglavom in Velikim Lipoglavom.

Zjutraj 9. januarja 1942 smo se po meter debeli snežni odeji, s katere je veter ves čas odnašal vrhnji sloj, tako da nam je sneg silil pod oblačila, povzpeli na vrh Pugleda. Bilo je več kot 15 stopinj pod ničlo, ko smo se utaborili v blagi in prijazni dolinici, ki so jo obdajala drevesa. Tam, kjer smo imeli stražarsko mesto, od koder smo nadzirali dostop do gore iz ljubljanske smeri, stoji zdaj spomenik.

Šotore smo si postavili kar na snežno odejo, in ker jih ni bilo dovolj, smo v improviziranem bivaku

Spomenik na Pugledu, kjer je bil tabor, krasi rdeča peterokraka zvezda, ki je bila že večkrat žrtev vandalizma. Le koga moti sredi gozdov, kjer so leta 1942 prezimovali borci 2. štajerskega bataljona in se pripravljali na nove naloge?

SPOMINSKO OBMOČJE PUGLED

Zemljevid Spominskega območja Pugled so nedavno pripravili v KO ZB Sostro za vse, ki bi želeli obiskati območje.

iz šotorskih kril bivali po štirje borci. Na sredi med šotori sta bila kuhinja in prostor za vsakdanja vojaška opravila bataljona. Tu so se izdajala vojaška in politična povelja za tekoči dan. Kadar ni snežilo ali deževalo, smo imeli tu tudi strokovno vojaško in politično vzgojo. Prav zaradi takega razporeda se je prvega vojaškega taborišča v slovenskem odporu prijelo ime 'kovačnica kadrov'. Ime je ostalo vse do konca 2. svetovne vojne.

V tako težkih naravnih okoliščinah smo se že v prvi zimi partizanjenja v gozdovih, ki so postali naš dom, zavetišče, bojišče in taborišče, kovali bojovníki, poveljniki, predvsem pa ponosni domoljubi. Izkusili smo veliko bridkosti, nobena pa ni bila tako huda, da bi nas odvrnila od boja, da bi nas odvrnila od domovinske dolžnosti. Bili smo prostovoljci, iskreni domoljubi, kasnejši spomeničarji 1941. Na Pugledu nas je bilo okoli sto domoljubov, ki sta jih poenotila, organizirala in vodila Franc Rozman – Stane in Dušan Kveder – Tomaž. Borci bataljona smo vse do konca vojne vodili tako rekoč vse enote našega narodnoosvobo-

dilnega boja.« Na Pugledu je nastala tudi znamenita pesem Tam na Pugled gori, ki še danes spremlja marsikatero spominsko prireditev na območju Združenja borcev za vrednote NOB Ljubljana Moste-Polje, pa tudi drugod.

Janče – vsako leto, praviloma zadnjo majsko nedeljo

Takrat obudimo spomin na borce II. grupe odredov, ki se je na Janče s 513 partizani prebila z Dolenjskega preko nemško-italijanske meje z namenom, da prebrede Savo, začne vojaške operacije na Štajerskem in organizira nove odrede. Toda pod vasjo Trebeljevo se je našel nekdo, ki je partizane izdal Nemcem.

Takoj po izdaji so bili okoliški hribi ter vasi Trebeljevo, Janče, Volavljje, Vnajnarje, Besnica, Velika Štanga, Goliše, Kresniške Poljane, Jevnica in Laze polni nemških vojakov, ki so se pripeljali iz litijske in drugih smeri. Samo prek Zadvora in Pečarja se je v Besnico pripeljalo 14 tovornjakov in 16 avtobusov, polnih policistov in esesovcev. Največ Nemcev se je zbralo na

Učenci podružnične Osnovne šole Janče so vsako leto zadnjo majsko nedeljo nepogrešljivi na prireditvi v spomin na zgodovinske dogodke na Jančah in v okoliških krajih.

Tako kot učenci nikoli ne manjka tudi pevski zbor Zora Janče. Na odru jih je lepo videti skupaj.

Tujem Grmu. Vnela se je ena dotlej najbolj krvavih bitk slovenskih partizanov s premočnim sovražnikom. O tem, da so na Jančah težki boji, je poročal celo dunajski radio. V spopadih je bilo ubitih približno 70 Nemcev, prav toliko je bilo ranjenih, padlo pa je tudi 11 borcev NOV, med njimi narodni heroj Jože Kovačič.

Boji so potekali od 20. do 23. maja 1942, v njih se je II. grupi odredov pod vodstvom legendarnega komandanta Franca Rozmana – Staneta, njegovega namestnika Petra Stanteta – Skale in politkomisarja Dušana Kvedra – Tomaža uspelo z najmanjšimi žrtvami izogniti obkolitvi ter se preko Gostince, Vnajarjev, Spodnje Besnice in Javora prebiti nazaj na Polico na Dolenjskem.

V teh bojih so domačini prvič neposredno sodelovali s partizani, posebno pri umiku II. grupe odredov in pomoči ranjencem. Po boju na Jančah so domačini začeli z zaupanjem gledati na partizane. Na svoje oči so se prepričali, da je to ljudska vojska, ki se bojuje proti okupatorju.

In zakaj prvič? Zaradi geografskega položaja Janč namreč na tem območju na začetku okupacije ni bilo znakov narodnoosvobodilnega gibanja. Teren je na-

mreč obdajala okupacijska meja, z druge pa Sava. Meja ali demarkacijska črta je potekala od Save, po Kašeljškem hribu nad dolino Besnice do Pečarja, na zaselek Ravno Brdo proti Malemu Vrhu, nad vasjo Gozd Reka, po robu hriba Obolno in dalje na Dolenjsko, tako da je Polica ostala na italijanski strani, na nemški pa naselja Podgrad, dolina Besnice, Vnajarje, Gabrje, Janče, Prežganje in Trebeljevo. Tako je bilo območje Janč nekakšen otok, kamor niso mogli niti aktivisti OF. Po prihodu II. grupe odredov in po njenem umiku pa je se je začelo narodnoosvobodilno gibanje hitro razvijati. V drugi polovici 1942 so se začeli vse bolj pojavljati kurirji, aktivisti in organizatorji OF, predvsem iz litijske smeri, ki so na Jančah našli dovolj varno zatočišče na svojih poteh. Tu je imela sedež kurirska postaja TV-2, ki je bila ustanovljena oktobra 1943 in je delovala do marca 1945. Komandir postaje je bil Maks Menart – Karo. Kurirji so vzdrževali zveze s kurirskima postajama TV-3 nad Stično in TV-3a nad Krko ter prek aktivistov iz Sostrega in Kašlja tudi z Ljubljano. Ob nenadnem domobranskem vdoru na Janče 19. februarja 1945 je padel kurir Franc Smrekar, drugi so se rešili.

Podružnična šola Janče – srce skupnosti in vez med generacijami

Podružnična šola Janče, ki deluje kot del matične Osnovne šole Sostro, je majhna šola z velikim poslanstvom in tvori pomemben del mozaika te šole. Kljub svoji majhnosti ima poleg vzgoje in izobraževanja ključno vlogo pri povezovanju z okoljem ter predstavlja pravo gonilo razvoja v kraju. Sodelovanje šole s krajem, društvu in organizacijami pomembno prispeva h krepitvi vezi med mladimi in lokalno skupnostjo. Tako učenci ne pridobivajo le znanja, ampak se tudi aktivno vključujejo v življenje kraja, kar v njih spodbuja pripadnost in odgovornost.

Vsakokrat presenetijo z glasbenimi nastopi ali uprizoritvami partizanskega mitinga.

Javno nastopanje ima za učence velik pomen, saj pripomore k razvoju samozavesti, govorniških spretnosti in občutka odgovornosti. Nastopi jim pomagajo, da se soočijo s tremo, premagujejo strah pred občinstvom in krepijo svoje komunikacijske veščine. Občutek uspeha po nastopu jih dodatno motivira in krepí njihovo samopodobo.

Na dogodkih najpogosteje nastopajo mlajši učenci, občasno pa se jim pridružijo tudi starejši, kar prireditvam daje posebno dinamiko in medgeneracijsko povezanost. Ker gre za mlajše otroke, se pri pripravah na nastop trudimo zgodovino predstaviti na njim razumljiv in preprost način. Preden se učenci začnejo učiti besedila, si vzamemo čas za razlago neznanih besed, še posebej tistih, ki so povezane z vojnimi dogodki. Na primer izraze, kot so partizani, bitka ali osvoboditev, pojasnimo skozi zgodbe, ki jim pomagajo bolje razumeti dogodke. Kadar je mogoče, zgodbo povezujemo z njihovim vsakdanjim življenjem ali aktualnimi dogodki po svetu, da učenci lažje razumejo, zakaj so te teme še vedno pomembne.

V okviru priprav na spominske slovesnosti ob obletnici boja II. grupe odredov ter spopada slovenskih kmetov in nemških turnerjev na Jančah učence seznanjamo tudi z zgodovino njihovega kraja. Mlajši učenci tako spoznavajo kraje pomembnih zgodovinskih dogodkov, ljudi, ki so sodelovali v bojih, in razloge, zaradi katerih jih danes spoštujemo. Na ta način razvijajo pripadnost svojemu kraju in ponos na njegovo zgodovino.

Nastopi otrok – bodisi s preprostimi pesmimi, recitacijami ali krajšimi igrami – prinašajo toplino in iskrenost, ki na proslavah vedno ganeta občinstvo. Skozi te nastope se otroci ne učijo le zgodovine, ampak tudi pridobivajo samozavest in občutek odgovornosti do skupnosti.

Ta tradicija sodelovanja ne ohranja le spomina na pomembne zgodovinske dogodke, ampak tudi povezuje generacije. Otroci nastopajo pred starejšimi krajanji, ki te dogodke pogosto doživljajo z veliko čustev, in ta izmenjava gradi most med preteklostjo in sedanjostjo. Sodelovanje na takšnih prireditvah je za učence dragocena izkušnja, saj jim na preprost način pokaže, da zgodovina ni zgolj zapisana v knjigah, ampak tudi sooblikuje njihov današnji svet.

Ohranjanje te tradicije je zato izjemnega pomena – ne le za spoštovanje preteklosti, ampak tudi za prihodnost skupnosti, enako pomembne danes kot nekoč. Če bi se vezi med generacijami prekinile, bi sčasoma oslabil občutek pripadnosti kraju in poznavanje njegove zgodovine. Mlajši bi izgubili stik z dogodki, ki so oblikovali njihov domači kraj, ter z ljudmi, ki jih doživljajo. Zato s to tradicijo ne le ohranjamo spomin, ampak tudi krepimo vrednote miru, sodelovanja in medsebojnega spoštovanja, ki ostajajo temelj zdravja ter povezanih skupnosti.

Marjanca Marn

Udeleženci ene izmed zgodovinskih učnih ur na Sv. Urhu, ki jih v sodelovanju s šolami pripravlja Združenje borcev za vrednote NOB Moste-Polje.

P. S.: V spominu imam enega od nastopov učencev. Takole nekako se je začel: »Med pripravi na nastop smo imeli problem. Nihče ni hotel biti Nemec, vsi smo hoteli biti partizani«. Dokaz, da se dobro delo vedno obrestuje. Tudi v primerih, ko se učenci osnovnih šol odpravijo na zgodovinsko učno uro in prisluhnejo zgodovini svojega kraja. Osnovne šole z območja Združenja borcev za vrednote NOB Ljubljana Moste-Polje se velikokrat odpravijo na Sv. Urh, kjer si ogledajo razstavo v prenovljeni Mežnariji, prisluhnejo besedam poznavalcev dogajanja med 2. svetovno vojno in se tudi sami poklonijo ubitim na tem kraju.

Meta Verbič

Vse fotografije so iz arhiva Združenja borcev za vrednote NOB Moste-Polje

Sv. Urh – vhod v prenovljeno Mežnarijo, ki je pogosto tudi učilnica zgodovine.

Združenje borcev za vrednote NOB Ljubljana Šiška

Zgodovine se ne smete bati, zgodovina je učiteljica

Z besedami, zapisanimi v naslovu, je učence Osnovne šole Franc Rozman Stane v Šentvidu nagovoril poslanec v državnem zboru Republike Slovenije in zgodovinar dr. Martin Premk, na zgodovinski učni uri ob 80. obletnici smrti legendarnega partizanskega komandanta in narodnega heroja Franca Rozmana Staneta decembra 2024.

S temi besedami se je odzval na uvodne prispevke treh učenk, ki najprej opisale življenjsko pot komandanta Franca Rozmana Staneta, v nadaljevanju pa nanizale svoja razmišljanja o vojnah nasploh. Učenke in učenci so z zanimanjem prisluhnili tudi pojasnilu Jureta Kogejja, komandantovega pastorka, o nesreči, v kateri je bil komandant ranjen. Dobili so tudi odgovor na vprašanje v zvezi z bodečo žico okoli Ljubljane. Pravilno so ugotovili, da sta bili v bistvu dve žici. Ena je

Učenci OŠ Franca Rozmana Staneta, udeleženci zgodovinske učne ure ob 80. obletnici smrti legendarnega partizanskega komandanta in narodnega heroja Franca Rozmana Staneta.

tista, po kateri se vsako leto odpravijo na pohod spominov in tovarštva, druga pa je bila tista, ki je razmejila del Ljubljane z okolico na del, ki je pripadel nemškemu rajhu, in del, ki ga je svoji državi pripojila Italija kot Ljubljansko pokrajino. Ta meja je namreč potekala v bližini križišča med sedanjo Cesto Andreja Bitenca, Celovško cesto in Prušnikovo ulico, je v odgovoru pojasnila predsednica KO ZB Šentvid Eva Košuljandič. Ker je učenka Manca v svojem razmišljanju o vojni

Doprnski kip narodnega heroja Franca Rozmana Staneta v avli OŠ, ki še vedno nosi njegovo ime.

Učenci so z zanimanjem spremljali prispevke svojih treh sošolk o osebnosti Franca Rozmana Staneta, pa tudi o vojnah, ki so nekoč in še danes ogrožajo na milijone ljudi.

omenila tudi svoj obisk enega izmed koncentracijskih taborišč, je nekaj podrobnosti o tej temi podal Matjaž Špat, predsednik taboriščnega odbora Ravensbruck in član stalne slovenske delegacije pri Mednarodnem odboru za holokavst.

Odgovor na to, kdo je bil Franc Rozman Stane in ali ga poznamo, je v sodelovanju z mentorico Sandro Kociper podala učenka 9. razreda Vita Kolbe.

Naša šola nosi ime Franc Rozman Stane. Pa vemo, kdo je bil Franc Rozman Stane? 7. novembra leta 2024 je bila 80. obletnica njegove smrti.

Njegova vloga v zgodovini slovenskega naroda je bila pomembna.

Rojen je bil leta 1911 v Spodnjih Pirničah pod Šmarno Goro. In umrl je pred osemdesetimi leti, leta 1944, ko se je smrtno ponesrečil pri preizkušanju orožja.

Odraščal je v času, ko se je Evropa soočala z velikimi spremembami.

Njegovo otroštvo je bilo težko in revno. Njegov oče je imel majhno kmetijo. Med prvo svetovno vojno je oče padel na ruski fronti. Doma so ostali štirje mali otroci, ki so si morali sami služiti denar za preživetje. Mladi Franc si je sprva služil kruh kot pastirček. Vstati je moral zgodaj zjutraj, skidati gnoj in nakrmiti živino. Šele potem je lahko ves premražen šel v šolo, da se je tam vsaj malo ogrel.

Kasneje se je v Ljubljani izučil za peka. Stanoval je v mojstrove hiši in moral cele noči pomagati pri peki kruha. Želel pa si je, da bi postal pilot, vendar so ga v pilotski šoli zavrnil.

Za nekaj časa je najel pekarno v Medvodah, ampak vodenje pekarnice mu ni šlo dobro od rok in je bankrotiral.

Sanjal je o širnem svetu, želel si je oditi tudi v tujino, zato se je odločil in odšel kot prostovoljec v Špani-

jo ter se pridružil republikanski vojski. Že v Španiji je prišla do izraza njegova borbenost in njegove organizacijske sposobnosti.

Leta 1941 se je vrnil v domovino in se takoj pridružil slovenskim partizanom. Določili so ga za vojaškega inštruktorja pri glavnem poveljstvu partizanskih enot.

Franc Rozman Stane je bil znan po svojem pogumu in je bil velik vojaški strateg, zato je bil komaj dvaintridesetleten imenovan za komandanta Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije.

Njegovo vodenje je navdihovalo številne borce. Znal je pridobiti zaupanje soborcev, ker je bil z njimi v najtežjih trenutkih tudi v bojih. Osebnostno je sodeloval v najtežjih bojih. Imeli so ga radi, bil je zelo priljubljen med slovenskim ljudstvom.

Ob devetdesetletnici pouka in šolstva v Šentvidu se je naša šola leta 1956 preimenovala v Osnovno šolo heroja Franca Rozmana Staneta in njegovo ime ima še danes.

Naj bo Franc Rozman Stane navdih nam vsem, da se borimo za pravičnost, mir in spoštovanje med ljudmi.

Moje razmišljanje o vojnah

Vojne so ena najtemnejših in najbolj uničujočih izkušenj, ki jih lahko doživi človeštvo. So globoka nasprotja, nesoglasja in tekmovanja, ki pogosto vodijo v fizične spore in nasilje. Smrtnih žrtev je ogromno, ves denar se porabi za nakup orožja, gospodarstvo propade, ljudje pa vseskozi čutijo tesnobo, strah ter veliko grozo. Veliko ljudi izgubi streho na glavo, težko si poiščejo hrano in varno zatočišče.

Vojne nastanejo zaradi mnogih razlogov, kot so npr. politični konflikti, ekonomski problemi in interesi ali verski razkoli.

Osebnostno menim, da vojne ali poboji odražajo najtemnejšo oziroma najbolj kruto plat človeka. Razjezi

me misel, da oseba, ki spodbuja spopade, ne pomisli na goro hudih posledic. Prosto lahko povem, da si živa duša ne želi živeti v strahu in nemiru vse življenje. Izjema so maloštevilni ljudje, ki npr. podpirajo ustvarjanje jedrskega orožja in bomb, saj zagotovo vedo, da jim bo spopad prinesel korist.

Ko sem prvič prebiral Dnevnik Ane Frank, si nisem mogla predstavljati, kako težko oziroma kako pretresljivo je moralo biti njeno skrivanje na podstrešju. Sama nikoli ne bi mogla podoživeti strahu, ki ga je v sebi nosila ona. Ko sem obiskala eno izmed taborišč iz druge svetovne vojne, sem videla naprave, namenjene pobijanju. V glavi so se mi porodili občutki teh ljudi in bilo je neznosno. Tu in tam sem opazila kaplje krvi.

Včasih razmišljam, da bo izbruhnila tretja svetovna vojna, lahko celo jedrska. Bosta Ukrajina in Rusija podpisali mirovno pogodbo!? Se bo vojna v Palestini ustavila ali bo zajela tudi sosednje države Bližnjega vzhoda? Odgovora na vsa ta zapletena vprašanja ne poznam, vendar srčno upam, da bodo odločevalci začeli razmišljati o težkih posledicah vojn ter kaj pripomogli h gradnji mirnega sveta.

Manca Mlekuž, 8. b

Takole pa je o vojni oziroma vojnah spregovorila učenka Hana Černe Radobuljac, 8. b

Ko nekdo omeni besedo vojna, bi vsak najprej pomislil na razstreljene hiše, vojne žrtve in trupla, kri, vojsko, tanke in lakoto, a v resnici ne vemo, kako je živeti v vojni.

Ko se začne nova vojna, so mediji polni novic o tej vojni in to je glavna tema pogovora. A čez čas, ko to postane stara novica, le še redko slišimo koga govoriti o vojni v tej državi.

V poročilih in drugih medijih pa raje poročajo o čem drugem kot o vojni, ki se nas »ne tiče«.

Ne vemo, kako je, če hodiš v šolo in slišiš glasne

zvoke bomb in raket ter se vedno bojiš za svoje življenje, a te sploh ne preseneti več, ker se na to, da se bojiš zase in svoje bližnje, navadiš in hoja v šolo v strahu postane tvoja rutina.

Nikomur ni mar za tvoje življenje – nekateri celo služijo z vojno. Najhuje pa je, da si nedolžen, a si še vedno obsojen na smrt, ne glede na svojo starost ali spol. Edino, kar je važno v vojni, je, kateremu narodu pripadaš in v kateri državi živiš.

31. januar 1944, Šentvid

Bilo je sivo jutro 31. januarja 1944, ko so v begunskih zaporih ječarji klicali imena slovenskih domoljubov, obsojenih na smrt s streljanjem. Iz nemškega taborišča Mauthausen so v te zapore pripeljali aktiviste iz Kamnika, Medvoda in Šentvida, nekaj pa so jih izbrali med zaporniki v begunjskih zaporih. Ustrelili so jih v Šentvidu, na travniku blizu današnjega Ljudskega doma, in krajani, med njimi več osnovnošolcev in tudi žena ustreljenega šentviškega tovarnarja Kolbla, so morali v špalirju kora-

Polaganje cvetja pri spomeniku ob 80. obletnici streljanja talcev v Šentvidu.

Spomenik v Šentvidu, ki je vse doslej spominjal na opisani krvavi dogodek leta 1944, ne bo izginil. Zaradi nove prometne ureditve na križišču pri šentviškem predoru bo v celoti prenovljen spominski park, spomenik bo ostal, spominjal in opominjal: »Nikoli več.«

Ta citat na visokem kamnitem obelisku (A. Bitenca), na vrhu katerega je bronasti kip Zmage (B. Pengov), že desetletja opominja na nesmiselnost vojne in gorje, ki zaznamuje generacije ter je rdeča nit vsakoletnih slovesnosti ob dnevu spomina na mrtve. Tudi 31. januarja 2024, ob 80. obletnici ustrelitve talcev, ki jo je pripravila KO ZB za vrednote NOB Šentvid z vsem spoštovanjem do ustreljenih in padlih. Pretresljive so bile besede Mitje Rotovnika, sina ustreljenega talca Karla Rotovnika, ki se je poimensko spomnil vseh ustreljenih talcev in njihovega zadnjega tesnobnega potovanja v vagonih, ki so jih peljali neznano kam, njihove zadnje neprespanske noči v Begunjah ter vožnje v razmajanem avtobusu proti Ljubljani. Zmaličenih, oteklih obrazov in otrplih jezikov so jih gnali tja na tisti travnik. Niso mogli še zadnjič kričati resnice o svobodi v obraz krvnikov, toda njihove oči so povedala največ.

Eva Košuljandić

kati mimo izmaličenih in okrvavljenih trupel. Tako so krajanе ustrahovali zaradi uboja okrutnega župana Šentvida Lovrenca Meurerja, ki ga je 25. 1. 1944 ustrelil aktivist VOS.

»Samo odšli ste. Nihče ne umre kdor luč svobode narodu prižge.«

KO ZB Dolomitski odred, pokopališče v Dravljah

Na pokopališču v Dravljah že od leta 1957 stoji spomenik, delo Alberta Sušnika.

Tudi na leta 2024 obnovljenem spomeniku je ostalo napisano posvetilo Franceta Bevka vsem žrtvam fašizma, nacizma in domačih izdajalcev. Svoje posvetilo je zaključil z besedami:

»SPOMIN NA VAS NE BO NIKOLI UMRL, ŽIVEL BO IZ RODA V ROD, NAŠA MISEL VAM BO PELA ZAHVALO.«

V skladu s posvetilom žrtvam in obljubo na koncu posvetila se vsako leto pri spomeniku zberejo številni člani KO ZB Dolomitskega odreda in okoliški prebivalci, da se s spoštovanjem spomnijo vseh žrtev NOB, ki so se borile proti okupatorju.

Obudijo tudi nemalo spominov na delovanje aktivistov OF v predvojni tovarni STORA ob Celovski cesti, kjer je danes nakupovalni center Mercator in v kateri so izdelovali dekorativno blago. Mnogi starejši Ljubljanci pa se bodo te tovarne spominjali tudi po povojnem imenu Dekorativna. Tovarno je zasedla italijanska vojska, vodstvo podjetja pa so sestavljali klerikalni mogotci, ki jim je uspelo pri okupacijski vojski doseči, da je direktor ostal ustanovitelj podjetja Franca Vogel, rojen dunajski Žid.

V tovarni je bil že avgusta 1941 ustanovljen odbor OF. Aktivisti Vinko Škof, Viktor Šenk, Pavla Jeromen, Janez Sajovic in drugi niso imeli lahkega dela. V tovarni so si uredili skrivališča za orožje, propagandni material in celo za aktiviste. Iz skrivališč so z orožjem in blagom oskrbovali partizane Dolomitskega odreda. Pri tem so bili aktivisti sila iznajdljivi. Že pri načrtovanju izdelave blaga so od 250 m 30 m vračunali kot skrček. To blago je šlo v partizanske šivalnice. Da je

Po vsej verjetnosti je bil kriv zob časa, da se je na draveljskem pokopališču zrušil spomenik vsem žrtvam fašizma, nacizma in domačih izdajalcev.

bilo na spisku. Nekaterim aktivistom je uspelo pobegniti, odšli so v partizane ali pa v ilegalo. Aretirane so odpeljali v zapore in taborišča. Mnogi med njimi se niso nikoli vrnili domov.

Boleč je tudi spomina na 9. julij 1942. To jutro so italijanski vojaki obkolili tovarno. Delavci in delavke so neovirano prišli na delo. Po enournem obratovanju je v tovarno prikorakal italijanski oficir s štirimi vojaki. Imel je listek z imeni. Aretirali so Vinka Škofa in Pavlo Jeromen. Vinka so odpeljali v ljubljanski zapor in kasneje ubili kot talca. Pavlo pa so odpeljali proti Posavju, pred progo pa predali uniformiranim ljudem s črnimi baretkami, ki jih do takrat še nihče ni videl. Pavla je umrla v taborišču. Nekateri aktivisti pa so se tega dne aretaciji izognili, saj so bili po srečnem naključju na bolniški.

V Dravljah se spominjajo tudi osvoboditve Ljubljane. Franc Jurjevčič je v svojih spominih zapisal, da so bili pozorni na obnašanje sovražnika. Že 17. aprila 1945 so z dela izostale delavke – simpatizerke belogardistov. Naslednji dan pa so se pomikale po Celovski

blago varno prišlo na cilj, je poskrbel Janez Sajovic, ki ga je skrtil v svoj dvokolesnik – cizo z dvojnim dnom. Akcije so potekale vse do leta 1945.

Pri spomeniku na draveljskem pokopališču se spomnijo 28. maja 1942, ko so v ranem jutru Italijani izvedli množično aretacijo zavednih prebivalcev, 92 jih je

proti Gorenjski kolone kmečkih voz, polnih otrok, žena in starejših mož, v naslednjih dneh pa še kolone vojaških vozil. Bežali so proti Avstriji.

Pred 1. majem so okoli Ljubljane goreli kresovi. Dekleta so šivale zastavice z rdečo zvezdo. Največjo zastavo je 7. maja Jurjevčič obesil na strelovod pri dimniku tovarne. Presenečenje je bilo nepopisno. Kljub zahtevi direktorja Vogla, da se mora zastava sneti, si nihče ni upal gor, saj je bila peč zakurjena. Zastava je plapolala še dolgo.

Pri obujanju vseh teh spominov se tudi Draveljčanom danes, tako kot Francu Jurjevčiču v njegovih zapisanih spominih, postavi vprašanje, kako so to zmogli. Odgovor se skriva v besedah: »Morali smo, drug drugemu smo pomagali, se bodrili, tovarštvo je bilo izjemno. Zavest, da so se borili za svobodo, za svojo domovino, za svoj materni jezik, jim je dajala moč in pogum.«

Vse fotografije so shranjene v arhivu Združenja borcev za vrednote NOB Šiška

Zdaj pa spomenik spet stoji v opomin nam, da nikoli ne smemo pozabiti vseh tistih, ki so za našo svobodo dali svoja življenja oziroma so jim življenje na silo vzeli okupatorjevi in domačih izdajalcev streli.

Kozlarjeva gošča – kraj spomina in opomina

Gozdiček na robu Ljubljanskega barja. Ko se napotimo po ozki poti od smerokaza, ki kaže smer z Ižanske ceste, pridemo do urejenega prostora s kamnitim spomenikom, na katerem je napisanih več kot 90 imen domačinov iz okoliških vasi vseh starosti in obeh spolov. To je eden številnih spomenikov, ki so po Sloveniji postavljeni v spomin neborožnim domačinom in kažejo na nemoč okupatorja, ki ni mogel streti partizanskega odpora ter pokoriti civilnega prebivalstva in se je zato kruto maščeval vsem, za katere je sumil, da sodelujejo v upor. Kažejo na moralno premoč ljudi, ki so s sodelovanjem v OF in s podporo partizanom tvegali svoje življenje za svobodo – za svoj jezik in kulturo, za svoja ognjišča.

V Kozlarjevi gošči so pripadniki domobranskih enot kruto pobili in zakopali več kot 90 domačinov, potem ko so jih na silo odvedli z njihovih domov, ne da bi jim dokazali kakršnokoli krivdo. To so počeli zaradi zastraševanja in maščevanja. Glavni krvnik je bil France Frakelj, domobranski oficir, verjetno tudi član zloglasne

Črne roke, ki si je nadel ime Peter Skala. Ne prej ne po osvoboditvi ga ni dosegla roka pravice.

Frakljeva skupina je delala spiske družin, ki so imele v partizanih sinove in očete. Potem pa je sredi noči vdiral v njihove domove, odpeljala mlada, še ne polnoletna dekleta, matere in očete, jih zverinsko mučila in pobila. Bilo je, kot pravi znan izrek, da zna biti hlapec še mnogo okrutnejši od svojega gospodarja. Njihovo ravnanje kaže na hlapčevanje domobrancev svoji botri Katoliški cerkvi ter italijanski in nemški oblasti.

Kozlarjeva gošča. Imena nekaj več kot 90 ubitih, umorjenih so vklesana v kamen na spomeniku.

In na ta kraj, na kraj globokega spoštovanja žrtev v Kozlarjevi gošči, se vsako leto množično vračamo. Tako je bilo tudi lani, ko se je žrtev in dogodkov v žalnem nagovoru spomnil podpredsednik ZZB Slovenije dr. Ivan Svetlik. Menil je, da je za opis morilskih dejanj v Kozlarjevi gošči premil tudi Prešernov verz iz Uvoda Krsta pri Savici, ki pravi: »Valjhun, sin Kajtimara, boj krvavi že dolgo bije za krščansko vero.« Domobranci so svoje sonarodnjake pobijali »v imenu Kristusa«. Največkrat pa so bili tako partizani kot civilne žrtve domobrancev globoko verujoči ljudje, saj so se mnogi želeli pred usmrtitvijo spovedati. V tem se kaže popolna zlaganost takratnih vodij kolaboracije, češ da se borijo za slovenski narod in njegovo vero. To bi nam radi nekateri lažni zgodovinarji prodajali še danes.

V nadaljevanju je dr. Svetlik poudaril, da spomenik v Kozlarjevi gošči ohranja svojo sporočilno vrednost ne le za čas med NOB, temveč tudi za danes. Govori o tem, kako nevarni so ideološki in verski fanatizmi, ki ne morejo voditi nikamor drugam kot v medsebojne spore ter vojne vse do uničenja narodov. Za ceno tisočev človeških življenj in trpljenja celih narodov jih spretno izkoriščajo vojna industrija in vojni dobičkarji, kakor tudi politični voditelji in njihovi podporniki, ki jim oblast polzi iz rok. Ljudem se prikazujejo kot garant varnosti, v resnici so njihovi krvniki. To velja tako za ukrajinsko kot za palestinsko vojno.

Na podlagi izročila in vrednot NOB se moramo odreči ideološkim ekstremizmom ter nacionalizmom. Boriti se moramo proti oživljanju fašizma. Zavzemati se moramo za dialog med narodi in kulturami, za spoštovanje razlik med nami, za dogovarjanje o skupnih interesih in miroljubno sobivanje med posamezniki, med narodi in kulturami. Le tako tragične žrtve, ki se jih vsako leto spominjamo v Kozlarjevi gošči in pri tisočih spominskih obeležjih v Sloveniji, ne bodo zaman.

Spominski dan na 23. julij 1942 – požig Vrhovcev in Brda

V vročem poletnem dnevu 23. julija 1942 so prebivalci Vrhovcev in Brda doživeli najstrašnejši dan v svoji zgodovini. Italijanski okupator je požigal hiše, moril in izropal domala vse domove. Najprej sta kot bakli zagoreli Vrhovčeva in Samotorčanova domačija. Nato so začeli goreti še drugi domovi. Na Brdu so začeli s požigom vrste hiš na robu vasi in nadaljevali v smeri Bokalc. Hišo za hišo je objemal plamen. Zažganih je bilo 31 domov, na podlagi znanih virov jih je bilo uničenih 25. Najhujši davek pa so plačali ljudje s svojimi življenji. Bilo je 17 žrtev.

Nič niso pomagali otroški jok in prošnje mater, žena, surovo so jih suvali ter pred njihovimi očmi morili njihove očete, može in sinove. Vsakega moškega, ki so ga zajeli, so ustrelili. Po končanem pokolu so mrtve naložili na kamion in jih v pijanem divjanju odpeljali na viško pokopališče. V tem nečloveškem početju so vsi prebivalci v okolici spoznali krutost fašističnih metod. Kljub žrtvam je narod ostal uporniški in je podpiral svojo, partizansko vojsko. Prav množičnost in enotnost narodnoosvobodilnega gibanja sta prispevala, da smo Slovenci na naših tleh zmagovito končali 2. svetovno vojno.

In spet so lani, na prireditvi, v spomin na ta strahotni zločin odmevale besede predsednika Združenja borcev za vrednote NOB Ljubljana Vič-Rudnik Milana Richterja: »Zato povelicevanja fašizma, domobranstva, bele garde, izdajalcev in njihovih ovaduhov ne smemo prezreti in še manj pozabiti. Bili so zločinci na naših, slovenskih tleh. Upreti se moramo vsaki misli, ki pravi drugače, kot da je slovenska vojska skupaj s slovenskim narodom tista, ki je v drugi svetovni vojni ZMAGALA. Če hočemo živeti v miru, ne smemo nikoli pozabiti žrtev in trpljenja ljudi.«

Udeleženci prireditve ob spominu na požig Vrhovcev in Brda.

Marijin spomin na krutost vojne

Moje srečanje z Marijo Mikec, roj. Bitežnik, je bilo slučajno. Nekega dne, ko sem se s sodelavko pogovarjala o spominski prireditvi, ki jo krajevne organizacije ZB na območju Vrhovcev, Brda, Kozarij in Rožne doline vsako leto pripravijo v spomin na požig Vrhovcev in Brda leta 1942, je k meni pristopila gospa in mi rekla: »Jaz sem to doživela.« In tako mi je Marica

začela pripovedovati zgodbo o tistem krutem julijemskem poletju leta 1942. Povabila sem jo na prireditev in kljub žalostnim spominom je v bogatem kulturnem programu uživala.

Takole je pripovedovala: »Popoldne leta 1942 sva se z mlajšim bratom igrala na travi pred hišo. Mama je pobirala perilo, ki ga je posušilo toplo julijsko sonce. Stric je v drvarnici izdeloval lesene igrače. Nenadoma je pritekel mimo naše hiše сосед in vpil: 'Bejž! Lojze, bejž! Fašisti grejo, so že pri Jan, pijani razgrajajo in streljajo.' Stric se je obrnil in začel teči po dolini. Uspešno mu je zbežati v hrib, čeprav so fašisti že streljali za njim. Ženske in otroke so zbrali in nagnetli na travnik ob cesti. Vsi smo se tresli in jokali. Mame so v strahu stiskale svoje otroke. Gledali smo, kako so kradli in razbijali po naših hišah. Pripeljali so kamion in naj naložili naše imetje. Napodili so nas na cesto, tam je ves čas v nas meril fašist s strojnico. Pri tem so vpili, preklinjali in se norčevali. Moške so zbrali na travniku in jim ukazali, naj tečejo. Razkropili so se, oni pa so za zabavo streljali za njimi. Štirinajstim ni uspelo priti na varno, obležali so na travi po dolini. Za konec so fašisti začeli streljati v hiše, jih prereševali in zažgali. Mrtve so naložili na voz in se z njimi bahali po okoli-

Marija Mikec, levo, je sama doživela požig.

niso pogorele. Tudi moja mama, brat in jaz smo prvo noč prespali na požganih tleh.«

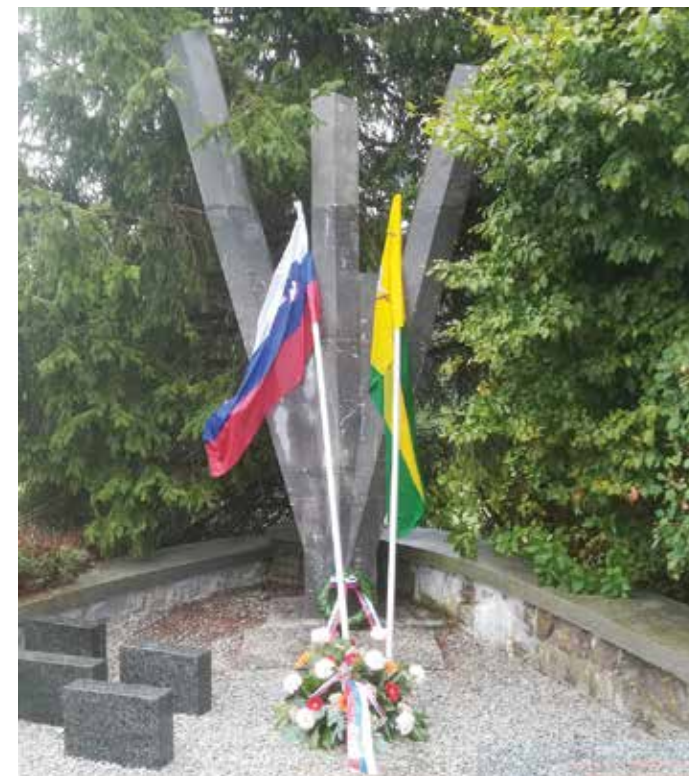
Zapisala Marjana Vidmar

Spomenik brez imen – Brezje

Brezje, vasica nad Pijavo Gorico, je še eno izmed številnih mest, krajev, vasi, zaselkov, gozdov in travnikov, ki so bili neme priče grozodejstvom nacifašizma in domačih izdajalcev med drugo svetovno vojno na slovenskih tleh. Na travniku nad vasjo nas na to spominja spomenik, na katerem pa v nasprotju z mnogimi tovrstnimi spominskimi obeležji ni imen padlih. Postavljen je ob grobišču žrtev, ki so jih na svojih pohodih ubili okupatorjevi vojaki in njihovi domači pomagači, potem pa so našli svoj grob v Brezju.

KO ZB Škofljica je tudi leta 2023 in 2024 v sodelovanju z Združenjem borcev za vrednote NOB Ljubljana Vič-Rudnik v okviru praznika Občine Škofljice pripravila spominsko slovesnost za vse padle s polaganjem cvetja, pozdravom praporščakov, kulturnim programom in spominskimi besedami župana Občine Škofljica Primoža Cimermana, ki jih lahko povzamemo v naslednji misli: pomembno je, da ne pozabimo in se vedno znova spominjamo vseh žrtev nacifašistične morije, da se spominjamo tudi zmag nad tem največjim zlom prejšnjega stoletja in vedno znova opozarjamo na vrednote, ki so se oblikovale med narodnoosvobodilnim bojem in jih prenašamo na mlade. Spomnil je, da imajo v občini največjo osnovno šolo v Sloveniji in da je nekaj dni pred tem dogodkom v šolske klopi sedlo kar 1.342 otrok. Prepričan je, da jim bo zgodovina ponudila dovolj izhodišč, da ne bodo ponovili napak. Druga znanja pa bodo krepila njihove veščine, strpnost in tovarištvo, dve še kako pomembni vrednoti NOB.

Foto arhiv Združenja borcev za vrednote NOB Ljubljana – Vič - Rudnik

Brezje nad Pijavo Gorico – Spomenik brez imen

Nagovor župana Škofljice Primoža Cimermana

Mi pa nismo se uklonili

19. marec 1942. Italijanski okupator je pod Mokrcem in Krimom požgal 25 vasi, 380 hiš, 898 go-spodarskih poslopij ter izgnal z domov 1702 prebivalca, moške so odpeljali v zapore in v taborišča Rab, Gonars, Visko, Reniči. Odpeljali so 986 prebivalcev.

Prebivalci požganih vasi so morali poiskati zatočišče pri dobrih ljudeh na Igu, v Robu, Četežu, Želimljah in drugih okoliških krajih. Kolona žensk, nemočnih starčkov in otrok brez vsega, saj so Italijani vse izropali in odpeljali proti Igu, je lahko le nemočno opazovala svoje goreče domove. Toda kljub nasilju in ponižanju so se prebivalci teh krajev enotno in množično uprli okupatorju. Ta je nadaljeval z nasiljem nad nemočnim prebivalstvom vasi pod Mokrcem in Krimom. Že leta 1942 je bilo ustreljenih 165 talcev. Samo v vaseh Golo, Škrilje, Zapotok, Selnik in Visoko je bilo že leta 1941 131 zapriseženih aktivistov Narodne zaščite, skozi vso vojno pa 423 aktivistov OF, v partizanskih enotah je sodelovalo 111 borcev, ustreljenih je bilo 43 aktivistov OF, v boju je padlo 26 borcev, v internaciji je umrlo 11 domačinov. Kljub temu da je bila Ljubljana obdana z bodečo žico in strogo zastražena z bunkerji ob trasi žice – kar 206 manjših in večjih je bilo – so delovale kurirske poti, po katerih so Ljubljančani odhajali v partizanske enote pod Mokrcem in Krimom, domačinom in partizanskim enotam pa so prinašali pomembne informacije ter materiale za preživetje.

Prihod praporščakov v Spominski park NOB Petelinove doline.

Društvo Odmev Mokrca

Kako simbolično ime za društvo, ki ohranja izročila ter vrednote NOB in osamosvojitve. Simbolično zato, ker iz vasi pod Mokrcem in Krimom še vedno nekajkrat na leto odmevajo klene besede udeležencev spominskih prireditev in partizanske pesmi. Odmevajo tako, kot so takrat, ko so bile na območju Mokrca in Krima ustanovljene partizanske enote Mokrška četa (1941), Krimski bataljon (1941), prvi proletarski udarni bataljon Tone Tomšič (1942), II. SNUB Ljubo Šercer (1942) in 10. SNUB Ljubljanska brigada (1943). Delovale so bolnišnice Gričnice pri Zapotoku, Kravice v Iškem vintgarju in v Sivih dolinah. Delovali sta tudi Kurirska postaja 10 na Kureščku in obveščevalna točka 7 na Mokrcu.

Ob dnevu upora proti okupatorju in septembrski proslavi »Mi pa nismo se uklonili« se v Petelinovih dolinah vedno zbere veliko domačinov, ki se jim pridružijo številni Ljubljančani.

Gozdovi Mokrca in Krima so bili idealni za zbiranje borcev in ustanavljanje partizanskih enot. S tem so tesno povezane Petelinove doline, kraj, kjer je bila leta 1942 ustanovljena II. SNUB Ljubo Šercer. Zdaj se v Petelinovih dolinah množično zbiramo na praznovanju dneva upora 27. aprila in prazniku dela 1. maja

Za mnoge se v Petelinovih dolinah konča tudi pohod Golo-Mokerc – spominski park NOB Petelinove doline.

ter potem še septembra, ko se s prireditvijo Mi pa nismo se uklonili poklonimo spominu v teh krajih ustanovljenih partizanskih brigad. Mnogi med nami se v Petelinove doline odpravijo kot pohodniki po poteh Jožeta Voznyja, enega od pobudnikov ureditve Petelinovih dolin v spominski park z manjšim muzejem, ki prikazuje delček zgodovine bližnjih vasi in njihovih prebivalcev med 2. svetovno vojno. Drugi pa se pripeljemo iz Ljubljane po cesti iz Iga proti Kureščku. V vasi Škrilje nas pri turističnem kozolčku smerokaz opozori, da moramo zaviti desno. Še nekaj sto metrov se peljemo po asfaltirani poti. Ko se začne makadamska pot, pa nas kažipot usmeri v Petelinove doline.

Ob slavnostnih govorcih – kulturni program vedno pripravijo domači kulturni delavci – se nam vedno pridruži veliko praporščakov in seveda nepogrešljivi Partizanski pevski zbor. Slednji svojo pripadnost Odmevu Mokrca izkaže tudi z letnim novoletnim koncertom na Golem. Vse to se je zgodilo tudi leta 2023 in 2024.

Avtor vseh fotografij Jurij Kogej

Postroj spomsinske partizanske enote Franc Rozman Stane.

Zgodba o Kotah

Bolj primernega imena si ne bi mogli zamisliti za kraj, kjer so leta 1942 Italijani pobili 12 mladih moških, ki so si morali prej sami izkopati grobne jame. Kote so samo streljaj od centra Roba, majhnega naselja, ki je zraslo na stičišču treh dolin. Po svoji legi je Rob že dolinsko naselje, a hkrati tesno povezan s hribovskim zaledjem. Tam gori je bila divjina, ki so jo poznali samo hribovci, in zato v času druge velike vojne tudi relativno varno zavetje za partizane. A to še ni pomenilo, da so bili hribovci varni pred »dolinci« in tistimi, ki so se iz raznoraznih razlogov priklonili okupatorju ter z njim tesno sodelovali. Kot je v (skoraj) vsaki večji družini vedno kak posebež ali »odpadnik«, tako je bilo tudi v času okupacije veliko (preveč) domačih izdajalcev. S podporo duhovščine so »služili« okupatorju tudi tako, da so ovajali tiste domačine, ki so bili skrivaj ali pa javno aktivisti OF ali podporniki partizanskega odpora. V robarskem koncu je bilo nekaj takih družin in so morali zato simpatizerji NOB zelo paziti, da jih niso zajeli okupatorji. Posebno nevarna je bila Črna roka, njeni pripadniki so do potankosti poznali ljudi in teren, zato se je bilo zelo težko varovati pred to zločinsko organizacijo.

V italijanski ofenzivi leta 1942 je po nesrečnem naključju prišel v roke Italijanom seznam novih aktivistov OF. Samo dva dni prej je bil aretiran vodja celice OF Ivan Bavdek iz Osredka. Odpeljan je bil proti bližnji vasi Pečki, tam so ga najprej zasliševali in nato umorili. Na podlagi najdenega spiska aktivistov so Italijani opravili racije po vaseh Osredok in Centa ter odbrali posebej moške

Grobne jame v Kotah, ki so si jih morale žrtve izkopati same.

Spomenik žrtvam v Kotah, vse foto Srečo Knafelc.

in posebej ženske. Na podlagi spiska so izločili dvanajst moških (spisek je imel tudi robarski duhovnik Skobe, ta je poskrbel, da je na morišče odšel tudi oče Janez Purkart, sicer invalid, čeprav so ga Italijani zaradi invalidnosti nameravali izpustiti) in jih odpeljali proti Robu, ženske pa izpustili. Zajete moške so namestili v skednju v Kotah, jih tam zasliševali in mučili, nato pa jih, kot je zapisano v uvodu, pobili. Ženske iz Osredka in Cent so naslednji dan odšle v Rob ter poizvedovale za svojimi moškimi, a jim ni nihče povedal, kje so. Šele od Marije Tekavec so izvedele, kaj se je zgodilo z njihovimi možmi in fanti. Morale so v Lašče na italijansko komando po dovoljenje za pokop žrtev; dovoljeno jim je bilo le, da pokopljejo svoje zvečer in brez obreda.

Iz družine Purkartovih (po domače Ruparjevih) je bilo tako ubitih pet članov, trije bratje in dva zeta. Danes ohranjamo spomin na te žrtve tako, da vzdržujemo mali park s tremi grobnimi jamami in spominsko znamenje z imeni umorjenih na vhodu v park.

Na podlagi pripovedovanja Ivana Purkarta, sina ubitega Janeza Purkarta, ter Franca Adamiča ml., sina ubitega Franca Adamiča, zapisal Srečo Knafelc decembra 2024.

80. letnica pomora v Smrečju

Pomor v Smrečju pri Turjaku 4. maja 1945 je eden največjih zločinov domačih izdajalcev v sodelovanju z okupatorjem. Šlo je za podlo maščevanje nad cvetom odpora v okupirani Ljubljani na pragu svobode in konca druge svetovne vojne. Vsak od 27 ubitih je bil najvrednejše, kar je imel v tistem trenutku slovenski narod, zato si zaslužijo, da vse njihove biografije zagledajo luč sveta na istem mestu, na mestu zločina. Preko digitalnega zapisa in s pomočjo QR-kode se bo po pridobitvi vseh podatkov o ubitih lahko vsak obiskovalec spominskega parka seznanil z žalostno zgodbo novejšje slovenske zgodovine.

Seznam žrtev, za katere nimamo biografskih podatkov

ŽRTEV	ROJENA	MESTO	POKLIC
Arko Breda (Marija)	1. I. 1920	Ribnica	študentka kemije
Arko Darja (Jerneja)	10. IX. 1921	Ribnica	študentka filoz.
Arko Marica	17. III. 1899	Ribnica	gospodinja
Čop Tonček	12. VII. 1920	Jesenice	študent prava
Kamnikar Viktor	25. II. 1909	Ljubljana	mehanik
Kaplan Franc	16. VII. 1911	Videm-Dobr.	nameščenc
Knez Anton	11. I. 1910	Kamnik	tiskar
Krištof Ignac (Krištof)	25. IV. 1893	Višnja gora	uradnik
Kurnik Karol (Karel)	1. VIII. 1909	Ljubljana	uslužbenec
Kurnik Rudi	24. XI. 1911	Kozje	uradnik
Malahovsky Marica	23. III. 1903	Ljubljana	strojepiska
Nosak Leopold (Nosan?)	1910	/	/
Pole Nikolaj	6. XII. 1914	Krnica pri Bledu	str. ključavničar
Prijatelj Milka (Ljudmila)	13. IV. 1918	Velike poljane	gospodinj. pom.
Raubar Rudolf (Ravbar?)	8. II. 1908	Črešnjice/Frankolovo	pravnik
Sever ing. Rihard (Hubert)	1. XII. 1904	Ljubljana	elektruinženir

Da bi lahko uresničili idejo QR-zapisa biografij žrtev, naprošamo v imenu Društva Zarja spominov Velike Lašče vse, ki vejo karkoli o življenjih 16 žrtev z zgornjega seznama, da to posredujejo na e-naslov predsednika društva Zarja spominov: sreco.knafelc@gmail.com

Kratke biografije štirinajstih ubitih v Smrečju pri Turjaku

Neda Geržinič, rojena 11. septembra 1918

Udeleženka narodnoosvobodilne borbe in organizatorka Osvobodilne fronte. Maturirala je leta 1937. Kot študentka Pravne fakultete v Ljubljani je bila aktivna v Akademskem društvu, ob prihodu italijanskih okupatorjev se je pridružila narodnoosvobodilni borbi in postala članica Komunistične partije Slovenije. Leta 1942 je postala obveščevalka in bila imenovana za sekretarko

terenske organizacije OF v Ljubljani. Leta 1943 je bila dvakrat aretirana, vendar obakrat zaradi pomanjkanja dokazov izpuščena. Od začetka leta 1944 je bila članica, od decembra 1944 tudi vodja Varnostno-obveščevalne službe mesta Ljubljana.

Januarja 1945 je bila po izdaji ponovno aretirana v ilegalnem bunkerju na Gerbičevi 22 v Ljubljani skupaj z Leopoldino Mekina. V zaporu je bila zasliševana, mučena in tik pred osvoboditvijo usmrčena 4. maja 1945.

Geržiničeva je bila leta 1934 prvakinja Jugoslavije v namiznem tenisu med posameznicami, pri mešanih dvojicah pa 1931, 1933 in 1936. Po njej se je imenovala Osnovna šola Ledina v Ljubljani; v avli je njen kip.

Vito (Viktor) Kraigher, rojen 15. julija 1911

Slovenski pravnik in politik, v Ljubljani je študiral pravo. Kot štipendist francoske vlade je leta 1937 odšel na študij v Pariz. Tam je bil v stalnih stikih s slovenskimi komunisti, zlasti s Prežihovim Vorancem. Po povratku v Maribor v jeseni 1938 se je takoj vključil v partijsko organizacijo mariborskih pravnikov. Po okupaciji Jugoslavije se je leta 1941 takoj vključil v partijsko organizacijo na sodišču in v OF. Jeseni 1941 je bil vključen v ljubljansko policijo VOS in v njej odgovoren za vojaško obveščevalno službo. Bil je tudi član študijske komisije pri predsedstvu SNOS.

V zadnji ofenzivi Nemcev je bil 1. aprila 1945 na Goriškem ujet, izročen domobrancem in prepeljan v zapore ljubljanske politične policije, tam so ga zasliševali in mučili.

V noči s 3. na 4. maj so ga skupaj z drugimi ujetniki odpeljali na Turjak, tam so jih skrivaj pobili in zagrebli v volčjo jamo.

France Mesesnel, rojen 25. novembra 1894

Bil je slovenski umetnostni zgodovinar, likovni kri-

tik in konservator, šolal se je v Ljubljani in tam leta 1913 maturiral. V letih 1913 in 1914 je študiral umetnostno zgodovino na Univerzi na Dunaju in tam hospitiral na oddelku umetniške akademije kot slikar. Po koncu prve svetovne vojne je študiral filozofijo na Univerzi v Zagrebu in umetnostno zgodovino na Karlovi univerzi v Pragi, kjer je potem doktoriral leta 1922. Soustanovil je Dijaško zadrugo v Pragi, nato se je vrnil v Ljubljano kot asistent na univerzi in upravnik zbirk Narodne galerije Slovenije. Od leta 1928 je deloval kot kustos muzeja Južne Srbije (Makedonije) v Skopju, leta 1933 pa kot docent na tamkajšnji Filozofski fakulteti. Leta 1930 je postal dopisni član Skopskega naučnega društva. 4. maja 1945 je bil tik pred koncem druge svetovne vojne med ustreljenimi devetindvajsetimi zaporniki v gozdu Smrečje pri Turjaku.

Stanko Tomšič, rojen 10. julija 1901

Slovenski odvetnik in politik, osnovno šolo je obiskoval v rojstnem kraju, gimnazijo v Gorici in Celju, tam je 1921 maturiral. Vpisal se je na medicinsko fakulteto v Pragi, a se februarja 1923 vrnil v Ljubljano in tam nadaljeval študij medicine, konec 1924 pa prestopil na PF v Ljubljani in 1926 opravil pravnozgodovinski izpit, 1934 pravosodnega in 1935 diplomiral. Delal je na okrožnem sodišču v Ljubljani, 1940 pa postal samostojni odvetnik. Tomšič je bil že kot študent med organizatorji levičarske mladine; deloval je v Akademskem agrarnem klubu Njiva, Društvu kmetskih fantov in deklet, urejal 1. letnik visokošolske revije Mladina in glasilo Gruda. Po okupaciji se je vključil v delo OF, bil predsednik odvetniškega matičnega odbora OF ter brezplačno pravno zastopal družine borcev NOB. V začetku 1944 je odšel v ilegalo, bil po izdaji ujet in zaprt v domobranski prisilni delavnici. Tik pred osvoboditvijo so ga prepeljali na Turjak in v Smrečju ustrelili.

Dr. Boris Tuma, rojen leta 1909, in Zoran Tuma rojen leta 1912

Boris Tuma se je leta 1941, na začetku druge svetovne vojne, poročil zdravnico dr. Velebita Plesničar. Boris Tuma je končal študij na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani in postal eden najmlajših doktorjev prava na ljubljanski univerzi. Že leta 1937 so štirje najmlajši sinovi dr. Henrika Tume ustanovili podjetje Bratje Tuma, ki je na začetku druge svetovne vojne zaposlovalo več kot 100 delavcev. Podjetje se je lepo razvijalo, imelo zastopstvo za eterična olja in sodobne tiskarske stroje za večbarvni tisk na papir, celofan in druge posebne materiale. V podjetju je bil Boris odgovoren za njegovo pravno in administrativno delovanje podjetja. **Zoran Tuma** je končal študij na Oddelku za kemijo tedanje Tehniške fakultete Univerze v Ljubljani. V podjetju je bil odgovoren za kemijo in tehnologijo proizvodnje. Na začetku vojne je bil star 28 let in še samski.

Vsi štirje bratje so aprila 1941 stopili na stran partizanskega odpora in skoraj štiri leta sredi Ljubljane ilegalno tiskali različno dokumentacijo za partizansko gibanje. V noči na 4. februar 1945 so bili izdani in strpani v ljubljanske zapore na Poljanskem nasipu 52. Najmlajša brata Boris in Zoran sta bila tik pred koncem druge svetovne vojne brez zaslišanja in brez sodnega procesa odpeljana na Turjak in 4. maja 1945 kot talca ustreljena v Smrečju.

Dr. Mavricij Neuberger, rojen 8. aprila 1895 v Ložu (po zapisu Simone Fajfar, Delo)

Partizansko zdravstvo je bilo zelo dobro organizirano, saj so se njegovega pomena zavedeli že avgusta 1941, ko je nastal zdravniški matični odbor Osvobodilne fronte. V njem so bili dr. Pavel Lunaček, dr. Bogdan Breclj, **dr. Mavricij Neuberger**, dr. Franc Novak in dr. Božena Ravnihar, ki so v ljubljanskih zdravstvenih ustanovah organizirali zbiranje sanitetnega materiala, zdravil, denarja ... Po pomladi 1942, ko je naraščalo šte-

vilo zdravnikov v partizanskih enotah, se je širila tudi zdravstvena dejavnost v bojnih enotah, vzporedno pa je nastala mreža skrivnih partizanskih bolnišnic. Po nekaterih ocenah je to, kar se je dogajalo v partizanskih bolnišnicah v Rogu, vrh organizirane skrbi za ranjence med evropskimi odporniškim gibanji v drugi svetovni vojni oziroma vrhunec v zgodovini vojne sanitete sploh. Tragični konec je dr. Neubergerja doletel tik pred osvoboditvijo v Smrečju pri Turjaku.

Viktor Šuškovič, dipl. ing. gozdarstva, rojen 4. oktobra 1909 v Mariboru

Šolal se je v Mariboru, 1927. leta je maturiral na mariborski realki. Študiral je na Kmetijsko-gozdarski fakulteti v Zagrebu. Prvo zaposlitev je dobil je leta 1937 v gozdno-tehničnem oddelku za urejanje poplav pri Banskem upravi v Ljubljani, tam je bil do aretacije 1942. leta. Proučeval je in pisal o problematiki ekonomije gozdarstva in kmetijske politike. Bil je eden od najaktivnejših članov Slovenskega gozdarskega društva. Po njegovi ukinitvi med vojno je dal pobudo, da se organizira terenski gozdarski odbor OF v Ljubljani.

Leta 1942 so ga Italijani zaprli, a je po kapitulaciji Italije nadaljeval ilegalno delo. Bil je odgovoren za narodno zaščito in član komisije za odkrivanje vojnih zločincev. Tik pred koncem vojne je bil aretiran, odveden v gozd pri Turjaku in ubit s skupino aktivistov OF iz Ljubljane.

Martin Gorišek (Vencelj), rojen 6. februarja 1912 v Cerovem Logu

Član gradbene skupine Centralne tehnike KPS. Aretiran je bil prvič 8. septembra 1942, vendar zaradi pomanjkanja dokazov izpuščen 28. ali 29. septembra 1942. Ponovno je bil aretiran 7. februarja 1943 in pred vojaškim sodiščem v Ljubljani 9. marca 1943 obsojen na osem let zapor. Odpeljan je bil v kaznilnico Parma

v Italiji. Dne 20. maja 1943 so ga iz Parme prepeljali v Ljubljano na ponovno zaslišanje. Iz ljubljanskih zaporov so ga 4. julija 1943 odpeljali nazaj v Parmo.

Angela Dolhar, rojena 28. marca 1922 na Reki, Hrvaška (po opisu nečaka Uroša Janeza Staniča)

Angela Dolhar je imela s sestro Vero na Cankarjevi ulici v Ljubljani trgovino z modnimi dodatki. Angela zaradi varnosti sestre ni informirala, kakšno funkcijo ima v OF. V lokalu je bila namreč javka za pirotehniko, pozneje tudi VOS in okrožno intendanco, v skladišču pa so prenočevali zelo iskani ilegalci. Januarja 1945 pa je bila izdana, gestapovci so obkolili celo okolico in izhoda ni bilo več. Zaprlji so jo v prisilno delavnico na Povšetovi ulici. Sestra Vera je v obupu poskusila rešiti Angelco iz krempljev esesovcev in domobrancev. Šla je prosit škofa Gregorija Rožmana, da bi njeno sestro rešil mučenja in smrti. Pa jo je odpravil z besedami: »Kaj pa govorite, gospa Stanič. Vaša sestra Angela Dolhar je boljševik! Če ne greste hitro od tod, boste še vi tako končali.« Spisek za poboj v Smrečju sta naredila 14 dni pred koncem vojne upravnik policije v Ljubljani dr. Lovro Hacin in upravnik nemške policije SS Dusche. Tako je mučeniško končala svoje življenje Angela Dolhar.

Mekina Leopoldina, rodila sem se 17. 10. 1908 kot hčerka železničarja v Trstu. Med prvo svetovno vojno sem v Trstu obiskovala nemško ljudsko šolo. Leta 1918 se je naša družina preselila v Strnišče pri Ptuj. V tem času sem obiskovala meščansko šolo na Ptuj. V Strnišču smo bili dve leti, v tem času je umrl oče. Leta 1921 se je moja mati s tremi otroki, z mano, bratom in sestro preselila v Ljubljano, kjer smo kot begunci stanovali v podstrešni sobici pri nekih sorodnikih na dvorišču gostilne Figovec. Jaz sem v tem dovršila meščansko šolo in trgovski tečaj na liceju. Nato sem takoj

dobila službo priložnostnega značaja, v kateri sem ostala 3 mesece. Nato sem pa leta 1927 dobila mesto v nabavljalni zadrugi v tajništvu. V tej službi sem ostala do konca septembra leta 1943. Zadnje lety sem bila blagajničarka.

(Podatki z zaslišanja Leopoldine Mekina na upravi policije v Ljubljani)

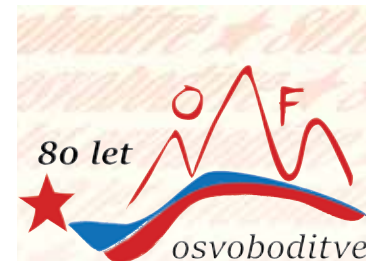
Franc Kaplan, roj. 20. 3. 1925 na Vel. Poljanah št. 37, bivajoč istotam, samski, kovač. Aretiran je bil 25. aprila 1945 ob 6. uri zjutraj. Prišli so ga iskat 4 DMB (Črna roka). Poznan je bil Kožar Ivan, doma v okolici Velikih Lašč. Ostali niso bili poznani. Izdal je Kaplan Franceta Škox Andrej, ki je služil pred vojno v Veliki Poljani št. 31, pozneje je bil DMB narednik v Velikih Laščah. (Prepis dokumenta Okrajnega odbora OF Ribnica 25. 5. 1945)

Milka Prijatelj, roj. 13. 4. 1918, Vel. Poljane št. 7, stanujoča istotam, samska. Aretirana je bila 30. aprila 1945 po treh policistih iz postojanke Lašče. Dan pred aretacijo sta hodila mimo njene hiše že omenjena Škof Andrej in Prijatelj Janez, doma iz Vel. Poljan št. 23. Domači domnevajo, da je tudi za tov. Milko kriv Škof Andrej, ker je imel do nje osebno sovraštvo.

(Prepis dokumenta Okrajnega odbora OF Ribnica 25. 5. 1945)

Ignac Krištof, 4. maja 1945 ubit na Turjaku, roj. 25. 4. 1893 v Višnji Gori, uradnik. Bil je aktivist v Rožni dolini v Ljubljani. Bil je član rajonskega komiteja KPS. Aretiran septembra 1942 in interniran. Leta 1943 se je vrnil v Ljubljano in delal do julija 1944, ko je bil ponovno aretiran. (Prepis iz kartoteke Arhiva Slovenije)

Biografski podatki so pridobljeni s spleta in iz Arhiva Republike Slovenije

Imeli smo dekleta, imeli smo žene ...

Dr. Mojca Poredoš, Meta Verbič

Veš, mi smo temelj, na katerem se gradi svet

V naslovu zapisane besede narodne herojinje Vide Janežič – Lučke sojetnici v ljubljanskih zaporih 1944 so nas v letu praznovanja 80. obletnice osvoboditve izpod fašizma in nacizma vodile pri pripravi tradicionalne prireditve, ki jo vsako leto priredimo v Ljubljani ob 8. marcu, mednarodnem dnevu žena. Tako kot so nas že leta 2023, ko smo obeleževali 80. obletnico velikih ženskih demonstracij v okupirani Ljubljani in 80. obletnico ustanovitve Slovenske protifašistične ženske zveze, pri pripravi prireditve vodile besede oziroma poziv še ene od pomembnih aktivistk OF in borke za svobodo, Angele Ocepek: »**Dobro, pa se vrnemo prihodnjo sredo!**« Iz tega njenega vzklika se je kasneje razvilo geslo:

»**Na svidenje prihodnjo sredo!**«

Partizanke in partizani so z ramo ob rami izbojevali svobodo in zmago nad močnejšim sovražnikom. V tem času je vse več žensk prevzemalo vajeti življenja v svoje roke. Borile so se za svobodo svojega naroda, delale kot obveščevalke in kurirke, prevzemale so pomembne politične funkcije, zbirale prepotrebno pomoč

za slovensko partizansko vojsko: od hrane do oblačil, sanitetnega materiala in zdravil. Skrbele so za bolne in obnemogle, številne med njimi pa so v varstvo prevzele tudi otroke ilegalčke. Ilegalčki so bili otroci partizanov in aktivistov OF, katerih starši so morali zapustiti Ljubljano, ali pa so po smrti staršev ostali sirote.

Mrežo družin, ki so medse sprejele 108 otrok ilegalčkov, je organizirala **Ana Ziherl – Mami ob**

pomoči številnih aktivistk OF. Takratna organizacija varstva ogroženih otrok v Ljubljani je bila za današnji čas nepojmljiva. Bila je edinstvena v Evropi. Noben otrok ni bil odkrit. Med njimi je bila tudi hči Angele Ocepek, Tatjana, ki je kot otrok ilegalček preživela najzgodnejša leta svojega otroštva.

Angelca Ocepek, ena izmed več deset ljubljanskih aktivistk OF. Neumorna borka za svobodo in socialno pravičnost.

Utrinek iz njenega ilegalnega otroštva in snidenje s starši ob osvoboditvi

Tatjanino življenje se je začelo v ljubljanski porodnišnici, kamor so njeno mamo Angelco pripeljali iz ljubljanskega zapora. Pred bolnišnično sobo so stražili italijanski vojaki. Kljub temu je skupini aktivistk s pomočjo še nekaj tovarišev uspelo organizirati Angelčin pobeg z malo Tatjanco. Od tistega trenutka pa vse do osvoboditve je bila Tatjana otrok ilegalček in se je selila od družine do družine. Dobila je tudi ilegalno ime Lojzka Orehek.

Angelca Očepek s svojo družino po vojni. Levo je Tatjanca Očepek.

Spomin na prihod mame in očeta iz partizanov je v knjigi *Vojna v Ljubljani 1941–1945*, II. del: ILEGALČKI – iz zapuščine Ade Krivic opisala takole: »Tistega dne, ko so prišli v Ljubljano, so mi povedali, da sta tudi moj očka in mamica partizana in da bosta prišla pome prav tako oblečena, kot so partizani na vozovih, ki so peljali mimo. In da bosta imela titovko na glavi. Potem sem čakala. Ko sem se nekaj dni po osvoboditvi igrala na dvorišču, sem zagledala pred vrati partizana in partizanko. Stekla sem k njima in zakričala: 'To sta pa očka in mamica!' Res sta bila. Peljala sem ju v stanovanje in začela na kup nositi svoje obleke in igračke, med njimi tudi punčko, ki mi jo je prinesla teta Lučka. Tako sem klicala Ziherlovo mami.«

Angela Dovč – Očepek je bila ena tistih Ljubljančank, ki ob okupaciji niso dvomile, ali se vključiti v narodnoosvobodilno gibanje ali ne. Že pred vojno je bila dejavna borka za delavske pravice, potem se je takoj vključila v OF in začela z delom. Zato je kmalu postala tarča domačih izdajalcev in okupacijskih oblasti. Ves čas je delovala v ilegali in ne glede na to, da je bila ena najbolj iskanih ilegalnih aktivistk, je brez pomislekov sprejela nalogo: organizirati javne demonstracije proti okupacijskim silam. Demonstracije so se začele spontano z zbiranjem žensk pred Belgijsko vojašnico, ker so želele boljše razmere za vse, ki se jim je godila krivica v ljubljanskih zaporih in tudi v zaporih drugod po Sloveniji ter v taboriščih. Ko jih je 21. aprila 1943 poveljnik italijanskih sil prvič zavrnil, je **Angelca Očepek pozvala demonstrantke, da se vrnejo naslednjo sredo**. Te njene preproste besede so postale poziv prebivalcem Ljubljane, da se tudi z demonstracijami uprejo okupatorjem in s tem dokažejo, da jim ni vseeno za vse, ki trpijo v zaporih ter taboriščih. V sredo, 12. maja 1943, so bile zadnje demonstracije. Sklenjeno je bilo, da se počaka kakšen mesec, če bo oblast kaj ukrenila. 21. junija se je pred vladno palačo spet zbrala množica ljudi in slišalo se je: »Ne prosimo,

Cankarjev dom, Linhartova dvorana. Foto Nik Rovani.

Polna Linhartova dvorana v Cankarjevem domu je prisluhnila spominom na dekleta in žene, narodne herojinje. Foto Nik Rovani.

ampak zahtevamo! Zahtevamo, da izpustite naše ljudi!« Te demonstracije je policija nasilno razgnala. Toda Ljubljančani se niso dali. Že 1. avgusta 1943 jih je z enako zahtevo demonstriralo več tisoč. Tega dogodka pa Angelca Očepek ni več dočakala v Ljubljani. Tu je zanjo postalo prenevarno, 8. julija 1943 je odšla v partizane.

Nobena pravica ni samoumevna. Zanje moramo nadaljevati boj naših predhodnic Angelce in njenih sobork.

Danes za zaščito otrok in drugih najranljivejših skupin skrbi več humanitarnih organizacij, med njimi Zveza prijateljev mladine Moste-Polje, ki jo je dolga leta vodila zdaj, žal, že pokojna častna meščanka Ljubljane in velika humanitarka Anita Ogulin. Delo z najranljivejšo populacijo ji je bilo položeno v zibelko in opravljala ga je s predanostjo, ki jo zmorejo le redki. Zato ni bilo naključje, da je spregovorila na prireditvi 8. marca leta 2023.

Poudarila je, da prazniku v čast lahko trdimo, da se je leto 2023 za ženske v Sloveniji začelo dobresedno sanjsko.

Po mnogih desetletjih prizadevanj za enake možnosti žensk na vseh ravneh smo dočakale preboj tudi v politiki. Imamo predsednico države. Imamo predsednico državnega zbora. Imamo ženske na drugih vidnih položajih, pa naj gre za politiko, gospodarstvo, socialo, kulturo, šport ...

Brez kančka dvoma, je nadaljevala Anita Ogulin, smo silno ponosne nanje. So simbol združitve vseh prizadevanj generacij naših žensk, mam, babic, prababic, ki so se prebijale do znanja, izobrazbe, zaposlitve, pa vse do volilne pravice in družbenega priznanja. Tudi pravice do svobodnega odločanja o rojstvu otrok. Groba ocena današnjega stanja enakopravnosti spolov bi bila lahko zelo uspešna. Toda k presoji uspešnosti bi morale soditi tudi Lojzka iz Primorske,

pa Pepca iz Zasavja, pa Jožica iz Dolenjske, Francka iz Gorenjske – ki pozabljene od svojcev, sodelavcev, prijateljev in znancev samevajo v svojih mrzlih stanovanjih ali stanovanjskih hišah. Ki si po več kot treh desetletjih dela in skrbi za družino in družbo ne upajo iskati svojih pravic. Ki s svojimi prejemki najprej poplačajo vse položnice ali pa še to ne, da jim ne bi odvzeli strehe nad glavo – ki jo hranijo za svoje potomce. Ti pa nimajo ne časa, v premnogih primerih tudi denarja ne, v nekaterih pa ne vesti, da bi pomagali svojim ostarelim in nemočnim mamam ter babicam.

Ob tem se je Anita Ogulin vprašala, ali bi bile z življenjem, v kakršno vzgajajo svoje otroke, lahko zadovoljne tudi Eva, Maša, Tanja, Tjaša in številne druge? Ja, tudi Evelina in Jahiba. Prav vse so zaposlene. V različnih oblikah dela garajo od zore do mraka, pa tudi ponoči. Imajo otroke, nekatere so ohranile tudi še odnos z možem. Toda njihovemu delavniku ni več konca. Fizično in duševno izgorevajo ter omahujejo pred vsakim novim dnem. Vprašala se je, do kdaj bodo še zmogle.

Anita Ogulin, foto Nik Rovan.

Svoj nagovor ob prazniku je Anita Ogulin zaključila z besedami: »Čas je, da se ozavestimo. Smo nepredstavljivo in spoštljivo hvaležne, da so generacije pred nami izborile vsaj navidezno enakost spolov, za dejansko enakost in enakovrednost pa se moramo in se bomo morale še naprej boriti. Kajti nobena pridobljena pravica ni samoumevna.«

Bogata in spoštovanja vredna zapuščina Anite Ogulin nas obvezuje, da nadaljujemo boj naših predhodnic Angelce ter vseh njenih sobork v času terorja fašizma, nacizma in njunih domačih pomagačev.

Zdaj, ko praznujemo 80. obletnico konca vojne, se spominjamo vseh, ki so nam omogočili, da že toliko let živimo v miru.

Tudi narodnih herojinj, deklet in žena, ki so bile del bojnih brigad, pa tudi del zaledja, ki je omogočalo delovanje partizanski vojski. Med njimi so bila mlada dekleta, ki so šele začenjale živeti, ženske v cvetu svojega življenja, ki so se borile za obstoj svojega naroda, in matere, ki so s svojim delom podprle delovanje partizanske vojske, v duhu narodnoosvobodilnega boja pa so vzgajale tudi svoje otroke.

S kratkim filmom smo se jih spomnili na prireditvi

ob 8. marcu v Cankarjevem domu. Takole je zvenel spomin nanje: Kot je rekla Vida Janežič – Lučka, ena izmed narodnih herojinj: **»Mi smo temelj, na katerem se gradi nov svet!«** Na steno svoje zaporniške celice pa je napisala: **»Svoboda bo prišla, ko mene več ne bo.«**

Zato naj glas o njihovem življenju in pogumu odmeva v večnosti.

Skoraj polovica jih je umrla, še preden bi zakorakale na pot odraslosti. Bile so še dekleta na pragu življenja, ko so sprejemale najtežje odločitve. Najmlajša med njimi je bila **Slava Klavora**, ki je umrla, stara le 20 let. Gestapo jo je zaradi njenega ilegalnega dela zasliševal 18 dni. Kljub mučenju je ostala ponosna in dostojanstvena do zadnjega trenutka, ko ji je svinčena krogla kot talki prebila srce. Pa **Ljudmila Kerin, Milka**, ki je šla med partizane z rosnimi 18 leti. Kmalu je prevzela funkcijo politdelegatke ženskega voda Pohorskega bataljona. Kot 20-letno dekle je kot delegatka štajerskih bork nastopila kot govornica na 1. kongresu Slovenske protifašistične ženske zveze v Dobrniču. Umrla je pri 21 letih. Narodna herojinja pa je tudi komandantka ženskega voda Pohorskega bataljona **Pavla Mede – Katarina**, ki je padla v poslednjem boju Pohorskega bataljona na Osankarici. Med borkami je bila tudi **Mihaela Škrapič – Drina**. Še preden je dopolnila 20 let, je odšla v partizane skupaj z materjo Ivano, sestro Bojano in bratom Francem. Pridružili so se očetu Jožetu in bratu Jožefu. Vsi razen mame so padli v zimi 1943–1944. Podobno zgodbo je delila tudi mama **Milke Šobar – Nataše**, ki je izgubila tri hčerke. Milka Šobar je delovala kot kurirka in obveščevalka. Pri prenašanju sanitetnega materiala jo je na vlaku zalotila italijanska patrulja, a je pogumno skočila iz zaustavljajočega se vlaka in pobegnila v gozd ter se pridružila II. Belokranjski četi. Izkazala se je v številnih bojih, padla pa je v boju pri Svetem Križu. Njeni soborci so bitko zaključili z njenim imenom na ustnicah, po bitki pa so jo slovesno pokopali. Neustrašna je bila tudi **Marija**

Dr. Anica Mikuš Kos, častna meščanka Ljubljane in prav tako velika borka za pravice otrok. Foto Nik Rovan.

Šilc – Majda. Zaradi izdaje je morala Ljubljano zapustiti s ponarejenimi dokumenti leta 1942. Pridružila se je partizanom in se udeležila številnih težkih bitk. Bila je zgled pogumne borke, ki je jurišala na čelu novincev ter popeljala neodločneže in omahljivce v boj. Padla je v borbi, stara le 22 let. Pomembno vlogo je kot radiotelegrafistka imela **Lizika Jančar – Majda**, ki je bila z bratom Rudijem organizatorica radija Kričač. Umrla je, ker se tudi v svojih zadnjih trenutkih ni želela odreči partizanskemu simbolu, kapi titovki. Med pretepanjem ji je kapa vedno z nova padala z glave, ona pa si jo je nadevala in pri tem ponavljala: **»Kamor grem jaz, naj gre tudi kapa.«** To je razbesnelo belogardističnega kapetana Pavla Vošnarja, da je potegnil pištolo in jo s tremi streli pokončal. Tukaj je še **Majda Vrhovnik – Lojzka**, ki je delala v ilegalnih tiskarnah, pa kot vohunka in partizanka. Prvič ji je uspelo pobegniti iz zapora, drugič ji ni. Gestapo jo je ujel v

Celovcu, le nekaj mesecev pred koncem vojne. Strašno so jo mučili, nato pa tik pred koncem vojne, 4. maja 1945, ustrelili. Še vedno ni znano, kje je pokopana. V zaporu so ubili tudi **Zorko Regancin Dolničar – Ruško**, ki je imela ključno vlogo pri skrbi za varnost članov CK KPS in zbiranju vojaške opreme. Ker je živela v Polju, je preko žice večkrat kar v kantah za mleko nosila revolverje ali pomembna sporočila. Tudi ona je umrla rosno mlada, stara le 23 let. Vse prehitro se je končalo tudi življenje **Danile Kumar – Andreje**, ki je iz uporne nasmejane deklince zrasla v optimistično mlado žensko. Mirno, neustrašno in iznajdljivo. Maščevalno so Nemci oskrunili njeno telo po smrti, a njenega duha niso ubili, saj je živel naprej v vseh njenih soborcih.

Nekoliko starejše so bile Rezka Dragar – Olga; Silvira Tomasini – Slovenka; Malči Belič; Tončka Čeč, Olga in Vida Janežič – Lučka. Vse so v zaporu okrutno mučili. **Rezka Dragar – Olga** je bila ubita kot talka, še danes pa živijo njene zadnje besede: **»Lahko me ubijete, ampak zmagali ne boste nikoli!«** Tudi **Silviro Tomasini – Slovenko** je preživel stavek, ki ga je zabrusila nemškemu vojaku v odgovor na poziv, naj govori nemško: **»Ne bom govorila okupatorjevega jezika!«** Dobro poznana je tudi zgodba **Vide Janežič – Lučke**, ki je v zaporu doživela pravi pekel na zemlji. Zasliševali so jo in mučili, jo oamljali, pretepali, prisilili, da je gledala streljanje talcev, jo stradali. Z njenim izmučenim in pretepenim telesom so strašili preostale zapornice. Vida pa je vse to zdržala, ne da bi izdala soborce, saj je trdno verjela v svoje besede: **»Mi smo temelj, na katerem se gradi svet.«**

Podobno usodo je delila tudi **Antonija Kucler**, ki je bila prava partizanska mati. Antonija, mož in vsi njeni otroci so od samega začetka okupacije sodelovali v NOB – v hiši je bilo skladišče orožja in municije – Antonija pa ga je s smetmi vozila na partizanske položaje. Leta 1942 je italijanska vojska obkolila Kuclerjevo hišo in jo požgala.

Otrokom je uspelo uiti v gozd, moža so ustrelili, Antonijo pa odpeljali v ljubljanski zapor. Kljub mučenju sploh ni odgovarjala na okupatorjeva vprašanja. Padla je kot talka v Gramozni jami.

Le peščica narodnih herojinj je vojno preživela. **Adreana Družina**, – **Olga**, ki se je borila po vsej Sloveniji in bila pri tem tudi večkrat težje ranjena. S svojim vedenjem je bila svetel zgled soborcem, saj jih je vodila v najtežjih in najbolj tveganih napadih ter bodrila v najtežjih trenutkih. Večkrat je bila huje ranjena tudi **Albina Mali Hočevan**, ki se je partizanom pridružila z rosnimi 16 leti. Kot bolničarka je prisostvovala več bitkam, s svojim požrtvovalnim vedenjem pa rešila življenje številnim ranjencem. **Lidija Šentjerc** – **Joža** je bila med prvimi, ki jih je okupatorska oblast izselila v Srbijo. Od tam se je skrivaj vrnila v Slovenijo in s partizanskim imenom Joža delala v najožjem vodstvu narodnoosvobodilnega boja. Najprej je pomagala organizirati odpor v Ljubljani. Sredi leta 1943 je odšla iz Ljubljane v partizanske enote na osvobojeno ozemlje. Po vojni je opravljala vrsto visokih političnih funkcij. Prvi dve leti svobode je opravljala delo ministrice za prosveto, drugi dve leti pa delo ministrice za komunalne zadeve. Pa **Mira Svetina** – **Vlasta**, ki je bila od septembra 1942 do oktobra 1944, ko je bila tudi ona prisiljena zapustiti Ljubljano, samostojna poverjenica CK KP Slovenije in izvršnega odbora OF za Ljubljano. Njeno obveščevalno in organizacijsko delo je bilo ključno za uspešno ter učinkovito delovanje OF v Ljubljani. Tudi po vojni je ostala dejavna v različnih pomembnih funkcijah, bila predsednica glavnega odbora Rdečega križa Slovenije in članica ustavnega sodišča. In ne nazadnje **Vida Tomšič**, ki je bila zaradi svojega ilegalnega dela zaprta v več zaporih. Znana je po svojem političnem delovanju med vojno in po njej. Zaradi svojega mednarodnega delovanja in zastopanja Jugoslavije v okviru gibanja

neuvrščenih je postala državljanka sveta in ponesla vrednote NOB v svet.

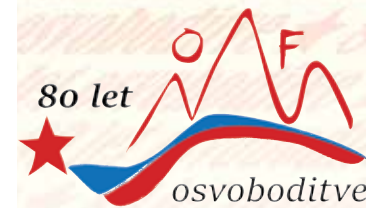
Tudi danes naše ženske pomembno sooblikujejo slovensko in mednarodno skupnost ter se borijo za boljše prihodnost nas vseh.

Med njimi je gotovo še ena pomembna državljanka sveta, dr. Anica Mikuž Kos, ki se vse svoje življenje bori za boljše prihodnost otrok po vsem svetu, predvsem tistih, katerih otroštvo je kruto prekinila vojna.

Slavnostna govornica, častna meščanka Ljubljane, predsednica Slovenske filantropije, predvsem pa velika človekoljubka dr. Anica Mikuž Kos je na prireditvi v Cankarjevem domu uvodoma dejala, da se ob takih priložnostih vedno vpraša, kako naj nagovori prisotne. Zato si je za tokratno priložnost izposodila besedo pesnika Kajuha »**ljudje**«. Nagovorila nas je: »Dragi ljudje, spoštovani ljudje.« Že ta njena izbira je dokazala, da nas 8. marec vedno znova spominja na plemenita in junaška prizadevanja in delovanje žensk, ne le za njihove pravice, temveč za pravičnost, človečnost, mir in bratstvo vseh ljudi na svetu. Danes živimo v drugačnih časih in sprašujemo se, kaj lahko storimo kot posameznica, posameznik za omejitev slabih dogajanj na našem planetu. Največkrat gre pri tem boju za drobne prispevke, ki pa so še kako pomembni, ko se združijo in povežejo. In tako nas je ob koncu svojega nagovora pozvala, da ob 80. obletnici zmage nad fašizmom in nacizmom združimo gesli nekdanjega boja za svobodo in za pravičnejši svet:

»Smrt fašizmu in ljudje vseh dežel združite se v dejavnih prizadevanjih za mir, svobodo, bratstvo in enakost.«

*Pripravili: dr. Mojca Poredoš
Meta Verbič*

Prepoved povelečevanja nacizma in fašizma

Dr. Martin Premk

Lansko leto smo bili na ulicah našega glavnega mesta priča zloveščim prizorom, ki jih dobro poznamo iz zgodovine. Nikoli si nismo mislili, da jih bomo morali še kdaj gledati, še najmanj pa sredi Ljubljane. Po ulicah so paradirale zamaskirane paravojaške skupine, sejale strah in grozile ljudem. Kot v najtemnejših časih človeštva so nosile bakle, vzklikale nacistična gesla ter kazale znake zločinskih enot SS iz časa nacizma. Te skupine so celo objavljale posnetke, na katerih obešajo domnevne migrante, grozijo z maščevanjem, pozivajo k sovražstvu in nasilju. Takšne skrajne neonacistične skupine sicer pri nas delujejo že kar nekaj časa, razlagajo, da je bil Hitler heroj, ter pri svojem delovanju uporabljajo nacistične in fašistične znake. Najhuje je, da jih javno podpirajo nekateri politiki in da povezave teh skupin vodijo tudi do desne politike. To se žal ne dogaja samo pri nas, temveč tudi po preostali Evropi, kjer se povelečevanje nacizma in fašizma vse bolj pojavlja v javnosti. Na ta način se širita izključevanje in sovražstvo, zaradi tega prihaja do nasilnih dejanj. To je popolnoma nesprejemljivo, saj je vsa povojna demokratična Evropa utemeljena na zmagi nad nacizmom in fašizmom.

Tudi enačenje nacizma, fašizma in komunizma kot »totalitarizmov« je početje skrajno desnih in neonacističnih skupin, s ciljem, da bi s tem opravičile nacizem in fašizem ter zmanjšale njune zločine. Če pa že kdo želi obsoditi »vse totalitarizme«: totalitarni režimi ne v svetovni ne v naši zgodovini nikakor niso bili samo trije. Akademik dr. Tine Hribar, eden od avtorjev znamenite 57. številke Nove revije, ki je imel vodilno vlogo v procesu demokratizacije in osamosvajanja, nosilec zlatega reda za zasluge RS, navaja, da se je Slovenija v preteklosti soočala s štirimi totalitarizmi: fašizmom, nacizmom, komunizmom in krvavokolaborantskim klerokatolicizmom. A le nacizem in fašizem sta dve najbolj zločinski ideologiji v človeški zgodovini, ki sta temeljili na sovražstvu in nasilju ter sta krivi za holokavst, edinstven primer zločina v človeški zgodovini, kot to navaja Resolucija o evropski zavesti o totalitarizmu iz leta 2009. Ta resolucija na nobenem mestu ne enači nacizma, fašizma in komunizma kot ideologij, kot to večkrat lažno navajajo, temveč obsoja totalitarne režime v evropski preteklosti. In tudi 23. avgust je razglašen za dan spomina na žrtve nacizma in stalinizma in

Dr. Martin Premk, foto osebni arhiv.

ne spomina na žrtve »treh totalitarizmov«, kot tudi napačno navajajo. Zato tako kot zanikanje holokavsta tudi vsakršno obujanje nacizma in fašizma, teh zločinskih in nasilnih ideologij, nima nikakršnega prostora v javnem življenju. Poveljevanje in spodbujanje nacizma in fašizma presega pravico do svobode govora, saj poziva k izključevanju, sovraštvu in nasilju. Kot je dejal filozof Bertrand Russell, se fašizem in nacizem začeta tako, da najprej navdušita butaste, potem pa odstranita pametne. Tovrstne pojave v družbi je treba zatreti v kali, žal pa Slovenija za razliko od večine demokratičnih držav doslej ni imela zakonske podlage, ki bi neposredno prepovedovala poveljevanje nacizma in fašizma ter z njima povezanih kolaborantskih organizacij. S spremembami in dopolnitvami zakona o javnem redu in miru je to sedaj urejeno in bomo lažje preprečili širjenje sovražnosti in zlorabe zgodovine v politične namene – tako kot je to urejeno v večini demokratičnih držav, kot sta Avstrija, Nemčija, trenutno pa se tak zakon sprejema v Švici. Nekateri desni politiki tukaj nam večkrat dajo za zgled Republiko Avstrijo kot dr-

žavo z dolgo demokratično tradicijo. No, v Avstriji je prepovedano vsako poveljevanje nacizma in fašizma ter njunih simbolov, in tega se tam držijo res dosledno. Avstrija je prepovedala zborovanje ustašev in domobrancev v Pliberku s preprosto razlago, da sta to bili vojski pod poveljstvom Adolfa Hitlerja. Brez usmiljenja je z zaporom kaznovala vse, ki so dvigali roke v nacistični pozdrav. Po drugi strani lahko v Avstriji po pravilih prave demokracije in strpnosti nemoteno deluje Komunistična partija Avstrije kot legalna stranka. Iz te stranke je županja v Gradcu in tam nikomur ne pade na pamet, da bi to stranko zmerjal z zločinci in morilci, kot je nekoč počela s komunisti nacistična propaganda. Švicarska vlada si želi stopiti tudi korak dlje in poleg že znanih nacističnih simbolov prepovedati skrivnostnejše, ki jih uporabljajo zagovorniki nacistične ideologije. Predlog namreč vključuje tudi prepoved uporabe simbola 18 – prve in osme črke abecede, ki označujeta začetnici Adolfa Hitlerja – in 88 – za heil Hitler. Kot so napisali v predlogu, bo imel v takih primerih odločilno vlogo kontekst, kot jo največkrat ima v sovražnem govoru. In zgolj mimogrede, tudi Italija ima že od leta 1952 zakon, ki prepoveduje obujanje fašizma ter poveljevanje pripadnikov fašističnega gibanja, pa žal ni videti, da bi se ga kaj držali.

Poveljevanje nacističnih, fašističnih in okupatorskih gibanj torej ni zgolj poseg v dostojanstvo nekaterih posameznikov, temveč je tudi napad na same temelje ustavne demokracije, na katerih temelji sodobna Evropa in tudi samostojna Slovenija. Z novim členom zakona o javnem redu in miru se ne želimo vračati v zgodovino, ampak smo se z njo odzvali na zlovešči ljubljanski incident. Na žalost pa prav neonacistične skupine zelo rade in pogosto izrabljajo zgodovino iz časa pred drugo svetovno vojno ter do

konca te vojne, ko sta bila nacizem in fašizem očitno samo začasno poražena.

Sprejeti člen in pojasnilo v zakonu o javnem redu in miru:

Amandma k 20.a členu:

Besedilo 20.a člena se spremeni tako, da se glasi:

»(1) Kdor na javnem kraju nosi, obeša, razkazuje, vzklika, izvaja, distribuira, objavlja ali kako drugače uporablja pozdrave, himne oziroma pesmi, zastave, uniforme, znake, parole oziroma gesla in druge oznake ter z njimi povezana slikovna in avdiovizualna gradiva, ki so značilni za nacizem, fašizem ter njune kolaborantske organizacije iz časa druge svetovne vojne, z namenom poveljevanja, odobravanja ali spodbujanja nacistične ali fašistične ideologije, in s takšnim ravnanjem koga vznemirja ali razburja ali ogroža, se kaznuje z globo od 500 do 1000 eurov.

(2) Ne glede na prejšnji odstavek ni prepovedano, da se pozdrave, himne oziroma pesmi, zastave, uniforme, znake, parole oziroma gesla in druge oznake ter z njimi povezana slikovna in avdiovizualna gradiva, ki so značilni za nacizem, fašizem ter njune kolaborantske organizacije iz časa druge svetovne vojne, uporablja za namene izobraževanja v skladu z javno veljavnimi izobraževalnimi programi, razširjanja programskih vsebin v medi-

Amandma k 6. točki 2. člena:

6. točka 2. člena se spremeni tako, da se glasi:

»6. kolaborantske organizacije iz časa druge svetovne vojne so organizacije ali skupine, ki so na ozemlju sedanje Republike Slovenije v času druge svetovne vojne sodelovale z okupatorsko nacistično Nemčijo (Tretji rajh), Kraljevino Italijo, Kraljevino Madžarsko ter Neodvisno državo Hrvaško, in sicer: Prostovoljna protikomunistična milica (vaške straže ter Legija smrti), Slovensko domobranstvo, Gorenjska samozaščita, Slovenski narodni varnostni zbor, Jugoslovanska vojska v domovini (četniki), Vermani, Raztrganci, Črna roka, Madžarska stranka suličastega križa, Koroška ljudska zveza, Štajerska domovinska zveza, Srbski prostovoljni korpus in ustaši.«

Spomenica ZZB NOB Slovenije Zmaga nad fašizmom in nacizmom

Zveza združenj borcev za vrednote NOB Slovenije s ponosom praznuje 80. obletnico zmage nad fašizmom in nacizmom. Slovenski narod se je z OF in partizanskim bojem uvrstil med narode, ki imajo neizbrisno in častno mesto v veliki protifašistični zavezniški koaliciji med 2. svetovno vojno. Partizanska zmaga je pomenila poraz okupacijskih vojsk, vključno z domačimi kolaboracijskimi enotami.

Nobene potrebe ni prikrivati, da je med partizani in prebivalstvom sploh tlela želja, da bi po osvoboditvi vzpostavili pravičnejšo družbeno ureditev, kot je bila pred vojno. OF je bila hrbtenica narodnoosvobodilnega in socialnega gibanja za pravičnejšo družbo in ljudsko oblast kot del skupnega gibanja v takratni jugoslovanski državi pod vodstvom maršala Tita. Na tej poti, ki sta ji dajala pečat sistem socialističnega samoupravljanja in politika neuvrščenosti, so bile tudi stranpoti, kot je pomanjkanje osebne in politične svobode. Nesporno pa je, da je slovenska družba znotraj skupne jugoslovanske države v tem času prešla iz agrarne v industrijsko družbo ter vzpostavila trden sistem javnih služb na področjih otroškega varstva,

šolstva, zdravstva in socialnega varstva, ki so dvignile življenjsko raven širokemu krogu prebivalstva.

Ena ključnih razvojnih pridobitev za Slovenijo znotraj Jugoslavije je bil postopen razvoj lastne državnosti tako na institucionalni ravni, kot na ravni kolektivne zavesti, ki je bila najbolj izražena na referendumu o osamosvojitvi Slovenije decembra 1990.

Spoštovanje zgodovine

V ZZB pozdravljamo in podpiramo vsa prizadevanja, ki spoštujejo zgodovino, ter zavračamo vsakršne manipulacije in zlorabe z njo. S preteklostjo se moramo sprijazniti in jo sprejeti takšno, kakršna je bila, v dobrem in slabem, in ne dovoliti, da bi obremenjevala sedanjost in skupno delovanje za prihodnost.

ZZB poveljne poboje ob izteku druge svetovne vojne obsoja kot dejanje, ki je bilo v nasprotju z osnovnimi načeli civilizacije in človečnosti, in se bo še naprej zavzemala za mirno sožitje.

Hkrati opozarja na nesporno dejstvo, da se organizacije in njihovi voditelji, ki so prisegli okupacijskim oblastem, od njih prejeli vojaško in drugo opremo

ter se na njihovi strani borili proti partizanskim enotam, ne morejo prikazovati kot domoljubni. Niso se boril za slovenski narod in za samostojno Slovenijo, temveč za interese okupatorja, ki je slovenskemu narodu namenil ne le razkosanje, temveč tudi uničenje. Te organizacije oziroma njihove naslednice vključno z Ljubljansko škofijo bi se morale slovenskemu narodu opravičiti za mobilizacijo domačinov v vojaške formacije pod poveljstvom okupatorja in za s tem povezane človeške žrtve.

Proti oživljanju fašizma

Neposredna podlaga katastrofalne druge svetovne vojne sta bili ideologiji fašizma in nacizma. Tudi danes so v Evropi v porastu tako imenovani demokratično izvoljeni avtokrati ter desne nacionalistične stranke, ki slabijo in rušijo demokratične institucije, odrekajo ženskam pravico do odločanja o rojstvu otrok, omejujejo svobodno delovanje civilnodružbenih organizacij, si podrejuje medije in druge javne institucije, imajo sovražen odnos do tujcev, posebej imigrantov, in do drugih kultur ter širijo med ljudmi strah pred njimi in z agresivnim populizmom in demagogijo zavajajo in manipulirajo z ljudmi. Sklicujoč se na lastno večvrednost genocidno iztrebljajo druge narode, kot to počne država Izrael s Palestinci.

Opozarjali in delovali bomo za odpravljanje temeljnih vzrokov, ki slabijo demokracijo, spodbujajo oživljanje fašizma in vplivajo na volivce, da izbirajo nedemokratične stranke in njihove voditelje. Med temi vzroki so zlasti: naraščanje družbene neenakosti, nenadzorovano širjenje novih tehnologij, rušenje okoljskega ravnovesja ter migracije prebivalstva.

ZZB bo zahtevala upoštevanje demokratičnih standardov, zakonsko omejevanje sovražnega govora, prepoved uporabe fašističnih simbolov, zaščito in

utrjevanje javnega prostora, krepitev mehanizmov solidarnosti, ustrezno davčno in socialno politiko, regulacijo uporabe sodobnih tehnologij, nadzor nad tehnološkimi korporacijami, aktivno okoljsko politiko in solidarnost z narodi in prebivalci, ki jih prizadevajo naravne in socialne katastrofe. Od domačih oblasti in predstavnikov v mednarodnem prostoru bo zahtevala uveljavljanje teh standardov tudi na evropski in svetovni ravni.

Mir je prioriteta

Smo v kritični situaciji, ko so mehanizmi svetovne ureditve razrahljani ali uničeni, novih pa ni na vidiku. V ospredje stopa merjenje gospodarske in vojaške moči med velesilami, ki zaenkrat ostaja omejeno na posamezna krizna oziroma vojna območja. Teh pa je vse več in povečuje se nevarnost globalnega spopada velesil, jedrske vojne in uničenja civilizacij.

V izogib temu bo v prihodnje nujno ustaviti oboroževanje, doseči jedrsko razorožitev in se začeti pogovarjati o mehanizmi nove svetovne ureditve. Poskus v tej smeri je Pakt za prihodnost, ki je bil sprejet na Vrhu za prihodnost v OZN septembra 2024 in ki naj bi bil s svojimi 54 ukrepi temelj reforme svetovnega sodelovanja.

V temeljih nove ureditve ne bo več mogla prevladovati koda zahodnoevropske civilizacije. V enaki meri bo moralo biti zagotovljeno mesto vrednotam konfucijskega, hindujskega in muslimanskega kulturnega kroga. Ključni bodo mehanizmi sporazumevanja in mediacije med kulturami, ki se bodo neobhodno srečevale na ekonomskem, okoljskem, vojaškem in političnem področju. To srečevanje bo potekalo tako na globalni ravni med državami posameznih civilizacijskih krogov kot na nižjih ravneh vse do sobivanja prebivalcev različnega kulturnega porekla v naših mestih

in vaseh. Od iskanja poti za prevlado se bodo države morale usmeriti k iskanju poti za miroljubno sobivanje in oplajanje kultur ter za reševanje skupnih problemov.

ZZB prizadevanja za mir izpostavlja kot svojo prioriteto. Zato bo tako usmeritev zahtevala tudi od političnih avtoritet v državi pri izvajanju notranje in zunanje politike, v skladu s 124. členom ustave RS. Slovenski predstavniki bi se zlasti na ravni EU in OZN morali bolj odločno zavzemati za mir, za jedrsko razorožitev in za oblikovanje novega svetovnega reda na podlagi miroljubnega sodelovanja med državami in kulturami po načelih multilateralizma.

Za trajnostni razvoj

ZZB se bo poleg okoljskim posebej posvečala tudi vprašanju socialne trajnosti. Sem sodijo: vzdrževanje socialne kohezije in vključevanje ranljivih druž-

benih skupin, zmanjševanje družbenih napetosti in odprtih konfliktov, krepitev politične in ekonomske demokracije, vprašanja vojne in miru, družbene neenakosti in razporejanja družbenega bogastva ter vprašanja razvojnih možnosti mladih generacij.

ZZB vidi ključni odgovor na naraščajoča naravna in družbena tveganja v krepitvi systemske solidarnosti, ki izhaja iz močnega javnega prostora. Konstituira ga javni mediji, redistributivni davčni sistem in sistem prispevkov, javno zdravstvo, javno šolstvo in druge javne službe.

Iz navedenih izhodišč: samostojne slovenske državnosti, spoštovanja zgodovine, antifašizma ter neomajnega boja za miren in trajnostni razvoj izhajajo tudi aktualne naloge ZZB, kot jih vsebuje Spomenica II, ki jo je 18. decembra lani sprejel Glavni odbor ZZB NOB Slovenije.

Ljubljancani pozdravljajo osvoboditelje. Foto Maksimilijan Zupančič. Hrani Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije.